

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра міжнародного та європейського права

Магістерська робота

освітній ступінь – магістр

на тему: **«ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ОБІГУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ»**

Виконала: студентка 2-го року навчання,
Спеціальності
081 Право

Забродська Олена Степанівна

Керівник Михайлюк Г.О.,
доктор юридичних наук, доцент

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Магістерська робота захищена
з оцінкою _____

Секретар ЕК _____
« ____ » _____ 2020 р.

Київ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ	8
РОЗДІЛ 1 ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ	9
1.1. Технологія блокчейн: виклики для правового регулювання	9
1.1.1. Правове регулювання і технології	9
1.1.2. Особливості технологій розподіленого реєстру	11
1.1.3. Ризики, пов'язані із використанням віртуальних активів	15
1.2. Віртуальний актив: характеристика явища та термінології	17
1.2.1. Віртуальна валюта як засіб платежу	18
1.2.2. «Електронна», «цифрова», «віртуальна», «крипто» валюта: співвідношення понять	21
1.2.3. Віртуальна валюта vs. віртуальний актив	23
1.3. Засади правового регулювання обігу віртуальних активів	26
1.3.1. Принципи в основі регулювання	27
1.3.2. Принцип технологічної нейтральності	28
1.3.3. «Режим тестових майданчиків»	29
1.3.4. Ризик-орієнтований підхід	30
Висновки до розділу 1	32
РОЗДІЛ 2 НАПРЯМКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ: СВІТОВИЙ ДОСВІД	34
2.1. Загальна характеристика напрямків та підходів до правового регулювання обігу віртуальних активів	34
2.1.1. Напрямки правового регулювання обігу віртуальних активів	34
2.1.2. Підходи до правового регулювання обігу віртуальних активів	37
2.2. Протидія легалізації відмивання коштів та фінансування тероризму у операціях із віртуальними активами	41

2.2.1. Рекомендації FATF	42
2.2.2. Досвід Європейського Союзу	43
2.3. Оподаткування операцій із віртуальними активами	48
2.4. Право власності на віртуальні активи	53
Висновки до розділу 2	60
РОЗДІЛ 3 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ.....	63
3.1. Становлення правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні.....	63
3.2. Засади правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні	68
3.3. Аналіз законодавчого регулювання та законодавчих ініціатив	70
3.3.1. Щодо протидії легалізації відмивання коштів та фінансування тероризму	70
3.3.2. Щодо оподаткування операцій із віртуальними активами	74
3.3.3. Щодо права власності на віртуальні активи	79
3.4. Пропозиції щодо правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні	82
Висновки до розділу 3	85
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	93

ВСТУП

Актуальність. З часу появи першої віртуальної валюти Біткоїн минуло вже більше 10 років. Водночас, віртуальні активи, як властиво технологіям, продовжують функціонально еволюціонувати та, відповідно, змінювати суспільні відносини. Як наслідок, у різних державах світу тривають процеси розробки, впровадження та постійного удосконалення правового регулювання обігу віртуальних активів. Натомість в Україні, попри окремі спроби визначити правовий статус віртуальних активів, на законодавчому рівні відносини, пов'язані із обігом віртуальних активів, тривалий час узагалі жодним чином не були врегульовані.

Однак, потреба у правовому регулюванні у зазначеному напрямку є актуальною, по-перше, у зв'язку із необхідністю виконання Україною зобов'язань в межах Угоди про асоціацію щодо боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму. По-друге, є необхідною передумовою використання віртуальних активів як об'єктів цивільного обігу, що, у свою чергу, забезпечує можливість реалізації та захисту, зокрема, таких прав людини як право власності, свобода об'єднань, свобода підприємницької діяльності.

На сьогодні запровадження нормативно-правового регулювання ринку віртуальних активів декларується Міністерством цифрової трансформації як один із напрямків формування та реалізації державної політики у сфері цифровізації, цифрової економіки та інновацій. Окрім цього, відносини щодо протидії легалізації відмивання коштів, оподаткування операцій із віртуальними активами та захисту права власності є предметом законодавчих ініціатив Верховної Ради України IX скликання. Таким чином, Україна на сьогодні перебуває за крок до впровадження законодавчого регулювання обігу віртуальних активів.

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу світового досвіду та підходів до правового регулювання обігу віртуальних активів, виокремленні власних пропозицій щодо правового регулювання обігу віртуальних активів як в цілому в Україні, так і у напрямках протидії легалізації відмивання коштів, оподаткування та захисту права власності, як таких, що є предметом останніх законодавчих ініціатив.

Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати такі *завдання*:

- 1) виокремити ті особливості технології розподіленого реєстру, які зумовили зміну суспільних відносин, та які необхідно враховувати при розробці правового регулювання обігу віртуальних активів;
- 2) дослідити функціональне призначення віртуальних активів;
- 3) розмежувати поняття «електронної», «цифрової», «віртуальної» та «крипто» валюти;
- 4) встановити співвідношення понять «віртуальна валюта» та «віртуальний актив»;
- 5) визначити засади, на яких здійснюється правове регулювання обігу віртуальних активів у різних державах;
- 6) охарактеризувати світові тенденції у виокремленні напрямків та підходів до правового регулювання обігу віртуальних активів;
- 7) проаналізувати міжнародні стандарти та регіональний досвід у напрямку протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму у операціях із віртуальними активами;
- 8) дослідити підходи до оподаткування операцій із віртуальними активами на національному рівні у різних державах;
- 9) окреслити передумови реалізації та захисту права власності на віртуальні активи;
- 10) охарактеризувати процес становлення правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні;

11) проаналізувати законодавче регулювання та останні законодавчі ініціативи в Україні щодо відносин, пов'язаних із використанням віртуальних активів;

12) сформулювати власні пропозиції щодо правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають у зв'язку із використанням віртуальних активів, зокрема, у напрямках протидії відмиванню коштів, оподаткування та захисту права власності.

Предметом дослідження є світовий та вітчизняний досвід правового регулювання обігу віртуальних активів, зокрема, нормативно-правові акти, прийняті на міжнародному, регіональному та національному рівнях, акти м'якого права, роз'яснення регуляторних органів, практика Європейського суду справедливості, Європейського суду з прав людини та національних судів.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, за допомогою якого авторка досліджує розвиток правового регулювання обігу віртуальних активів, виокремлює спільні та відмінні тенденції. Серед загальнонаукових методів у роботі використано методи аналізу та синтезу для дослідження особливостей правового регулювання токенів та віртуальних активів в цілому, термінології, що використовується на позначення різновидів віртуальних активів; порівняльно-історичний при вивченні еволюції підходів до правового регулювання обігу віртуальних активів; антропологічний метод з метою аналізу цих підходів крізь призму прав людини; герменевтичний метод при аналізі судової практики на предмет тлумачення «букви» та «духу» нормативно-правових актів у судових рішеннях щодо заповнення прогалин у визначенні законодавчого статусу віртуальних активів.

Серед спеціально-наукових методів правових досліджень авторка використовує формально-юридичний метод при аналізі чинного законодавства України та законодавчих ініціатив щодо відповідності вимогам юридичної, зокрема законотворчої техніки, а також порівняльно-правовий метод при

дослідженні та порівнянні підходів до правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні та інших державах.

Теоретичною основою є наукові праці іноземних та українських правників: Сакхейм М., Говелл Н., Блендін А., Гіраса Р., Клут А., Дювей Дж., що проводили комплексне дослідження правового регулювання обігу віртуальних активів у різних державах світу, так і Бал А., Башкатов М., Гаффке Л., Гофорт К., Колломб А., Ліанос І., МакКаллем П., Мендельсон М., Печет К., Рукерт С., Сок К., Стівенс А., Філіппі П., Хакер П., Хейндлер Н., Дикого О., Динту В., Діденка А., та інших, які здійснювали аналіз окремих напрямків правового регулювання обігу віртуальних активів.

Наукове значення дослідження полягає у здійсненні аналізу термінології, що використовується на позначення віртуальних активів, та комплексного дослідження підходів і тенденцій у правовому регулюванні віртуальних активів, що здебільшого залишається поза увагою українських науковців-правників, а відтак, може бути використано як теоретичне підґрунтя для наступних досліджень.

Практичне значення дослідження полягає у формулюванні власних рекомендацій та конкретних пропозицій щодо правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні, що можуть бути використані у нормотворенні та нормозастосуванні.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ

5AMLD	Директива (ЄС) 2018/843 Європейського Парламенту та Ради від 30.05.2018 року «Про внесення змін до Директиви (ЄС) 2015/849 про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання коштів та фінансування тероризму та внесення змін до Директив 2009/138/ЄС та 2013/36/ЄС»
EBA	Європейський наглядовий орган (Європейський орган банківського нагляду)
ECJ	Європейський суд справедливості
EMD2	Директива 2009/110/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС, та скасовує Директиву 2000/46/ЄС
ESMA	Європейська організація з нагляду за ринками цінних паперів
FATF	Група з фінансових заходів щодо відмивання грошей
FinCEN	Державне агентство США з протидії фінансовим злочинам
FINMA	Орган нагляду за фінансовими ринками у Швейцарії
GFSC	Комісія з фінансових послуг Гібралтару
ICO	Первинне розміщення токенів
PSD2	Директива ЄС 2015/2366 Європейського Парламенту та Ради від 25.11.2015 року про платіжні послуги на внутрішньому ринку
SEC	Комісія з цінних паперів і бірж США
STO	Первинне розміщення токенів-цінних паперів
ЄЦБ	Європейський центральний банк

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

Технологія не завжди буде новою, але завжди буде змінюватись, створюючи нові виклики для правового регулювання [1, с. 18]¹

1.1. Технології розподіленого реєстру: виклики для правового регулювання

Віртуальні активи як явище з'явилися у 2009 році, відповідно, їх достатньо складно назвати новою технологією. Однак, за останні десять років віртуальні активи не лише змінюють суспільні відносини у зв'язку із їх використанням, але й продовжують функціонально еволюціонувати. Метою даного підрозділу є визначення особливостей віртуальних активів та ризиків, пов'язаних із їх використанням, що, у свою чергу, зумовило потребу у правовому регулюванні їх обігу та які необхідно враховувати при розробці правових актів.

1.1.1. Правове регулювання і технології

Перш ніж детальніше аналізувати особливості технології розподіленого реєстру в аспекті правового регулювання, варто звернути увагу на розуміння поняття «правове регулювання». Підходи до визначення терміну «регулювання» різняться. До прикладу, регулюванням може вважатись закріплення переліку обов'язкових вимог; спрямований державний вплив; або ж усі форми соціального чи економічного впливу [2, с. 3].

¹ Тут і надалі переклад іноземних джерел здійснений мною, Забродською О.С.

Для цілей цього дослідження авторка пропонує розглядати правове регулювання як один із видів соціального регулювання, тобто «впорядкування поведінки учасників суспільних відносин за допомогою спеціальних юридичних засобів і способів» [3, с. 95]. Водночас, слід зауважити, що часто правове регулювання ототожнюють із нормативно-правовим регулюванням. Так, прийняття нормативно-правового акта справді є одним із засобів правового регулювання, однак, ним не обмежується. Правове регулювання є значно ширшим явищем, яке охоплює, зокрема, регулювання за допомогою як зобов'язальних, так і незобов'язальних нормативно-правових актів, договорів, судової практики [4, с. 21].

Технологічний прогрес справді є викликом для правового регулювання, першочергово в аспекті правотворчості. Формальна визначеність правової норми (її письмове закріплення), з одного боку, забезпечує її передбачуваність, стабільність, однак, з іншого боку, певною мірою закарбовує її зміст і, як наслідок, робить менш гнучкою і адаптивною до змін у сучасному суспільстві [4, с. 20-21]. Таким чином, динаміка суспільних відносин ускладнює здатність правової системи швидко та ефективно реагувати на появу нових технологій.

На противагу цьому, з кінця 1990-х років у науці достатньо поширеним став підхід, згідно з яким технологія може вважатись регулятором [5]. Зокрема, Л. Лессіг виловлював ідею, що код здатний визначати умови доступу та межі взаємодії учасників систем у віртуальному просторі [6, с. 124]. Відповідно, окремі науковці схильні вважати, що правові акти як засоби *ex-post* регулювання доцільно замінити на технологічні рішення за допомогою коду, що дозволить забезпечити *ex-ante* регулювання [5]. Противники такого підходу на підтвердження своєї позиції стверджують про те, що за таких умов код визначатиме, що є правомірним. Прихильники ж натомість цілком справедливо зауважують, що при цьому код не слід ототожнювати з правом [7, с. 1402].

На думку авторки, технологію справді можна вважати соціальним регулятором, однак, вона за своєю суттю не є правовим регулюванням. Водночас, заперечувати взаємовплив права і технологій також складно. Ще у 1999 році

згаданий вище Л. Лессіг у своїй праці «The Law of the Horse» наголосив на тому, що «право регулює поведінку у кіберпросторі» [8, с. 508]. Водночас, Дж. Сартор також звертає увагу на те, що повага до гідності, свобода, рівність повинні бути не лише в основі правового регулювання, але й враховуватись при побудові архітектури технології [9, с. 11-13].

Експерти Організації Об'єднаних Націй також звертають увагу на те, що «цифрове середовище не є нейтральним середовищем» [10], відповідно пов'язаність віртуального та реального простору зумовлює потребу у забезпеченні та захисті прав людини як оффлайн, так і онлайн [11, с. 2]. Саме права людини виступають єдиним орієнтиром як при створенні нових технологічних рішень, так і при правовому регулюванні [10]. Такий підхід ставить під сумнів тезу про те, що право здатне забезпечити лише *ex-post* регулювання відносин, пов'язаних із технологіями. Натомість, дає підстави стверджувати, що розробники технологічних рішень враховують вже закріплені у правових актах норми, а відтак, має місце *ex-ante* правове регулювання.

Потреба у зміні поточного регулювання виникає не через появу нової технології, а у зв'язку із зміною суспільних відносин. Саме вони становлять предмет правового регулювання. Відповідно, для цілей даного дослідження доцільно, перш за все, виокремити ті особливості технології, які спричинили зміну суспільних відносин, а відтак, зумовили нові виклики для поточного правового регулювання.

1.1.2. Особливості технологій розподіленого реєстру

Поява криптовалюти у 2009 році була своєрідною реакцією на світову фінансову кризу 2008 року, яка спричинила підрив довіри до традиційного фінансового ринку. Фактично, Біткоїн був розроблений на протидію глобальній фінансовій системі, що існує сьогодні [12, с. 9-10]. На думку С. Накамото (псевдонім, що зазначений у онлайн-документі, де вперше описана робота Біткоїн), «основною проблемою традиційних валют є довіра, необхідна для її

роботи. Центральному банку потрібно довіряти, інакше це призведе до знецінення валюти, однак історія повна випадків, коли така довіра істотно слабшала» [13]. Натомість С. Накамото запропонував технологію блокчейн, що дозволяє замінити довіру на криптографічне підтвердження транзакції та, відповідно, здійснювати платежі без залучення третьої сторони-посередника [14, с. 1].

Блокчейн (з англ. «ланцюг блоків») – це розподілена база даних для здійснення фінансових операцій між рівноправними вузлами (nodes) без залучення третіх осіб (посередників) для їх виконання [14, с. 1]. Інформація про транзакції, які здійснюються вузлами, тобто учасниками системи, записується на блоках та верифікується усіма іншими учасниками мережі за допомогою методу алгоритмічної перевірки («механізму консенсусу»). Після перевірки новий блок додається до блокчейну. Отже, технологія блокчейн забезпечує запис усіх транзакцій із віртуальними активами [14, с. 8], [15, с. 16], [16, с. 58].

Технологія блокчейн з моменту її появи продовжує еволюціонувати. Якщо першочергово, у 2008 році блокчейн створювався С. Накамото для функціонування Біткоїнів як децентралізованої валюти без залучення центрального управління, то вже у 2014 році завдяки В. Бутеріну розвинулось друге покоління блокчейн – віртуальна валюта Ефір (Ethereum), в основі якої смарт-контракт, що призвело до появи відмінних від Біткоїна віртуальних активів, які функціонують в межах розподіленого реєстру даних [17, с. 12].

Однак, блокчейн є лише одним із різновидів технологій розподіленого реєстру [18, с. 195]. В той час, як блокчейн є фактично послідовністю блоків, розподілені реєстри не потребують такого ланцюга. Окрім цього, в межах розподілених реєстрів може не використовуватись механізм консенсусу. Таким чином, «всі блокчейн-системи завжди є технологією розподіленого реєстру, але не усі розподілені реєстри є блокчейном» [19, с. 15; 20, с. 3].

Така технологічна еволюція відображається і у правових актах. До прикладу, Закон Мальти про віртуальні фінансові активи містить термін «технологія розподіленого реєстру», що визначається як система баз даних, в

яких інформація записується, ділиться на підставі згоди учасників системи, та синхронізується через мережу багатьох вузлів [21, с. 1227], що за своєю суттю є більш широким явищем, ніж блокчейн.

Застосування технологій розподіленого реєстру для функціонування віртуальних активів зумовлює їх відмінність від традиційних фіатних грошей. Перш за все, однією із особливостей є псевдоанонімність суб'єктів, що здійснюють операції, яка забезпечується наявністю приватного та публічного ключів, що містять персональні дані користувачів [22, с. 9-11]. Публічний і приватний ключ можна порівняти із номером банківського рахунку і паролем до нього. В той час, як публічний ключ відображається у блокчейні, приватний не розголошується та відомий лише його власнику [23, с. 5]. Відповідно, П. Філіппі наголошує, що мова йде саме про псевдоанонімність, оскільки, на відміну від анонімності, встановити зв'язок між особою та джерелом коштів або призначенням платежу все ж можливо, хоч і складно [24, с. 11].

У цьому контексті окремі науковці виділяють так звану «цифрову особистість» як сукупність інформації, у тому числі даних про транзакцію, однієї фізичної особи [25, с. 7]. Однак, на сьогодні поширеним явищем є використання однією особою декількох цифрових рахунків, що створює труднощі для встановлення зв'язку між фактичними даними про особу та цифровими [25, с. 18].

Другою характерною рисою є децентралізованість та розподіленість. Транзакції з використанням криптовалюти відбуваються без залучення третіх осіб – посередників [22, с. 10]. За таких умов, як стверджує Я. Лу, «усі користувачі мають однакові права та обов'язки, і кожен з них має повний запис усіх криптотранзакцій» [26, с. 5].

До прикладу, Біткоїн функціонує на децентралізованому блокчейні, долучитись до якого може будь-хто. Однак, попри те, що блокчейн є завжди розподіленим, тобто у сторін справді зберігається інформація про усі операції, він не завжди є децентралізованим. На противагу існує централізований

блокчейн, «вузлами» якого можуть стати ті особи, що були заздалегідь ідентифіковані і відомі іншим учасники. [27, с. 2]

Окрім цього, емісія віртуальних активів здійснюється за допомогою майнінгу, «процесу, під час якого транзакції перевіряються і додаються до реєстру, внаслідок чого випускаються нові монети» [22, с. 6]. На противагу традиційному фінансовому сектору, де емітентом валюти є держава [28, с. 5], будь-який учасник блокчейну за наявності достатніх потужностей може здійснювати емісію нової криптовалюти.

Насамкінець, операції із віртуальними активами є безкордонними (cross-border), оскільки відбуваються на глобальних і взаємопов'язаних комп'ютерних системах. Такі транзакції, на думку М. Секхейма та Н. Говелла, можуть бути предметом застосування законодавства кількох держав одночасно [29, vii]. З іншого боку, така особливість зумовлює потребу у міжнародно-правовому регулюванні, а за його відсутності призводить до можливостей уникнення дії нормативно-правових актів [30, с. 54].

Відповідно, аналіз зазначених особливостей наводить на думку про те, що не усі суспільні відносини, пов'язані із віртуальними активами, можуть бути предметом правового регулювання. Згідно із загальною теорією права використання права як соціального регулятора не завжди є можливим та доцільним, оскільки за певних умов право може бути неефективним [3, с. 97]. У контексті віртуальних активів це означає, що відносини між псевдоанонімними учасниками не завжди можуть ефективно регулюватись юридичними засобами і способами, оскільки за таких умов складно визначити коло суб'єктів, на поведінку яких повинно спрямовуватись таке регулювання. Окрім цього, механізм верифікації та запису транзакції вже передбачений та регламентується кодом технології розподіленого реєстру. Таким чином, правове регулювання повинно спрямовуватись лише на той обсяг суспільних відносин, пов'язаних із віртуальними активами, де воно здатне ефективно спрямовувати поведінку учасників.

Отже, такі характерні риси технології «віртуальний актив» як псевдоанонімність користувачів, децентралізованість здійснення транзакцій, емісія за допомогою майнінгу та черезкордонність (cross-border nature) операцій сутнісно відрізняють її від законних платіжних засобів. Як наслідок, такі особливості визначають межі правового регулювання обігу віртуальних активів. Однак, поточне правове регулювання фінансового сектору спрямоване на традиційні централізовані системи, а відтак, їх безпосереднє застосування до віртуальних активів не завжди є можливим.

1.1.3. Ризики, пов'язані із використанням віртуальних активів

У порівнянні із 1970-ми роками, коли правове регулювання часто виражалось як реакція на виклики ринку, останніми десятиліттями метою правового регулювання все частіше стає управління ризиками [31, с. 7]. У зв'язку із вищезгаданими особливостями віртуальних активів їх використання часто пов'язують із низкою ризиків. Однак, їх характер, рівень загрози відрізняються, відповідно, потреба реагування з боку законодавця часто стає предметом дискусій.

Ризик шахрайства. За відсутності належного правового регулювання права споживачів та інвесторів перебувають у епіцентрі зловживань проєктів, що використовують віртуальні активи як засіб платежу або інструмент залучення інвестицій. Здебільшого договори, якими регулюються ті чи інші правовідносини, пов'язані із емісією токена чи його продажем (terms of use, token sale agreement), обмежують відповідальність або звільняють від відповідальності засновників проєкту. Окрім цього, такі договори містять зобов'язання користувача не брати участь у маніпулятивних чи шахрайських проєктах, однак, не передбачають відповідного обов'язку запобігання шахрайству зі сторони власників веб-платформ [12, с. 21].

На потребу захисту прав інвесторів ще у 2017 році звернула увагу SEC [32], яка з того часу активно здійснює заходи для захисту інвесторів від шахрайських

та/або маніпулятивних ICO шляхом публікації роз'яснень та результатів розслідувань, подачі судових позовів [33].

Ризики для фінансової системи. Незважаючи на те, що деякі дослідники наголошують на тому, що віртуальні активи становлять ризик для стабільності традиційної фінансової системи [12, с. 24], ефективності монетарної політики [34, с. 17], валютного контролю [34, с. 18], ЄЦБ запевняє, що «навіть у 2018 році на піку вартості віртуальних активів, вони становили мінімальний вплив та ризик для стабільності фінансової системи ЄС та економіки» [35, с. 31]. Попри це, ЄЦБ застерігає центральні банки спостерігати за ситуацією, оскільки значимість ризику безпосередньо залежить від загальної вартості віртуальних активів, їх взаємодії із фінансовою системою в цілому та використання віртуальних активів для залучення інвестицій [36].

Ризик відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення. Псевдоанонімність віртуальних активів безперечно зумовлює їх використання для «приховування» проведення операцій від регуляторних органів, купівлі наркотиків чи зброї на ринку дарк-нету [37, с. 29]. З іншого боку, науковці стверджують, що технології розподіленого реєстру у свою чергу здатні забезпечити більш ефективний моніторинг операцій із використанням віртуальних активів у разі ідентифікації користувача та IP-адреси. Це пов'язано із децентралізованістю та записом усіх транзакцій у мережі. Водночас, інші дослідники у 2017 році припускали, що наслідком популярності віртуальних активів стане «деанонімізація» та прозорість таких операцій [37, с. 8-9]. З досвіду авторки дослідження, можемо стверджувати, що певною мірою такі передбачення стали реальністю. Ще до появи 5AMLD на ринку сформувалась практика ідентифікації та верифікації користувачів у тих блокчейн-проектах, які мали на меті відкриття банківського рахунку. З іншого боку, впровадження регулювання у напрямку протидії відмиванню коштів зумовило практику створення цілком анонімних систем, які максимально ускладнюють ідентифікацію учасників [12, с. 27].

Таким чином, у зв'язку із функціонуванням на основі технологій розподіленого реєстру використання віртуальних активів пов'язано із особливим набором ризиків [35, с. 6]. Такі ризики, як зауважує Дж. Блек, стають не лише об'єктом правового регулювання, а й виступають підставою для втручання держави [38, с. 624]. Однак, мінімізація ризиків за своєю суттю у більш широкому розумінні пов'язана із забезпеченням і обмеженням прав людини, як фундаментальних – права власності, права на повагу до приватного життя, свободи підприємницької діяльності, так і похідних – прав споживачів, інвесторів, суб'єктів персональних даних. Відповідно, таке втручання держави повинно відповідати принципу пропорційності як складової верховенства права.

1.2. Віртуальний актив: характеристика явища та термінології

Виклики для правового регулювання становлять не лише особливості віртуальних активів та ризики пов'язані з їх використанням, а також еволюція віртуальних активів як технології. Станом на 24 лютого 2020 р. у світі налічується 2421 віртуальний актив із різноманітним функціоналом [39]. Першочергово, віртуальні валюти створювались як альтернатива до законних платіжних засобів з метою їх використання під час купівлі товарів та/або послуг. До таких, зокрема, належать Біткоїн, Лайткоїн, Монеро та інші. Проте, з розвитком технологічних рішень спектр віртуальних активів поповнився альткоїнами, токенами, стейблкоїнами, що сприяло розширенню обсягу функцій, що здійснюються віртуальними активами, зокрема, їх використання як інструментів доступу до послуг чи залучення інвестицій [40, с. 2-3].

Динаміка функціонального навантаження віртуальних активів також знайшла своє відображення у термінології, що використовується при правовому регулюванні обігу віртуальних активів.

Наразі сформувався підхід, за якого регулятори не прагнуть сформулювати та закріпити єдине визначення віртуального активу, а натомість ставлять за мету відображення неоднорідності природи явища шляхом виокремлення різновидів

віртуальних активів. Така тенденція наразі вважається найбільш оптимальною, широко підтримується науковцями [41, с. 10-11] та використовується регуляторами [21, с. 1227], [42, с. 3]. З іншого боку, такий підхід призводить до того, що держави в межах національного законодавства оперують різними термінами на позначення одних і тих самих явищ, а також пропонують власні класифікації віртуальних активів.

Проблема різноманіття термінологічного апарату також ускладнюється тим, що в цілому, терміни, які ми використовуємо, не завжди дають нам розуміння змісту явищ, які вони позначають. По-перше, термінологія є лише інструментом відображення дійсності та, як наслідок, звужує розуміння об'єкта. По-друге, слова, якими ми формулюємо терміни, не завжди відображають те, як ми насправді розуміємо об'єкт [43, с. 158-159]. Таким чином, будь-який термін – це обмеження явища, яке насправді має значно ширше значення. В умовах різноманіття термінів на позначення явища «віртуальний актив» визначити його зміст стає вкрай складно.

Відповідно, метою даного підрозділу є аналіз термінології, що використовується при означенні віртуального активу у різних державах на предмет відображення суті явища та його функціонального призначення.

1.2.1. Віртуальна валюта як засіб платежу

Перші спроби означення віртуальних валют обмежувались розумінням їх функції лише як засобу платежу, що виступає альтернативою до традиційних валют. У 2012 році ЄЦБ визначав віртуальну валюту як *«вид неврегульованих, цифрових грошей, що випускаються та зазвичай контролюються їх розробниками, використовуються та приймаються серед учасників особливої віртуальної спільноти»*, проте, із застереженням, що дане визначення може потребувати змін у майбутньому [44, с. 13].

Віртуальна валюта у розумінні, запропонованому FATF, є *«цифровим вираженням вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі, і яке*

може використовуватись як засіб обміну та/або одиниця обліку, та/або засіб збереження вартості, проте, не має статусу законного платіжного засобу у жодній юрисдикції». Фактично, FATF означив поняття «віртуальної валюти» через функції, що притаманні грошам, провівши єдину відмінність між віртуальними валютами і грошима у наявності статусу законного платіжного засобу та центрального емітента у останніх [45, с. 4].

Безперечно, існують різні теорії та підходи щодо визначення і розуміння явища «гроші». Однією із найбільш поширених теорій розуміння явища «гроші» у економічному сенсі на сьогодні є запропонована С. Джевонсом у 1875 році теорія функціоналізму, згідно з якою «гроші повинні виконувати функцію засобу платежу, одиниці обліку та засобу збереження вартості аби вважатися грошима» [46, с. 2-3]. С. Джевонс також запропонував виокремлювати четверту функцію – стандарт цінності (*standard of value*), «однак на сьогодні вважається, що вона покривається трьома попередніми» [36].

До функціональної ідентичності традиційних і віртуальних валют також апелює ECJ у справі *Skatteverket v. David Hedqvist*, в якій розглядалось питання звільнення від оподаткування податком на додану вартість (далі – ПДВ) операцій з обміну законних платіжних засобів на Біткоїн і навпаки (параграф 21) [47]. Так, відповідно до статті 135(1)(e) Директиви 2006/112/ЄС про спільну систему податку на додану вартість (далі – Директива 2006/112/ЄС) звільняються від оподаткування ПДВ «операції, що пов'язані з валютою, банкнотами й монетами, котрі використовуються як законний засіб платежу, за винятком предметів колекціонування на кшталт золота, срібла та інших металевих монет і банкнот, котрі зазвичай не використовуються як законний засіб платежу, або нумізматичних монет» [48]. Розглядаючи питання поширення цього винятку на обмінні операції із віртуальною валютою, ECJ стверджував, що наявність лінгвістичних відмінностей у розумінні формулювань Директиви 2006/112/ЄС дозволяє відійти від застосування лише текстуального тлумачення (параграф 47). Відповідно, ECJ вважає, що Біткоїн використовується лише як засіб платежу, альтернативний до законних платіжних засобів, та відповідним

чином сприймається користувачами та операторами ринку (параграфи 49, 52). Таким чином, ЕСІ також поділяє позицію, що віртуальні валюти, які використовуються як засіб платежу, виконують аналогічну до традиційних валют функцію [47].

Однак, науковці ставлять під сумнів здатність віртуальних активів/валюти виконувати згадані функції грошей [49, с. 36], [50, с. 63]. Перш за все, віртуальні валюти як засіб платежу використовуються вкрай рідко у порівнянні із традиційними фіатними валютами [51, с. 14]. По-друге, відсутність всезагального визнання унеможливорює здійснення віртуальною валютою функції одиниці обліку. Насамкінець, постійна волатильність ринку, що зумовлює значні стрибки між фактичною та оптимальною ціною віртуальних активів, які ускладнюють ефективне ціноутворення, а відтак не дозволяють стверджувати, що віртуальна валюта є засобом збереження вартості [36]. Тим не менше, можна також припустити, що у майбутньому за певних обставин віртуальні валюти зможуть повноцінно використовуватись на противагу традиційним валютам, зокрема, у разі війни, фінансової кризи тощо [51, с. 9-10].

Дослідниця Лейденського університету А. Бал, підтримуючи позицію про те, що віртуальна валюта не є грошима у економічному сенсі, стверджує, що концепція «грошей» у праві має інше, відмінне від економічного, значення, та виражається через «три додаткові ознаки, що притаманні грошам – статус законного платіжного засобу, центральне управління, наявність фізичного носія (банкноти)» [50, с. 63-64]. Окрім цього, як аргумент на користь свого твердження А. Бал наводить результати соціологічних опитувань та позицію ESMA, згідно з якими віртуальні валюти частіше сприймають як інструмент спекуляцій чи актив, аніж засіб платежу [52, с. 6]. З огляду на високий рівень використання віртуальних активів для шахрайства, відмивання коштів, з цим твердженням складно не погодитись.

В цілому, теорія функціоналізму дозволяє визначати приналежність того чи іншого інструмента до концепції «гроші» без прив'язки до форми явища. За такого підходу віртуальні валюти, попри відсутність фізичного носія, можна

вважати такими, що формально виконують функцію грошей. У той же час, заперечення більшістю науковців здатності віртуальної валюти виконувати функції грошей пов'язана насамперед із розумінням змісту цих функцій. При аналізі дослідники порівнюють властивості віртуальних валют із ознаками фіатних грошей, однак не вдаються до переосмислення концепції грошей як такої.

Таким чином, на сьогодні віртуальні валюти залишаються такими, що не вважаються грошима з огляду на відсутність у них статусу законного платіжного засобу, а також невідповідність їх характеристик змісту функцій, яку здійснює інструмент, аби вважатись грошима, згідно із теорією функціоналізму. Однак, поширеним залишається підхід, за якого означення віртуальних валют розкривається саме через перелік функцій, властивих грошам.

1.2.2. «Електронна», «цифрова», «віртуальна», «крипто» валюта: співвідношення понять

Окремою проблемою у нормативно-правовому закріпленні різновидів віртуальних активів є використання схожих, на перший погляд, термінів «цифровий», «віртуальний», «електронний», «криптографічний». Різницю між цими термінами справді складно зрозуміти без окремого пояснення їх змісту [53, с. 1047]. Як наслідок, деякі науковці помилково стверджують, що такі терміни є взаємозамінними [54, с. 6], [55, с. 177], однак, вони все ж мають відмінні характеристики, що необхідно враховувати при закріпленні їх законодавчого статусу.

За визначенням FATF термін «цифрова валюта» вказує на «цифрове вираження як віртуальної валюти, так і електронних грошей». Водночас, на відміну від віртуальної валюти, електронні гроші є «цифровим вираженням грошей, що мають статус законного платіжного засобу» [45, с. 4], для чого використовуються ті ж самі одиниці обліку (долари, євро тощо) [44, с. 5].

Віртуальні валюти у свою чергу поділяють на такі, що підлягають і не підлягають конвертації. Віртуальні валюти, що не підлягають конвертації, використовуються лише у централізованих (закритих) системах, «випускаються адміністратором, що контролює такі системи та встановлює правила використання валюти» (валюта комп'ютерних ігор) [56, с. 77]. Як стверджує Р. Гіраса, віртуальна валюта, що підлягає конвертації, має еквівалентну вартість у традиційній валюті і «може бути предметом обміну на валюту, товари, послуги». До них також належать криптовалюти, наприклад, як Біткоїн та Ефір [57, с. 8-9].

Відповідно до означення FATF особливістю криптовалюти у порівнянні з іншими віртуальними валютами є їх функціонування на підставі математичних алгоритмів і захищеність криптографією [45, с. 5]. Проте, цей термін для цілей правового регулювання вже практично не використовується, оскільки з огляду на вказівку про криптографію, він може бути застосовним лише до вузького кола віртуальних активів. На сьогодні для означення віртуальних активів замість частки «крипто» часто використовують вказівку на функціонування таких активів в межах розподіленого реєстру (DLT) [21, с. 1239], що з технічної точки зору включає і криптографію, і блокчейн, та дозволяє охопити більший широкий обсяг різновидів віртуальних активів [58].

Водночас, в окремих державах (Велика Британія, Мальта) ті віртуальні валюти, які містять вимогу до емітента, можуть вважатись електронним грошима [59, с. 6]. Відповідно до EMD2 «електронні гроші означають грошову вартість, як представлено у вимозі до емітента, які зберігаються на електронному пристрої, в тому числі магнітному, випускаються для отримання коштів з метою здійснення платіжних операцій, як визначено в підпункті 5 статті 4 PSD2, та приймаються фізичною або юридичною особою, відмінною від установи-емітента електронних грошей» [60]. ЕБА також стверджує, що «віртуальна валюта може визначатись як електронні гроші, проте, лише у разі відповідності усім складовим визначення електронних грошей відповідно до EMD2» [61, с. 12]. Однак, такий підхід є відносно новим та використовується окремими регуляторами з 2018 року. До прикладу, Управління з фінансового регулювання

і нагляду у Великій Британії (FCA) за цей період надав трьом криптовалютним біржам ліцензію, що отримується операторами платіжних послуг та електронних грошей [62].

У цьому контексті також варто згадати про новий різновид віртуальних валют – «стейблкоїн» (stablecoin). Їх особливість полягає у тому, що на відміну від Біткоїна, стейблкоїни є за своєю суттю цифровим відображенням фіатних грошей, що ускладнює їх розмежування із електронними грошима для цілей правового регулювання [63, с. 10-11].

1.2.3. Віртуальна валюта vs. віртуальний актив

Перехід від терміну «валюта» до «актив» пов'язаний із технологічною еволюцією та використанням віртуальних активів для цілей залучення інвестицій. Так, FATF з 2019 року послуговується терміном «віртуальний актив» і визначає його як *«цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати, і яке може використовуватись для платіжних або інвестиційних цілей»* [64, с. 18]. Відповідно, віртуальний актив – це термін, який доцільно використовувати на позначення усіх різновидів криптовалют. До цього спектру також відносять токени [61, с. 4]. Токен – це цифровий актив, який отримують інвестори в обмін на їх внесок при залученні інвестицій за допомогою криптовалюти [57, с. 45]. При цьому, поняття «віртуальний актив» або «криптоактив» часто виконують функцію всеохопних термінів на позначення всього обсягу різновидів токенів [65, с. 21].

Підхід до розмежування різновидів віртуальних активів в залежності від їх функціонального призначення активно використовується регуляторами та має значення для застосування того чи іншого правового регулювання до відповідних суспільних відносин. Однак, незважаючи на те, що регулятори у різних державах однаково визначають функції віртуальних активів, на позначення їх різновидів все ж використовують різну термінологію.

До прикладу, FINMA виділяє чотири категорії токенів: інвестиційний токен, який надає своєму власнику корпоративні права (наприклад, право на частку від прибутку проекту); токен-валюту, що виконує функцію засобу платежу; функціональний токен, який забезпечує доступ до платформи проекту або певних послуг [42, с. 4-5], а також гібридний токен є водночас валютою і інвестиційним активом [42, с. 8]. Аналогічну класифікацію пропонує ESMA [66, с. 8] та ЕВА [61, с. 7], який додатково наголошує на тому, що один і той самий актив може за різних обставин виконувати різні функції, тобто, бути гібридним (наприклад, як віртуальний актив Ефір) [61, с. 7]. Однак, виокремлення категорії гібридних токенів має значення для характеристики природи таких активів, проте, для цілей правового регулювання визначальною є саме функція [23, с. 3]. У випадку із гібридними токенами, до прикладу, водночас застосовними можуть будуть норми щодо токенів-валют та токенів-цінних паперів, що власне ускладнює розробку правових актів та правозастосування.

За змістом такого ж підходу дотримується і законодавець Мальти, хоч послуговується іншою термінологією. Так, відповідно до Закону Мальти про віртуальні фінансові активи найбільш широким терміном на позначення усіх різновидів віртуальних активів є актив, що функціонує за допомогою технології розподіленого реєстру (*DLT asset*). До його різновидів належать: віртуальний токен (застосування якого обмежується оплатою за товари та/або послуги), віртуальний фінансовий актив (виконує функцію засобу платежу, одиниці обліку, засобу збереження вартості, але при цьому не підпадає під визначення електронних грошей, фінансових інструментів або віртуального токenu), електронні гроші та фінансовий інструмент (у розумінні закону про фінансові інституції та інвестиційні послуги відповідно) [21, с. 1227-1232]. Попри використання іншої термінології за обсягом функцій такий розподіл віртуальних активів не відрізняється від того, що застосовується FINMA чи ESMA.

Якісною перевагою мальтійського законодавства є можливість розмежувати на підставі різного правового статусу ті активи, що виконуючи

функцію платежу, є віртуальною валютою, від тих, що потенційно можуть вважатись електронними грошима (наприклад, стейблкоїни).

Використання вказівки на технологію розподіленого реєстру (DLT) замість блокчейну не пов'язано лише із більш широким змістом терміну «розподілений реєстр» і, як наслідок, метою поширити дію нормативно-правового акта на більший обсяг відносин. У контексті ринку віртуальних активів той чи інший термін часто викликає асоціацію із певним ризиком, наприклад, відмиванням коштів, шахрайства, незаконної торгівлі тощо. Відповідно, регуляторні органи стараються уникати тих означень, які є часто вживаними у негативному контексті, натомість обирають більш наукову термінологію, яка здатна підкреслити надійність нормативно-правового акта [67, с. 723-724].

З іншого боку, аналіз термінології, яка використовується у 23 державах та міжнародними органами демонструє, що попри розширення обсягу функцій та використання терміну «віртуальний актив» як найбільш всеохопного, поняття «віртуальна валюта» з 2014 року до 2019 року залишається найбільш вживаним терміном. Наступним за популярністю є означення «криптоактив», значно рідше використовується поняття «віртуальний актив», а термін «актив технології розподіленого реєстру» використовується лише в окремих державах [65, с. 35].

Водночас, поява термінів, що мають на меті охопити увесь спектр віртуальних активів, не означає, що попередня термінологія втрачає актуальність. Навпаки, терміни «віртуальна валюта», «криптовалюта», «функціональний токен», «токен-актив» продовжують використовуватись, проте, у більш вузькому розумінні, зазвичай для розмежування різновидів віртуальних активів між собою [65, с. 35].

Для цілей правового регулювання обігу віртуальних активів понятійний апарат відіграє ключову роль. По-перше, термінологія є визначальною для розуміння суті технології та суспільних відносин, що з нею пов'язані [68, с. 4]. По-друге, зумовлює межі та обсяг застосування правового регулювання [69, с. 5]. По-третє, дозволяє виокремити потенційні напрямки правового регулювання, що також має значення для поширення юрисдикції того, чи іншого

регуляторного органу. До прикладу, у США питання правового статусу віртуальної валюти є інструментом закріплення регуляторних повноважень та відповідальності різних агенцій, кожна з яких із цією метою встановлює відмінний правовий статус віртуального активу [41, с. 10-11]. Насамкінець, потреба пошуку єдиного розуміння змісту термінів є необхідною передумовою міжнародно-правового регулювання, зокрема, у напрямку протидії відмивання коштів. Таким чином, питання термінологічного апарату, що використовується на позначення віртуальних активів є основоположним та визначальним для правового регулювання обігу віртуальних активів.

1.3. Засади правового регулювання обігу віртуальних активів

У зв'язку із появою нових технологій, регулятор часто постає перед дилемою, що була описана у 1980 році американським вченим Девідом Коллінгріджем («дилема Коллінгріджа»). Складність такого регулювання полягає у тому, що на зародкових стадіях розвитку технології вона є непередбачуваною, відповідно, достатньо проблематично достеменно передбачити вплив такої технології на суспільні відносини, встановити наслідки та ризики, пов'язані із її використанням. З іншого боку, тривалість застосування та поширення технології фактично зумовлює регулювання *post factum*, що ускладнює забезпечення мети такого регулювання, зокрема здатності ефективно реагувати на ризики [70, с. 7-8]. Насамкінець відсутність своєчасного правового регулювання, ймовірно, може призвести як до порушення прав людини, так і до неможливості ефективного захисту.

Відповідно, метою даного підрозділу є визначення принципів та засадничих практик, що використовуються у різних державах задля забезпечення ефективного регулювання обігу віртуальних активів з огляду на їх технологічні та функціональні особливості.

1.3.1. Принципи в основі регулювання

Деякі науковці (М. Фенвік, В. Каал, Е. Вермюлен) стверджують, що одним із підходів, який здатний забезпечити більш швидку реакцію регулятора на технологічні зміни та гнучкість законодавства, є перехід від закріплення норм до формулювання принципів (*principle-based approach*) [71, с. 590].

Такий підхід успішно реалізовано у Гібралтарі, зокрема Розділ 2 Положення про фінансові послуги (постачальників послуг технологій розподіленого реєстру) (далі – «Положення») містить перелік із 9 принципів (до прикладу, постачальник зобов'язується вести бізнес чесно та відкрито, не вводити в оману споживача, запобігати ризикам відмивання коштів і фінансування тероризму) [72, с. 2483]. Дотримання цих принципів є необхідною передумовою отримання ліцензії [72, с. 2479].

Відповідно, нормативно-правовий акт не закріплює конкретних норм, які б містили чіткі вимоги до ведення підприємницької діяльності для суб'єктів господарювання. Натомість, п. 5 (2) Положення вказує на те, що конкретні критерії і стандарти, які використовуються для підтвердження дотримання принципів формулюються регулятором у окремому посібнику [72, с. 2479]. Попри це, відповідність принципам визначається з урахуванням особливостей продукту, конкретної бізнес-моделі та потенційних ризиків [73].

В цілому, у GFSC переконані, що для бізнес-діяльності, пов'язаної з новими технологіями, такими як віртуальні активи, використання принципів є більш ефективним способом, ніж закріплення норм, які можуть достатньо швидко втрачати актуальність та здатність забезпечувати досягнення цілей нормативно-правового регулювання [73].

Такий підхід також посилює використання та значення актів м'якого права. Як справедливо зауважує Е. Денхем, Комісар з питань інформації у Великобританії, регулювання, засноване на принципах, дозволяє, з одного боку, посилити роль гравців ринку, які залучаються для напрацювання стандартів та

вимог у галузі, а, з іншого боку, поглибити експертизу регулятора із досліджуваного питання (Q299-301) [74].

Однак, попри очевидні переваги такого підходу, формулювання принципів на противагу нормам зумовлює потребу у тлумаченні цих принципів регуляторним органом та у разі спору – судом. Відтак, потребує належного рівня розуміння технології та суспільних відносин, що виникають, змінюються та припиняються у зв'язку із впливом відповідної технології. Як наслідок, недостатня експертиза суддів та високий ступінь завантаженості судової системи може поставити під загрозу забезпечення права на ефективний судовий захист при розгляді відповідних справ.

1.3.2. Принцип технологічної нейтральності

Як влучно зазначає С. Бреннер, для цілей правового регулювання ми схильні «мислити у напрямку зловживання технологіями». Такий підхід містить загрозу формулювання норм лише щодо конкретної технології, а не ризику як такого [70, с. 13-14].

На сьогодні достатньо поширеною серед регуляторів є практика використання принципу технологічної нейтральності при регулюванні ринку віртуальних активів [66, с. 4], який містить дві основні складові: еквівалентність функцій та наслідків. Еквівалентність функцій вимагає застосування єдиного регулювання у разі, якщо інструменти мають однакові або подібні функції, незалежно від їх використання у режимі онлайн чи оффлайн. Водночас, еквівалентність наслідків передбачає, що регулювання має забезпечувати достатньо еквівалентний ефект серед різних технологій (т. зв. «нейтральність застосування») [75, с. 78].

Такий підхід вже застосовується окремими регуляторними органами. Зокрема, ESMA наголосила на необхідності використовувати технічно нейтральний підхід, згідно з яким до відносин із залучення інвестицій та активів потрібно застосовувати схожі або ж аналогічні стандарти незалежно від форми

інструмента [66, с. 4]. FATF у останніх рекомендаціях щодо віртуальних активів також вказує на використання цього принципу, що має на меті забезпечення гнучкості у застосуванні норм та стандартів як до поточних, так і нових технологій [30, с. 9].

Однак, окремі дослідники звертають увагу на те, що застосування цього принципу не завжди є можливим. До прикладу, поширення правового режиму «речі» на криптовалюту може бути ускладнено формулюваннями норм чинного законодавства. Відтак, нейтральність законодавства щодо технологій виступає «радіше ідеалом, до якого ми повинні прагнути, аніж критерієм, який досягнуто вже сьогодні» [65, с. 55].

Такий підхід начебто дозволяє уникнути надмірної деталізації щодо опису конкретної технології, що, відповідно, дозволяє забезпечити гнучкість у застосуванні норм і можливість уникнення правової невизначеності при появі нових технологій [76, с. 57]. З іншого боку, втілити ідею щодо збереження актуальності правового регулювання у майбутньому складно з огляду на плинність та непередбачуваність технологій [76, с. 64]. Окрім цього, абстрактність формулювань розширює обсяг дії нормативно-правового акту, що не завжди є доцільним [75, с. 78].

1.3.3. Режим тестових майданчиків

Одним із варіантів досягнення балансу різних підходів є застосування «режиму тестових майданчиків» (*sandboxes*). Попри те, що «використання такого режиму має відмінності у різних державах, він дозволяє тестувати ефективність тих чи інших регуляторних підходів перед запровадженням законодавчого регулювання» [77, с. 6]. Такі регуляторні майданчики є «контрольованими середовищами, в межах яких регуляторні органи послаблюють вимоги, однак, встановлюються певні параметри, в межах яких функціонують інноваційні проекти» [78, с. 2].

Один із перших таких майданчиків був створений у Великобританії. Він має на меті надати проектам можливість протестувати нові ідеї та продукти, послаблюючи умови ліцензування у порівнянні із традиційними фінансовими продуктами, однак, компанії-стартапи зобов'язані дотримуватись певних вимог, зокрема, отримувати інформовану згоду користувачів [79, с. 127]. Серед інших держав, де запроваджений режим тестових майданчиків, також Сінгапур [80], Гонконг [81], Мальта [82]. Тобто, така практика зазвичай використовується у тих державах, які вже давно зберігають репутацію фінансових центрів [83, с. 4], або створюють привабливий регуляторний клімат для інноваційних проектів.

Однак, на думку авторки, застосування режиму тестових майданчиків може бути виправданим лише тимчасово, до прикладу, для цілей стимулювання розвитку ринку. У іншому випадку, такий підхід певною мірою суперечить принципу технологічної нейтральності, зокрема, вимозі еквівалентності функцій, адже запроваджує різні регуляторні режими для інструментів, що несуть однакове функціональне навантаження.

Окрім цього, авторка вважає, що використання режиму тестових майданчиків є виправданим лише щодо окремих напрямків правового регулювання (наприклад, ліцензування підприємницької діяльності). Це пов'язано з тим, що на сьогодні віртуальні активи вже не є «новим» явищем на ринку, а окремі ризики, пов'язані із їх використанням, є достатньо високими, наприклад, ризик відмивання коштів. Відповідно, у цьому напрямку послаблювати регуляторні вимоги не доцільно.

1.3.4. Ризик-орієнтований підхід

Науковці виокремлюють два основні підходи до регулювання діяльності технологічних проектів: ризик-орієнтований або розмір-орієнтований. Перший передбачає застосування умови «однаковий ризик – однакове регулювання», за якого в основі регулювання є ризик. В той же час, розмір-орієнтований підхід

застосовується з огляду на презумпцію: «менша компанія – менший ризик» [84, с. 9].

В аспекті регулювання обігу віртуальних активів на сьогодні поширеною практикою є застосування ризик-орієнтованого підходу. Останні рекомендації FATF присвячені використанню такого підходу для цілей протидії відмиванню коштів у операціях із віртуальними активами [30, с. 4], що передбачає визначення, оцінку та аналіз ризиків, і прийняття відповідних співрозмірних заходів [85].

З огляду на те, що ризик-орієнтований підхід використовується FATF з метою мінімізації ризику відмивання коштів для різних сфер діяльності, поширення його дії на операції із віртуальними активами по суті не лише підтверджує застосування принципу технологічної нейтральності, а й певною мірою розширює його зміст.

А. Колломб, П. Філіпі та К. Сок цілком справедливо пропонують окрім критерію еквівалентності функцій як складової принципу технологічної нейтральності, враховувати також еквівалентність ризику. До прикладу, використання токена-активу і функціонального токена, попри їх різне функціональне призначення, становить приблизно однаковий обсяг ризику [86, с. 29].

Насамкінець зазначені засади не варто розглядати як взаємозамінні чи взаємовиключні. Усі згадані підходи використовуються регуляторними органами різних держав для досягнення єдиних цілей: 1) ефективного поточного регулювання ринку віртуальних активів; 2) забезпечення здатності *ex-ante* регулювання суспільних відносин, пов'язаних із віртуальними активами, зокрема, у разі майбутньої появи нових різновидів; 3) мінімізації ризиків у зв'язку з їх використанням; 4) збереження прийнятних регуляторних умов для тестування і розвитку нових технологічних рішень.

Висновки до розділу 1

Потреба у правовому регулюванні обігу віртуальних активів виникла не внаслідок появи технології як такої, а через зміну суспільних відносин у зв'язку з їх використанням, які, відповідно, становлять предмет такого регулювання. Причиною зміни є функціонування віртуальних активів на основі технологій розподіленого реєстру, зокрема, блокчейну як їх різновиду, що зумовлює такі особливості, пов'язані із використанням віртуальних активів, як псевдоанонімність учасників транзакцій, децентралізованість та розподіленість систем, емісія за допомогою майнінгу, безкордонність транзакцій. Саме ці характерні риси операцій із віртуальними активами вказують на їх відмінність від традиційних фіатних грошей.

Окрім цього, такі особливості породжують низку ризиків для стабільності фінансової системи, шахрайства та зловживання інвестиціями та коштами споживачів, відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення. Метою мінімізації вказаних ризиків та правового регулювання обігу віртуальних активів у цілому є забезпечення фундаментальних та похідних прав людини, і водночас встановлення будь-яких обмежень таких прав повинно відбуватись з урахуванням принципу пропорційності.

Викликом для правового регулювання також є еволюція функцій та, як наслідок, різноманіття віртуальних активів. З початку появи віртуальні валюти використовувались винятково як засіб платежу, однак із розвитком технологічних рішень функціонал віртуальних активів розширився до надання доступу до товарів/послуг, можливості залучення інвестицій з їх допомогою. Як наслідок, на сьогодні у світі відсутній єдиний підхід до розуміння змісту віртуального активу та його відображення у термінології.

Для цілей правового регулювання найбільш вживаним залишається термін «віртуальна валюта», який здебільшого використовується на позначення тих активів, які виконують функцію засобу платежу. Проте, на сьогодні для

охоплення усього спектру різновидів віртуальних активів, що також можуть використовуватись з метою залучення інвестицій чи надання доступу до послуг (токенів), послуговуються термінами «віртуальний актив», «криптоактив» чи «актив технології розподіленого реєстру», які часто є тотожними. Однак, у зв'язку із термінологічними розбіжностями та відмінними підходами у більшості держав однакові терміни часто використовуються на позначення різних за змістом явищ. Це ускладнює розуміння суті технології та суспільних відносин, що з нею пов'язані, та, відповідно, встановлення обсягу та напрямків правового регулювання обігу віртуальних активів.

З огляду на зазначені технологічні та функціональні особливості віртуальних активів регулятори прагнуть не лише впровадити ефективне поточне правове регулювання, зокрема, мінімізувати ризики, пов'язані із використанням віртуальних активів, але й забезпечити здатність правового регулювання бути застосовним також у разі появи нових технологічних рішень. Із цією метою регуляторні органи у різних державах використовують схожі підходи, зокрема, поширеними практиками є закріплення принципів на противагу чітко сформульованим законодавчим положенням, застосування принципу технологічної нейтральності, ризик-орієнтованого підходу, а також впровадження режиму «тестових майданчиків».

РОЗДІЛ 2

НАПРЯМКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

2.1. Загальна характеристика напрямків та підходів до правового регулювання обігу віртуальних активів

Як було констатовано у підпункті 1.1.2, особливості віртуальних активів визначають межі правового регулювання обігу віртуальних активів. Іншими словами, предметом правового регулювання є лише окремий обсяг суспільних відносин, де таке регулювання є доцільним та ефективним. Відповідно, метою даного підрозділу є загальна характеристика світового досвіду щодо напрямків та підходів до правового регулювання обігу віртуальних активів.

2.1.1. Напрямки правового регулювання обігу віртуальних активів

Функціональне різноманіття віртуальних активів та різновекторність ризиків, пов'язаних із їх використанням, властиво спричинили підхід, за якого у більшості держав відсутній єдиний регуляторний орган, який визначає політику щодо регулювання обігу віртуальних активів. Серед переліку залучених органів у різних державах зазвичай наявні центральні банки, фінансові, податкові, AML регулятори і безумовно парламент [65, с. 33].

До прикладу, у США, попри законодавчі ініціативи в окремих штатах, на федеральному рівні питання випуску, продажу та/або обміну віртуальних активів належить до компетенції водночас Служби внутрішніх доходів (IRS), Департаменту Казначейства щодо боротьби з фінансовими злочинами (FinCEN), Комісії з торгівлі фінансовими ф'ючерсами (CFTC) та Комісії з цінних паперів (SEC) [41, с. 8]. З одного боку, такий підхід начебто є закономірним та виправданим з огляду на відмінність функцій віртуальних активів: у такий спосіб

відбувається врахування природи віртуальних активів та забезпечується функціональна еквівалентність у правовому регулюванні як складова принципу технологічної нейтральності. З іншого боку, це призводить до того, що з метою поширення власної юрисдикції кожен орган встановлює єдиний правовий статус віртуального активу як, наприклад, цінного паперу чи майна, і надалі надає усім віртуальним активам єдиний правовий статус. Як наслідок, у США наразі норми правових актів щодо обігу віртуальних активів часто дублюються, що, відповідно, призводить до наявності колізій та ускладнення розуміння застосування таких актів [41, с. 2].

Припущення К. Гофорф у 2018 році про те, що існує потреба у чіткому визначенні меж компетенції регуляторних органів наразі реалізується у проекті закону про цифрові активи, метою якого є розмежування компетенції між федеральними органами США [41, с. 10], [87, с. 1]. Ідея проекту закону полягає у тому, щоб розмежувати повноваження органів з огляду на правовий статус цифрових активів. Так, проектом визначено три федеральні регуляторні органи: 1) Комісію з торгівлі фінансовими ф'ючерсами (CFTC) щодо крипто-товарів; 2) Секретаря Казначейства в межах Мережі з протидії фінансовим злочинам (FinCEN) щодо криптовалют; 3) Комісії з цінних паперів (SEC) щодо крипто-цінних паперів [87, с. 4].

Таким чином, питання визначення правового статусу віртуальних активів та напрямків правового регулювання в окремих державах безпосередньо залежить від можливості регуляторних органів поширити свою юрисдикцію на відносини, пов'язані із обігом віртуальних активів. Це також впливає на формування політики та напрямків правового регулювання обігу віртуальних активів.

За результатами аналізу регуляторного огляду у 30 державах можна виокремити наступні напрямки правового регулювання обігу віртуальних активів: 1) протидія відмиванню коштів, фінансування тероризму, 2) оподаткування операцій із віртуальними активами, 3) визначення правового статусу віртуальних активів як об'єкта цивільних прав, 4) надання фінансових

послуг, 5) залучення інвестицій та емісія цінних паперів, у тому числі маркетинг, 6) захист прав споживачів, 7) вимоги щодо ліцензування діяльності, 8) застосування режиму «тестових майданчиків», 9) декларування, 10) захист персональних даних [88].

Крім цього, у досліджуваних державах зазвичай відсутнє спеціальне регулювання діяльності з майнінгу, натомість передбачені лише окремі вимоги. До прикладу, законодавство Бельгії прямо передбачає, що така діяльність підлягає оподаткуванню податком на прибуток фізичних або юридичних осіб [29, с. 50]. У Китайській Народній Республіці 19 січня 2018 року були опубліковані рекомендації, які спрямовані на обмеження майнінгу віртуальних активів шляхом, зокрема, контролю за цінами на електрику, впровадженням окремих податкових і довкільних політик [29, с. 104].

Окремим напрямком правового регулювання, що стосується технологій розподіленого реєстру є захист персональних даних, що особливо актуально для проектів, які підпадають під дію Загального регламенту захисту персональних даних (далі – GDPR). Проблема полягає у тому, що безпосереднє застосування вимог GDPR до блокчейн-проектів ускладнюється особливостями технології, зокрема, щодо реалізації прав суб'єктів персональних даних, таких як право на зміну та право на видалення інформації [29, с. 58]. Наразі опубліковано роз'яснення щодо застосування вимог GDPR з урахуванням особливостей технологій розподіленого реєстру регуляторним органом із захисту персональних даних у Франції [89]. До прикладу, у Бразилії на операції із віртуальними активами також поширюється дія Загального закону про захист даних [29, с. 70].

В цілому, світовий досвід демонструє, що регулювання здебільшого здійснюється фрагментарно, проте, спільні тенденції прослідковуються, зокрема, у жодній державі віртуальна валюта не має правового статусу законного платіжного засобу. Крім цього, напрямки, у яких впроваджується правове регулювання обігу віртуальних активів, у більшості держав є схожими. Серед них: протидія відмиванню коштів та фінансування тероризму, оподаткування

операцій із віртуальними активами, залучення інвестицій за допомогою віртуальних активів, у тому числі маркетинг та ліцензування відповідної діяльності.

2.1.2. Підходи до правового регулювання обігу віртуальних активів

Першочергово, віртуальні активи часто сприймалися як «бульбашка» чи як інструменти спекуляцій, шахрайства, однак, на сьогодні тенденції у правовому регулюванні також демонструють, що якщо спершу державні органи публікували роз'яснення та публічні заяви щодо ризиків використання віртуальних активів та їх правового статусу, то з 2018 року у багатьох державах починають з'являтися правові акти, що стосуються обігу віртуальних активів, забезпечуючи правову визначеність для учасників ринку [90, с. 190]. Таким чином, за 2018-2019 роки питання доцільності правового регулювання ринку віртуальних активів вже не становить предмет дискусії, в епіцентрі обговорення – підходи та найкращі практики регулювання обігу віртуальних активів.

Попри це, на сьогодні відсутній регуляторний підхід, який би широко використовувався і вважався стандартом чи найкращою практикою [29, viii]. Єдина тенденція, яка прослідковується у всіх державах без винятку – це відсутність у віртуальній валюти статусу законного платіжного засобу.

Загалом, дослідники виокремлюють 3 основні підходи до правового регулювання обігу віртуальних активів:

1. Поширення дії чинних правових актів на відносини, пов'язані із обігом віртуальних активів. Фактично, такий підхід є аналогією закону [29, vii-viii];
2. Внесення змін до чинних правових актів з метою поширення їх дії на відносини, пов'язані із обігом віртуальних активів;
3. Прийняття окремого правового акту, що регулює винятково відносини, пов'язані із обігом віртуальних активів [65, с. 41].

Перш за все, важливим фактором при виборі підходу до регулювання є правова сім'я, до якої належить держава. Так, держави романо-германської правової сім'ї надають перевагу другому або третьому підходу, з огляду на переважну роль закону над іншими джерелами права та кодифікованість норм права [3, с. 322]. Водночас, держави англо-саксонської правової сім'ї (США, Австралія), де основним джерелом права залишається судовий прецедент [3, с. 324], схильні використовувати аналогію закону.

До прикладу, у липні 2017 року SEC опублікувала перший звіт за результатами розслідування проекту «The DAO», в якому констатувала, що залучення інвестицій за допомогою технології блокчейн є предметом застосування поточного федерального законодавства США про цінні папери. Такий підхід є продовженням вже наявних у США тенденцій, згідно з якими застосування Закону про цінні папери США не обмежується «очевидними та звичайними явищами», а метою Закону є регулювання відносин, пов'язаних із залученням інвестицій, незалежно від форми та назви останніх [91, с. 2]. SEC визначає правовий статус токена як цінного папера саме через концепцію інвестиційного контракту, яка тлумачилась у практиці Верховним судом США [91, с. 11]. Таким чином, держави англо-саксонської правової сім'ї, з одного боку, здатні більш швидко реагувати на зміни у суспільних відносинах у зв'язку із появою нових технологій, а з іншого боку, постає питання дотримання принципу правової визначеності та передбачуваності.

Окрім цього, на думку авторки, при наданні переваги другому чи третьому із зазначених підходів необхідно брати до уваги мету запровадження правового регулювання. Якщо йдеться про створення сприятливих умов для розвитку ринку та залучення додаткового капіталу, то доречною є розробка окремого правового акту, як це було зроблено у Гібралтарі чи Мальті. Однак, надалі потрібно також аналізувати інші фактори. До прикладу, якою є інвестиційна привабливість держави на даному етапі, чи існують інші умови для зручного та вигідного ведення підприємницької діяльності, зокрема, враховувати стан

судової системи та здатність ефективно захистити власність, у тому числі інвестиції.

Окремо як підхід до регулювання науковці також визначають впровадження заборони на операції із віртуальними активами [29, vii]. З точки зору теорії права заборона належить до переліку класичних способів правового регулювання [3, с. 99]. До держав, які встановили повну заборону, належать, Алжир, Болівія, Єгипет, Ірак, Марокко, Непал, Пакистан, Об'єднані Арабські Емірати та В'єтнам. Заборони на окремі види операцій/діяльності також введені, зокрема, у Бангладеші, Китайській Народній Республіці, Ірані, Катарі, Омані, Саудівській Аравії [92]. Відповідно, можна стверджувати, що такий спосіб зазвичай застосовується у державах, для яких характерний дозвільний тип правового регулювання.

На думку авторки, заборона як спосіб правового регулювання обігу віртуальних активів може порушувати фундаментальні права людини. До прикладу, право на мирні зібрання та об'єднання. Згідно з роз'ясненнями Ради Європи право на мирні зібрання та об'єднання означає, що особа може *«вільно обирати будь-який сайт, додаток чи будь-яку іншу послугу з метою приєднання та участі в будь-якій соціальній групі та об'єднанні незалежно від їхнього офіційного визнання з боку органів державної влади»* [93, с. 6]. В контексті віртуальних активів учасники певного проекту, що функціонує на основі технології розподіленого реєстру, становлять собою спільноту та/або надають послуги, а відтак, заборона держави брати участь у таких об'єднаннях, якщо їхня діяльність є правомірною, може вважатись порушенням прав людини.

Окрім цього, така заборона є неприпустимою з точки зору свободи підприємницької діяльності. До суб'єктів підприємницької діяльності у сфері обігу віртуальних активів належать постачальники послуг обміну, переказу, зберігання, адміністрування віртуальних активів. Заборона використання віртуальних активів унеможлиблює реалізацію ними свободи підприємницької діяльності.

На підтвердження цієї позиції варто згадати про рішення Верховного суду Індії у справі *Internet and Mobile Association of India v. RBI* від 4 березня 2020 року, предметом розгляду якого стала правомірність Циркуляру Резервного Банку Індії, згідно з яким установи, що перебувають під наглядом Резервного Банку Індії зобов'язані припинити будь-які відносини із фізичними або юридичними особами, які використовують віртуальну валюту [94, с. 4]. Одним із аспектів розгляду стала пропорційність обмеження права на обрання будь-якої професії або здійснення будь-якої діяльності, що гарантоване статтею 19(1)(g) Конституції Індії [94, с. 133], [95, с. 9]. Відповідно, Верховний суд Індії застосував 4-складовий тест: «1) чи були заходи вжиті для досягнення належної мети; 2) чи були такі заходи раціонально пов'язані із метою; 3) чи можливим було застосування альтернативних, менш втручальних заходів; 4) чи є належним співвідношення між досягненням мети та обмеженням права» [94, с. 153].

Верховний суд Індії визнав, що такі заходи не є пропорційними, аргументуючи свою позицію, зокрема, відсутністю будь-яких емпіричних даних, які б підтверджували рівень шкоди, завданої органам, що перебувають під наглядом Резервного Банку Індії, у зв'язку із наданням банківських послуг платформам, що використовують криптовалютні біржі [94, с. 177-178]. Окрім цього, Верховний суд Індії покликається на Доповідь Парламенту ЄС, відповідно до якої Парламент ЄС в цілому допускає ефективність заборони окремих аспектів діяльності, пов'язаної із віртуальними активами, для боротьби із ризиками підозрілої кібердіяльності, однак, вважає, що необхідні результати можуть бути досягнуті шляхом змін до законодавства у напрямку протидії відмивання коштів, оподаткування, захисту прав споживачів та інвесторів [94, с. 164-165], [15, с. 82-83].

Отже, на міжнародній арені досі не існує єдиного підходу до правового регулювання обігу віртуальних активів, який би широко використовувався і вважався стандартом чи найкращою практикою. Водночас, єдиною характерною

для усіх держав тенденцією залишається відсутність у віртуальної валюти статусу законного платіжного засобу.

У той же час, правове регулювання віртуальних активів може здійснюватися шляхом поширення дії чинних правових актів на відносини, пов'язані із обігом віртуальних активів або внесення змін до них із зазначеною метою. Натомість заборона або непропорційні обмеження, пов'язані із використанням віртуальних активів, є такими, що порушують фундаментальні права людини.

Для цілей цього дослідження у наступних підрозділах буде детальніше проаналізовано питання протидії відмиванню коштів, оподаткування та захисту права власності на віртуальні активи з огляду на те, що саме ці питання є предметом євроінтеграційних зобов'язань та останніх законодавчих ініціатив в Україні.

2.2. Протидія легалізації відмивання коштів та фінансування тероризму у операціях із віртуальними активами

Як було констатовано у підпунктах 1.1.2. та 1.1.3., технології розподіленого реєстру забезпечують високий рівень псевдоанонімності учасників, які здійснюють операції із віртуальними активами, що зумовлює їх активне використання для цілей відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення.

В умовах безкордонності операцій із віртуальними активами однією із проблем також є можливість здійснення діяльності у державі, де відсутні стандарти протидії відмиванню коштів. Відповідно, потреба у міжнародному або принаймні регіональному регулюванні, яке б забезпечило впровадження стандартів на національному рівні, постає особливо гостро [15, с. 54]. Попри заклики до прийняття міжнародних стандартів у напрямку протидії відмиванню коштів, станом на сьогодні досі відсутні зобов'язальні акти, які б передбачали єдині вимоги [96].

2.2.1. Рекомендації FATF

З 2014 року FATF активно займається розробкою стандартів із протидії відмиванню коштів у операціях із віртуальною валютою [45], які майже щорічно доповнюються і оновлюються. Однак, рекомендації FATF є актами м'якого права та не мають обов'язкової сили, вони радше тлумачать норми права та забезпечують їх єдине розуміння та дотримання як сьогодні, так і у майбутньому, водночас, вони є достатньо впливовими та ефективними у боротьбі із відмиванням коштів та фінансуванням тероризму [97]. Таке твердження не є безпідставним. Зокрема, саме рекомендації FATF стали причиною внесення змін до 5AMLD (п. 4) [98, с. 44], яка далі буде детальніше проаналізована. Лідери країн G20 за результатами зустрічі 22-23 лютого 2020 року закликали держави застосовувати нові рекомендації FATF щодо віртуальних активів та відповідних операторів ринку [99, с. 3].

Рекомендації FATF від 21 червня 2019 року передбачають, зокрема, наступне:

1. В основі принцип технологічної нейтральності: вимоги FATF застосовуються безвідносно до платформи, на якій здійснюються операції [30, с. 9]. Тобто, до операцій із віртуальними активами застосовуються ті ж вимоги, що до операцій із іншими активами.

2. Використання замість означення «віртуальна валюта» терміну «віртуальний актив», що визначається як *«цифрове вираження вартості, яке може торгуватись або переказуватись у цифровій формі і може використовуватись для платіжних або інвестиційних цілей»* [30, с. 13].

3. До переліку послуг, пов'язаних із обігом віртуальних активів відносяться: «обмін віртуальних активів на фіатні валюти; обмін однієї або більше форм віртуальних активів; переказ віртуальних активів; зберігання та/або адміністрування віртуальних активів; участь і надання фінансових послуг, пов'язаних із пропозицією емітента та/або продажем віртуальних активів» [30, с. 13-14].

4. Застосування ризик-орієнтованого підходу, що передбачає розробку державами політики та вимог до постачальників послуг, пов'язаних із обігом віртуальних активів, щодо виявлення, оцінки та вжиття заходів з мінімізації ризиків [30, с. 19-20].

5. Вимогу ліцензування або реєстрації у державі, де такі постачальники створюються (щодо юридичних осіб) або де безпосередньо здійснюється діяльність, зберігається документація чи фізично знаходиться особа [30, с. 22].

Важливо, що попри те, що високий ризик пов'язаний саме із особливостями технологій розподіленого реєстру, об'єктом правового регулювання є саме поведінка суб'єктів, пов'язана із незаконним використання віртуальних активів [15, с. 54].

2.2.2. Досвід Європейського Союзу

У ЄС гармонізація національного законодавства держав-членів досягається, зокрема, шляхом вимоги імплементації положень Директив ЄС у національні нормативно-правові акти. В аспекті віртуальних активів таку функцію виконує 5AMLD [65, с. 31], яка набрала чинності 10 січня 2020 року та, серед усього іншого, поширює свою дію на операції із віртуальними валютами (п. 8, 9) [98, с. 44]. Так, 5AMLD послуговується терміном «віртуальна валюта», під якою розуміється: *«цифрове вираження вартості, яке не випускається або не гарантується центральним банком чи державним органом, яке необов'язково прив'язане до законної валюти, і яке не має правового статусу валюти чи грошей, але приймається фізичними або юридичними особами як засіб обміну, який можна переказувати, зберігати або яким можна торгувати у електронній формі»* (п. (d) статті 1). Віртуальними валютами для цілей 5AMLD не вважаються валюти, що використовуються в межах комп'ютерних ігор, а також локальні валюти, які використовуються в дуже обмежених системах, місцевостях серед вузького кола користувачів (п. 10-11).

Зазначене визначення дозволяє охопити максимально широкий спектр різновидів віртуальних активів, як тих, що виконує функцію засобу платежу, так і тих, що використовується як інструмент залучення інвестицій, що цілком відповідає меті 5AMLD (п. 10). До прикладу, внаслідок такого широкого за змістом терміну дія 5AMLD поширюється на стейблкоїни – це відносно новий «різновид цифрової валюти, вартість якого прив'язується до фіатних грошей» [53, с. 1081-1082].

Перевагою також є технологічна нейтральність формулювань: означення не містить прив'язки до блокчейну чи іншої технології розподіленого реєстру [23, с. 9]. Такий підхід здатний збільшити ймовірність застосування 5AMLD у разі появи нових різновидів віртуальних активів.

Водночас, означення віртуальної валюти, що міститься у 5AMLD містить ряд недоліків. Перш за все, існують такі різновиди цифрової валюти, які випускаються центральним банком, наприклад, Petro у Венесуелі [100]. Не вдаючись до аналізу успішності чи доцільності таких проєктів, авторка вважає, що непоширення дії 5AMLD на такі активи є вагомим недоліком, оскільки держави періодично висловлюють намір щодо випуску власної віртуальної валюти. З іншого боку, кожен такий випадок випуску віртуальної валюти державою повинен окремо аналізуватись, оскільки такі валюти можуть мати правовий статус електронних грошей у розумінні EMD2 та, відповідно, підпадати під дію 5AMLD.

По-друге, формулювання «засіб обміну» може призводити до звуження обсягу застосування 5AMLD, що ускладнює досягнення її цілей. У Преамбулі 5AMLD зазначається, що *«попри те, що віртуальні валюти часто використовуються як засоби платежу, вони також можуть використовуватись як засоби обміну, залучення інвестицій, збереження вартості»* і метою 5AMLD є охоплення усіх випадків використання віртуальних валют (п. 10). Однак, безпосередньо визначення «віртуальної валюти» містить вказівку на їх функцію лише як засобу обміну, що характерна для токенів-валют. Проте, токени-інвестиційні активи та функціональні токени не

використовуються як засоби обміну [23, с. 10-13]. У цьому аспекті термінологія, запропонована FATF, є більш коректною, оскільки прямо вказує про можливість використання віртуальних активів як для платіжних, так і інвестиційних цілей.

Окрім цього, попри достатньо всеохопне означення віртуальної валюти у 5AMLD, обсяг її застосування до операцій із віртуальними активами, обмежується переліком суб'єктів, зобов'язаних здійснювати моніторинг підозрілої діяльності [101, с. 11]. До них, згідно із статтею 1 5AMLD належать постачальники послуг обміну віртуальних і фіатних валют, та постачальники послуг гаманців, що зберігають приватні ключі (*custodian wallet providers*).

5AMLD не містить означення «постачальники послуг обміну між віртуальними і фіатними валютами», що ускладнює розуміння суб'єктів, які надають такі послуги, оскільки не вказано, чи така діяльність повинна здійснюватися на постійній основі і бути оплачуваною. FATF, до прикладу, визначає обмінника віртуальної валюти як *«фізичну або юридичну особу, залучену у підприємницьку діяльність з обміну...за комісію»* [102, с. 23]. Таким чином, можна припустити, що під дію 5AMLD підпадає підприємницька діяльність з обміну віртуальних валют на фіатні. Тобто, суб'єкти, що здійснюють емісію віртуальної валюти з метою залучення інвестицій в обмін на фіатні кошти не вважаються постачальниками послуг обміну між віртуальними і фіатними валютами. Однак, з практичного досвіду можемо стверджувати, що такі суб'єкти, попри відсутність прямого зобов'язання, часто дотримуються вимог 5AMLD, оскільки це є передумовою відкриття банківського рахунку для проекту у майбутньому. Окрім цього, на відміну від рекомендацій FATF, вимоги 5AMLD не поширюються на постачальників послуг із обміну віртуальної валюти на іншу віртуальну валюту.

Щодо постачальників послуг гаманців ними вважаються *«особи, які надають послуги із захисту приватних криптографічних ключів від імені своїх клієнтів, задля зберігання, збереження та передачі віртуальних активів»* [102, с. 46]. Іншими словами, це сервіси, що дозволяють створити власний обліковий запис із звичайним логіном і паролем для збереження приватного

ключа, який зазвичай є достатньо довгими та складними. Саме вони є зобов'язаними суб'єктами відповідно до статті 1 5AMLD. Окремі криптовалютні біржі також надають таку послугу [23, с. 5-6]. Це означає, що постачальники послуг із обміну віртуальної валюти на іншу віртуальну валюту також можуть вважатись зобов'язаними суб'єктами відповідно до 5AMLD у разі, якщо вони надають послугу із збереження гаманця [96].

На практиці, окрім «зберігачів» гаманців, є також такі постачальники, що надають доступ до інструментів зберігання, однак, самостійно такі послуги не надають [15, с. 27]. На ринку також доступні послуги так званих «тумблерів», які ускладнюють можливість відслідковування токена на блокчейні, зокрема, тих, які використовувались для здійснення нелегальних транзакцій [23, с. 7]. Як наслідок, поза обсягом дії 5AMLD залишається значний обсяг операцій, що відбувається без залучення згаданих суб'єктів.

Застосування вимог 5AMLD відповідно до положень преамбули має відбуватись з урахуванням принципу технологічної нейтральності (п. 22). Такий підхід відображено і у нововведеннях, запропонованих 5AMLD. Так, директива встановлює однаковий обсяг зобов'язань та вимог як до постачальників послуг з обміну віртуальних валют на фіатні кошти, та послуг зберігання приватних ключів, так і до фінансових та кредитних установ. Зокрема, йдеться про обов'язок реєстрації таких суб'єктів, здійснення процедур належної перевірки клієнтів, ідентифікації та верифікації даних, моніторинг фінансових операцій та повідомлення про підозрілу діяльність уповноваженому органу [103, с. 2].

В той же час, відповідно до статті 47 5AMLD зазначені суб'єкти повинні бути зареєстрованими. Порядок реєстрації визначається на розсуд держав-членів ЄС [101, с. 11]. Такі вимоги вже імплементовані у національне законодавство, зокрема, Норвегії, Фінляндії, Швеції. Попри подачу інформації про назву, тип установи, послуги, що надаються, уповноважені органи здійснюють аналіз внутрішніх політик щодо протидії відмиванню коштів таких суб'єктів [64, с. 70-73]. В окремих державах, наприклад, Естонії, є вимоги щодо розміру статутного капіталу такої компанії – не менше 12 тисяч євро [104]. У державах

федеративного устрою, як США, вимоги щодо реєстрації також різняться в межах штатів. До прикладу, ще у 2015 році Штат Нью-Йорк вперше запровадив видачу ліцензії для здійснення підприємницької діяльності із віртуальними активами [65, с. 47].

Преамбула 5AMLD дає підстави стверджувати, що ЄС буде продовжувати напрацьовувати інструменти для розширення обсягу дії 5AMLD. Зокрема, 5AMLD вже пропонує забезпечити можливість для учасників операцій із віртуальними валютами декларувати інформацію на добровільній основі (п. 9). До 11 січня 2022 року Європейська Комісія зобов'язується підготувати звіт, який, зокрема, за потреби може бути доповнений пропозиціями щодо впровадження центральних баз даних, що буде містити інформацію про користувачів віртуальними валютами та адреси їх гаманців, а також форми для самостійного декларування такої інформації [98, с. 71].

Однак, наразі складно спрогнозувати, чи такі заходи справді будуть впроваджуватись. По-перше, складно оцінити ефективність таких заходів, оскільки відсутні дані щодо кількості осіб, які задекларували інформацію про себе. По-друге, складно оцінити співрозмірність таких заходів, оскільки невідомо, який обсяг інформації необхідно вказувати при такому декларуванні, яким чином здійснюється обробка, зберігання та передача таких даних. Насамкінець, відсутня інформація щодо того, чи такі заходи будуть впроваджуватись на добровільній основі. В цілому, очікується, що ця інформація буде міститись у звіті Європейської Комісії. Проте, такий підхід, вже закріплений у 5AMLD, підтверджує, що заходи щодо протидії відмиванню коштів та фінансування тероризму у зв'язку із використанням віртуальних активів будуть посилюватись.

Таким чином, у порівнянні із рекомендаціями FATF обсяг застосування 5AMLD до операцій із віртуальними активами є вузьким. По-перше, піддається критиці можливість поширення дії 5AMLD до віртуальних валют, що використовуються з інвестиційними цілями. По-друге, перелік зобов'язаних суб'єктів відповідно до 5AMLD обмежується лише постачальниками послуг із

обміну віртуальних валют на фіатні та із зберігання приватних ключів. По-третє, вимоги щодо протидії відмивання коштів за 5AMLD стосуються лише операцій із обміну віртуальних валют на фіатні та навпаки, у той час, як рекомендації FATF поширюються на операції із обміну одного виду віртуальних валют на інший. Серед спільних рис – застосування принципу технологічної нейтральності та ризик-орієнтованого підходу.

При імплементації вимог 5AMLD потрібно враховувати, що директива як правовий акт тим і відрізняється від, до прикладу, регламенту, що впроваджує лише мінімальні стандарти, що їх держави-члени ЄС зобов'язані імплементувати у національне законодавство. Проте, держави-члени не обмежуються у запровадженні більш суворих чи додаткових вимог. Відповідно, на думку авторки, при здійсненні правового регулювання у напрямку протидії відмиванню коштів та фінансування тероризму доцільно послуговуватись також Рекомендаціями FATF, які покликані забезпечити більш широке застосування стандартів щодо операцій із віртуальними активами.

2.3. Оподаткування операцій із віртуальними активами

Відсутність єдиного підходу до визначення правового статусу віртуальної валюти у різних державах цілком закономірно призводить до того, що правила оподаткування операцій із віртуальними активами відрізняються. Окрім цього, для цілей оподаткування віртуальні активи мають окремий правовий статус з метою застосування до операцій із віртуальними активами норм чинного податкового законодавства.

Так, до прикладу, Служба внутрішніх доходів *США* у 2014 році визначила статус віртуальної валюти для цілей оподаткування на федеральному рівні як майно [105, с. 867]. Відповідно, криптовалюта оподатковується податком на приріст капіталу і корпоративним податком [106, с. 3-4]. У свою чергу, платник податку, що видобуває або отримує віртуальну валюту як оплату за товар чи

послуги, повинен вказувати ринкову вартість при обчисленні валового доходу [50, с. 14].

Схожий підхід застосовується Офісом з оподаткування *Австралії*. Так, операції із криптовалютою (продаж, торгівля, обмін тощо) є об'єктом застосування податку на приріст капіталу, у тому числі операції із обміну однієї криптовалюти на іншу. Виняток становлять активи особистого користування, які зберігаються чи використовуються для придбання предметів особистого споживання. У той же час, криптовалюта, що зберігається як інвестиції не вважається активом особистого зберігання. У той же час, у разі якщо така криптовалюта зберігається 12 і більше місяців, платник податку на приріст капіталу має право на податкову знижку [107]. В цілому, Офіс з оподаткування *Австралії* звертає увагу, що правила оподаткування відрізняються з огляду на сутність криптовалюти та відносин, пов'язаних із її використанням [108].

У *Естонії* віртуальна валюта також вважається майном у розумінні Закону про податок на прибуток та оподатковується податком на прибуток. «Дохід визначається як різниця між вартістю активу при його продажу та при його купівлі, або у разі обмінної операції – між вартістю отриманого майна та вартістю активу при його продажу». При цьому, збитки, пов'язані із такими переказами, до уваги не беруться. Окрім цього, Податкова та митна комісія *Естонії* на своєму веб-сайті розміщує покликання, за яким доступний курс обміну віртуальних активів. Операції із обміну віртуальних активів на традиційну валюту та навпаки не є об'єктом оподаткування ПДВ [109].

У *Швейцарії* оподаткування віртуальних активів здійснюється з урахуванням згаданої нами у підрозділі 1.2.3. класифікації токенів на: токен-валюту, функціональний токен, токен-актив [42, с. 4-5]. Дохід від операцій із токенами-валютою оподатковується індивідуальним та корпоративним податком на прибуток. Крім цього, при операціях, що здійснюються фізичними особами також нараховується податок на розкіш [110, с. 33]. Юридичні особи також щорічно сплачують податок на приріст капіталу, у тому числі з урахуванням операцій із криптовалютою. У той же час, для цілей оподаткування

криптовалюту потрібно конвертувати у швейцарські франки, проте, Федеральна податкова адміністрація надає обмінні курси найбільш розповсюджених віртуальних активів [111]. Попри це, відсутні рекомендації щодо оподаткування гібридних токенів.

Водночас, Швейцарія, як і США, є федеративною державою, що означає також необхідність сплати податків на рівні кантону та штату відповідно. Окрім цього, аналогічно до Офісу з оподаткування Австралії, у Швейцарії також зауважують, що оподаткування операцій із токенами може потребувати індивідуальної оцінки кожного окремого випадку [110, с. 33].

На *Мальті* правила оподаткування також безпосередньо пов'язані із класифікацією активів технології розподіленого реєстру. Однак, на відміну від Швейцарії, податковий орган Мальти визначив підхід до оподаткування гібридних токенів: «якщо гібридний токен використовується в конкретних відносинах як функціональний токен, він повинен вважатись таким, водночас, за інших умов, коли такий токен виконує функцію засобу платежу, він повинен розглядатись саме так» [112, с. 3].

У той же час, у деяких державах операції із віртуальними активами звільнені від оподаткування. Так, у *Білорусі* діє Декрет №8 про розвиток цифрової економіки, який запроваджує пільги і преференції, згідно з якими до 1 січня 2023 року об'єктом оподаткування податку на доходи фізичних осіб не вважаються доходи від майнінгу, купівлі, дарування, відчуження токенів за традиційну валюту чи обміну на інші токени [113, с. 3]. Обороти із відчуження токенів не оподатковуються ПДВ [113, с. 3], а податок на прибуток не застосовується до прибутку, отриманого внаслідок відчуження токенів на інші токени [113, с. 4]. Фактично, це своєрідний варіант режиму тестового майданчику, введений з метою розвитку галузі інформаційних технологій та підвищення рівня інвестиційної привабливості держави.

Управління з податкових та митних зборів *Сполученого Королівства* (далі – «Управління») у своїх останніх рекомендаціях від 20 грудня 2019 року зазначає, що фізичні особи використовують віртуальні активи здебільшого для

приросту капіталу або здійснення платежів. Відповідно, до таких операцій буде застосовуватись податок на приріст капіталу. У разі якщо криптоактиви отримуються як заробітна плата або безготівковий платіж, вони є об'єктом оподаткування податком на прибуток, а також такі операції тягнуть за собою зобов'язання сплатити національні страхові платежі [114].

Водночас, компанії, які здійснюють підприємницьку діяльність із купівлі/продажу обмінних токенів, обміну токенів на інші активи (у т.ч. криптоактиви), видобування криптоактивів, надання товарів або послуг в обмін на токени, зобов'язані сплатити один або декілька із зазначених податків та зборів: податок на приріст капіталу, корпоративний податок, податок на прибуток, національний страховий внесок, ПДВ [115].

У той же час, Управління робить застереження щодо плинності функціоналу віртуальних активів та відмінностей у термінології, а відтак, вказує, що «при застосуванні тих чи інших правил оподаткування буде ґрунтуватись на сутності відносин безвідносно до термінів, що використовуються на позначення активу» [114]. З одного боку, такий підхід дозволяє достатньо ретельно проаналізувати сутність віртуального активу та визначити його правовий статус. З іншого боку, ставить під сумнів дотримання принципу правової визначеності, зокрема, передбачуваності свого становища.

Окрім цього, норми щодо оподаткування віртуальних активів складно назвати стабільними. З розвитком функцій віртуальних активів правила оподаткування також періодично переглядаються та змінюються. До прикладу, вже згадане Управління залишає за собою право змінювати підходи у разі розвитку сфери обігу віртуальних активів [115].

Щодо ПДВ Управління покликається на згадане нами у підпункті 1.2.1. рішення ЄСJ у справі David Hedqvist (C-264/14), згідно з яким постачання послуг із обміну традиційних валют на Біткоїн, і навпаки, є операціями, що не підлягають оподаткуванню ПДВ у розумінні Директиви ЄС 2006/112/ЄС (п. 58) [47]. Управління застосовує його у вузькому розумінні згідно із рішенням суду, тобто, лише до операцій з обміну платіжних токенів на інші платіжні токени чи

законні платіжні засоби [115]. Водночас, до 2015 року, тобто до появи згаданого рішення, операції із віртуальними активами були об'єктом ПДВ у Естонії та Данії [50, с. 16].

Загалом, після цього рішення у багатьох державах-членах ЄС обмінні операції із віртуальними активами та традиційними валютами не підлягають оподаткуванню ПДВ. Зокрема, у 2018 році Податковий орган Португалії підтвердив застосування аналогічного підходу з метою гармонізації регулювання в межах ЄС [116]. Однак, згадане рішення часто трактується у більш широкому розумінні, згідно з яким усі операції із віртуальними активами не підлягають оподаткуванню ПДВ [117, с. 3]. До прикладу, у Швейцарії до операцій із функціональними токенами та токенами-цінними паперами, аналогічно до токенів-валюти не застосовується ПДВ [110, с. 33].

На думку авторки, такий висновок щонайменше містить хибу щодо врахування природи віртуальних активів. Перш за все, рішення ЄСJ стосувалось лише Біткоїна, тобто віртуальної валюти, яка виконує функцію засобу платежу, а не усіх різновидів віртуальних активів. Однак, з огляду на еволюцію останніх, такий підхід відповідно до принципу технологічної нейтральності може застосовуватись також щодо токенів-валюти, які виконують аналогічну до Біткоїна функцію. Проте, варто також брати до уваги, що рішення ЄСJ стосувалось лише операцій з обміну Біткоїна на традиційну валюту, а не будь-яких операцій із віртуальними активами. Таким чином, висновок ЄСJ щодо незастосування ПДВ до операцій з обміну Біткоїна на традиційну валюту, некоректно розглядати як таке, що дає підстави звільнити будь-які операції із будь-якими віртуальними активами від оподаткування ПДВ.

Так, до прикладу, у *Франції* продаж криптовалюти класифікується як продаж товарів та/або послуг у розумінні Директиви ЄС 2006/112/ЕС. Водночас, токени-цінні папери не вважаються об'єктом оподаткування ПДВ, оскільки операції з ними оподатковуються за правилами, що застосовуються до операцій із цінними паперами [118].

З іншого боку, застосування ПДВ до функціональних токенів, які в окремих державах розглядаються як передоплата за послугу, вимагає належних процедур ідентифікації користувачів. По-перше, це пов'язано із встановленням місця постачання товарів та/або послуг. По-друге, стаття 2 Директиви 2006/112/ЄС передбачає наявність прямого зв'язку між наданням послуг та отриманим платежем. Однак, у випадку із функціональним токеном у момент його створення, складно достеменно встановити обсяг послуг, що будуть надаватись. Окрім цього, зміст таких послуг в процесі розвитку проекту може змінитись частково або повністю [119, с. 7].

В цілому, міжкордонність та децентралізованість операцій, псевдоанонімність/анонімність користувачів лише сприяють використанню віртуальних активів для цілей уникнення оподаткування. Різні підходи на рівні держав-членів ЄС, зумовлені різними правовими системами та інституційними практиками, ставлять під сумнів ефективність такого регулювання. Відповідно, на сьогодні ЄС в межах Великої двадцятки працює над гармонізацією класифікації та оподаткування віртуальних активів [120, с. 86].

Таким чином, аналіз світового досвіду демонструє, що підходи до оподаткування віртуальних активів на національному рівні відрізняються. В межах ЄС можна стверджувати, що рішення ECJ у справі David Hedqvist (C-264/14) зумовило принаймні часткову уніфікацію підходу щодо оподаткування ПДВ операцій з віртуальними активами. Регулювання питання оподаткування лише на національному рівні призводить до посилення розбіжностей у підходах. Окрім цього, з огляду на особливості віртуальних активів таке регулювання може бути недостатньо ефективним, а, відтак, потребує розробки уніфікованих стандартів на глобальному рівні.

2.4. Право власності на віртуальні активи

Потреба закріплення правового статусу віртуальних активів як об'єкта цивільних прав безпосередньо пов'язана із реалізацією фундаментального права

людини – права власності, захист якого гарантується, зокрема, статтею 17 Загальної декларації прав людини [121], статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі – «Конвенція») [122]. Одним із елементів змісту цього права є можливість розпоряджатись своїм майном [123, с. 7]. На сьогодні у практиці Європейського суду з прав людини (далі – «ЄСПЛ») не було жодної справи, яка б стосувалась використання криптовалюти чи інших віртуальних активів. Однак, на думку авторки, наявні підстави стверджувати, що використання віртуальних активів може бути предметом розгляду Суду за статтею 1 Протоколу №1 Конвенції.

По-перше, поняття «майно» у розумінні Конвенції *«має автономне значення, яке є незалежним від офіційної класифікації у національному законодавстві і не обмежується правом власності на фізичні товари»* [124, с. 7]. До майна, серед іншого, також належать акції компанії та інші фінансові інструменти, права інтелектуальної власності, майбутні доходи [124, с. 11-12].

По-друге, одним із основних принципів тлумачення Конвенції є принцип динамічного (еволюційного) тлумачення. Його зміст полягає у тому, що *«конвенція є живим інструментом, який слід тлумачити в світлі сучасних умов і ідей, що переважають на сьогодні в демократичних державах»* (п. 31) [125]. Аналізуючи доктрину «живого інструмента», професор Мерріллс стверджував, що «Суду варто вийти за рамки конкретних концепцій 1950 року та враховувати сучасні ідеї» [126, с. 24]. Таким чином, плинність суспільних відносин та технологічний прогрес, продуктом яких є віртуальні активи, є підставою для застосування принципу динамічного (еволюційного) тлумачення при розумінні поняття «майна» та відносин, що є предметом охорони статті 1 Протоколу № 1 Конвенції.

В аспекті правового регулювання обігу віртуальних активів цікаво також розглянути перспективу застосування концепції позитивних обов'язків. У справі *Oneryildiz v. Turkey* ЄСПЛ стверджує, що ефективна реалізація права, захищеного статтею 1 Протоколу № 1 Конвенції, передбачає не лише негативні

зобов'язання держави, тобто обов'язок не втручатись, але позитивні – вжити заходів, необхідних для ефективного володіння «майном» [127, с. 29]. Такі заходи можуть також стосуватись захисту права власності, зокрема, дотримання справедливої судової процедури, виконання судових рішень, передбачуваності внутрішнього законодавства [128, с. 715-716]. Однак, позитивний обов'язок держави також може включати створення необхідних правових умов для реалізації та захисту права власності, у тому числі шляхом прийняття відповідних правових актів [128, с. 60].

Відповідно, на думку авторки, неможливість захисту права власності у зв'язку із відсутністю належного правового регулювання відносин, пов'язаних із обігом віртуальних активів, або непередбачуваності свого становища у зв'язку із різними підходами судів до тлумачення і заповнення прогалин у законодавстві, може становити порушення відповідно до статті 1 Протоколу № 1 Конвенції.

Водночас, світовий досвід демонструє, що у більшості держав регуляторні органи у питаннях обігу віртуальних активів, перш за все, розробляють правові акти щодо протидії відмивання коштів, оподаткування та залучення інвестицій за допомогою віртуальних активів. Натомість питання реалізації та захисту права власності часто залишається поза предметом регуляторних дискусій як серед державних органів, так і науковців.

Певною мірою така неспішність пов'язана з тим, що у деяких державах токени-активи вже отримали статус цінного паперу (до прикладу, США [91, с. 1], Сінгапур [117, с. 120], Гонконг [117, с. 108], Швейцарія [117, с. 78]).

Можна стверджувати, що поштовхом для визначення правового статусу токена як цінного папера у більшості держав став перший звіт SEC щодо проекту «The DAO». У ньому вперше констатовано, що токен може вважатись цінним папером у розумінні Закону про цінні папери США [91, с. 1]. SEC визначає правовий статус токена як цінного папера саме через поняття інвестиційного контракту [91, с. 11], тлумачення останнього покладено на суди [28, с. 9]. З цією метою Верховний суд США використовує так званий Хові тест, відповідно до

якого «інструмент буде вважатись інвестиційним контрактом, а відтак цінним папером, якщо задоволено усі чотири елементи: 1) інвестування коштів; 2) у спільне підприємництво; 3) з очікуванням прибутку; 4) прибуток залежить винятково від зусиль третіх осіб» [16, с. 65-66]. У звіті щодо проекту «The DAO» SEC застосувала Хові тест із урахуванням особливостей залучення інвестицій за допомогою ICO [91, с. 11-15].

Регулятори Гонконгу, Сінгапуру фактично наслідували підхід США та констатували можливість застосування поточного законодавства про цінні папери до первинного розміщення токенів [129], [130].

У ЄС можливість класифікації токена як «оборотоздатного цінного паперу» у розумінні пункту 1 параграфу 1 статті 4 Директиви 2014/65/ЄС про ринки фінансових інструментів неодноразово констатувалась науковцями [131, с. 584], [132, с. 37]. Слід зазначити, що віднесення токена до категорії цінних паперів можливе лише за умови його відповідності таким ознакам, як оборотоздатність, можливість відчуження на фондовому ринку та стандартизованість. За винятком токенів, які не є доступними на криптовалютних біржах, що на практиці зустрічається вкрай рідко, усі токени містять зазначені ознаки [131, с. 584]. Як демонструють результати опитування ESMA, таку позицію на сьогодні підтримують більшість органів держав-членів ЄС [66, с. 5]. Відповідно, є підстави стверджувати, що підхід до визначення правового статусу токена як цінного папера буде впроваджуватись у законодавство держав-членів ЄС.

Слід окремо наголосити, що відповідно до Директиви 2014/65/ЄС про ринки фінансових інструментів, на платіжні інструменти не поширюється статус оборотоздатного цінного паперу [132, с. 30]. Відповідно, токени, що виконують платіжну функцію, не можуть мати статус цінного папера у ЄС [132, с. 33].

Водночас, на думку авторки, поширення правового регулювання обігу цінних паперів на відносини, пов'язані із токенами-активами, безпосередньо пов'язано із репутацією держав на фінансовому ринку. За даними Глобального

індексу фінансових центрів від вересня 2019 року, саме Нью-Йорк, Гонконг, Сінгапур займають передові позиції [83, с. 4]. Як наслідок, це обумовлює їх популярність при виборі держави для залучення інвестицій за допомогою віртуальних активів, що, відповідно, зумовлює необхідність першочергово адаптувати законодавство про цінні папери.

Попри те, що на цінні папери поширюється режим права власності, по-перше, таке регулювання наявне не у всіх державах. По-друге, як було детальніше проаналізовано у підрозділі 1.2., окрім токенів-активів, виділяють й інші різновиди віртуальних активів, які функціонально не є схожими із цінними паперами, а, відтак, не можуть мати відповідний правовий статус. Таким чином, в контексті права власності правове регулювання залишається актуальним.

Властиво, Верховний Суд США вже давно постановив, що питання права приватної власності належить до юрисдикції штатів. Зокрема, у штаті Вайомінг діє закон, згідно з яким віртуальні активи вважаються нематеріальною особистою власністю. В окремих справах, наприклад *Hashfast Technologies, LLC, No. 14-30725-DM*, суд констатував, що на Біткоїн поширюється дія Кодексу США про банкрутство щодо норм, які стосуються передачі майна [133, с. 1-2].

В окремих випадках прогалини у законодавчому регулюванні заповнюються судами різних юрисдикцій. До прикладу, у рішенні від 20 березня 2018 суд Амстердама постановив, що «Біткоїн являє собою цінність і є оборотоздатним. [...] Таким чином, він містить характеристики майнового права» [134].

Однак, для цілей законодавчого закріплення дискусія продовжує тривати у різних державах. Загалом, науковці виокремлюють два підходи до визначення правового статусу віртуальних активів як об'єкта цивільних прав. Так, для держав сім'ї загального права характерним є застосування категорії «право вимоги». У країнах правової сім'ї континентального права більш властиво використовувати правовий режим «нематеріального активу» [135, с. 2] або в окремих випадках «речі» [135, с. 12]. Проте, деякі науковці висловлюють

застереження щодо використання зазначених концепцій у Федеративній Республіці Німеччина (далі – «ФРН») та Японії, де право власності насамперед стосується матеріальних об'єктів [65, с. 22].

Підставою для такого твердження є рішення суду першої інстанції у м. Токіо у справі про банкрутство, де суд вирішив, що Біткоїн не може бути об'єктом права власності, оскільки відповідно до цивільного законодавства Японії концепція власності обмежується лише матеріальними речима, тобто такими, що фізично займають певний простір. На думку суду, потреба в отриманні захисту прав не може бути підставою для віднесення Біткоїну до категорії «річ» [136, с. 6-7].

У той же час, інші дослідники вказують, що саме у ФРН право власності, попри тісний зв'язок із цивільним правом, має конституційно-правову природу та розглядається як основа свободи та розвитку особистості [123, с. 7], [128, с. 721]. Федеральний Конституційний Суд ФРН у справі про ґрунтові води зауважив, що *«як приватне, так і публічне право рівним чином визначають конституційне правове становище суб'єкта права власності. Кодифікація приватного права, оформлена Цивільним кодексом, не є виключним джерелом для визначення змісту та меж власності»* [137, с. 725]. Відповідно, відсутність матеріальної форми чи незастосовність наявних концепцій цивільного законодавства ФРН до віртуальних активів, малоймовірно, можуть стати на перешкоді захисту права власності у відносинах, пов'язаних з їх обігом.

Натомість, в Англії віртуальні активи, попри їх нематеріальність, криптографічну аутентифікацію, функціонування в межах технології розподіленого реєстру, децентралізованість, вважаються власністю. У той же час, приватний ключ класифікують як інформацію [138, с. 21-22].

Попри різноманіття віртуальних активів як явища та їх характеристик, науковці стверджують, що спільні ознаки все ж наявні. За своєю суттю усі віртуальні активи є «нематеріальними, рухомими, такими, що виражаються у формі запису в межах технології розподіленого реєстру та здатні бути предметом

оцінки». Функціональні токени як різновиди віртуальних активів також можна вважати споживчими [135, с. 12].

Очевидно, що згадані підходи безпосередньо пов'язані із традиціями правової сім'ї, до якої належить відповідна держава, та розуміння концепції власності як такої. Проте, вони є достатньо узагальненими та наразі найчастіше становлять лише предмет наукової дискусії, відповідно, для цілей цивільного обігу пошук єдиного підходу є невиправданим та недоцільним. На думку авторки, універсальним підходом, якому варто слідувати у всіх державах, є урахування принципу технологічної нейтральності, тобто, прагнути застосувати наявні у цивільному праві концепції до віртуальних активів, аніж впроваджувати окремий правовий режим.

Водночас, поширення режиму власності на віртуальні активи зумовлює інші питання, до прикладу, встановлення права власності на актив. «Володіння приватним ключем дає підстави стверджувати, що операція була авторизована, однак, не підтверджує факт наявності права власності на актив» [65, с. 22]. Відповідно, також постає проблема ідентифікації та верифікації особи володільця приватного ключа, тобто, співставлення відомостей, що містяться в документах, що підтверджують особу, виданих органами державної влади певної держави та з цифровою особистістю, про яку згадувалось у підпункті 1.1.2.

Окремі труднощі також можуть бути пов'язані із оцінкою вартості такого майна та його поверненням у разі незаконного заволодіння. Як вже згадувалось, для ринку віртуальних активів характерними є різкі зміни курсу. Відповідно, постає проблема встановлення ринкової вартості таких активів. З одного боку, є можливість послуговуватись біржовим курсом такого віртуального активу, а з іншого, не вирішеним залишається питання, курс якої саме криптобіржі варто враховувати і станом на яку дату.

В цілому, попри відмінності у національному цивільному законодавстві простежується характерна для більшості держав тенденція: метою є правове регулювання, в основі якого поширення чинних законодавчих положень на відносини, пов'язані із обігом віртуальних активів, шляхом безпосереднього

застосування або внесення змін до актів законодавства. На думку авторки, протилежний підхід, тобто, виокремлення окремого правового режиму для віртуальних активів суперечить принципу технологічної нейтральності і, як наслідок, призведе лише до труднощів із правозастосуванням та швидкої застарілості законодавства. Окрім цього, відсутність визначеного статусу віртуального активу в межах актів цивільного законодавства або неможливість безпосереднього застосування того чи іншого правового режиму не може бути перешкодою захисту права власності. Більше того, на думку авторки, у держави є позитивний обов'язок забезпечити можливість ефективної реалізації права власності, що в окремих випадках може полягати у належному правовому регулюванні, зокрема, у закріпленні законодавчого статусу віртуального активу.

Висновки до розділу 2

На сьогодні у світі відсутній підхід, який би широко використовувався і вважався найкращою практикою. Єдина тенденція, яка прослідковується у всіх державах без винятку – це відсутність у віртуальній валюти статусу законного платіжного засобу. Правове регулювання обігу віртуальних активів здійснюється шляхом поширення дії чинних правових актів на відносини, пов'язані із обігом віртуальних активів або внесення змін до них. У окремих державах, які мають на меті створення сприятливих умов для розвитку ринку новітніх технологій, розробляється окремий правовий акт, що регулює відносини, пов'язані із обігом віртуальних активів. До чинників, які першочергово впливають на застосування того чи іншого підходу належать: правова сім'я, до якої належить держава та мета запровадження такого регулювання. Натомість заборону або непропорційні обмеження щодо використання віртуальних активів варто вважати такими, що порушують фундаментальні права людини.

У напрямку протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму стандартом можна вважати рекомендації FATF, які попри незобов'язальний

характер, частково відображені у 5AMLD. Однак, обсяг застосування 5AMLD є вужчим у порівнянні із рекомендаціями FATF. Зокрема, 5AMLD до зобов'язаних суб'єктів відносить лише постачальників послуг із обміну віртуальних активів на традиційні валюти та із зберігання приватних ключів, у той час FATF рекомендує здійснювати фінансовий моніторинг операцій із обміну одного різновиду віртуальних активів на інший. Попри це, 5AMLD забезпечує імплементацію державами-членами ЄС мінімальних стандартів та сприяє уніфікації підходів на регіональному рівні. Водночас, при здійсненні правового регулювання у цьому напрямку доцільно також послуговуватись рекомендаціями FATF, які передбачають більш всеохопні стандарти.

Щодо оподаткування операцій із віртуальними активами на національному рівні підходи також відрізняються. Операції із віртуальними активами зазвичай стають об'єктом оподаткування, зокрема, податку на прибуток, податку на приріст капіталу, податку на доходи фізичних осіб, ПДВ.

У той же час, в межах ЄС внаслідок прийняття рішення ECJ у справі David Hedqvist (C-264/14) прослідковується уніфікація підходу щодо незастосування ПДВ до операцій із обміну віртуальних валют на традиційні валюти. Проте, у деяких державах-членах це рішення тлумачать більш широко та використовують зазначений підхід до усіх операцій із віртуальними активами, що не завжди є коректним.

Окрім цього, у зв'язку із псевдоанонімністю та міжкордонністю операцій із віртуальними активами, особливо гостро постає питання міжнародно-правового регулювання у напрямку протидії відмиванню коштів та фінансування тероризму, оподаткування операцій із віртуальними активами, однак, на сьогодні відсутні зобов'язальні акти, які б забезпечили уніфікацію підходів та встановлювали б мінімальні стандарти.

Натомість, для цілей реалізації та захисту права власності на віртуальні активи важливим є правове регулювання саме на національному рівні. З урахуванням принципу технологічної нейтральності найоптимальнішим видається підхід, в основі якого поширення чинних законодавчих положень на

відносини, пов'язані із обігом віртуальних активів. Для держав правової сім'ї континентального права більш властиво використовувати правовий режим «нематеріального активу» або «речі». Водночас, конституційно-правова природа права власності не допускає, щоб відсутність у чинному законодавстві правового режиму, який можна безпосередньо застосувати до відносин, пов'язаних із обігом віртуальних активів, була перешкодою захисту права власності, та зумовлює позитивний обов'язок держави забезпечити ефективне правове регулювання, яке буде сприяти реалізації права власності на віртуальні активи.

Насамкінець, варто зауважити, що внаслідок неоднорідної природи віртуальних активів, правовий статус для різних напрямків правового регулювання часто відрізняється.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ

3.1. Становлення правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні

Як було нами констатовано у розділі 2, питання законодавчого регулювання обігу віртуальних активів безпосередньо пов'язане із фундаментальними правами людини, зокрема, правом власності, правом на свободу об'єднань, свободою підприємницької діяльності. Однак, реалізація цих прав в окремих випадках потребує здійснення державою, у тому числі Україною, свого позитивного обов'язку, зокрема, розробки ефективного правового регулювання.

Вперше питання правового статусу віртуальної валюти в Україні розглядалось Національним банком України (далі – НБУ). Так, у листі НБУ від 08 грудня 2014 року міститься роз'яснення щодо правомірності використання Біткоїн в Україні [139]. З огляду на те, що відповідно до статті 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» гривня є єдиним законним платіжним засобом в Україні [140], НБУ визначив Біткоїн *«як грошовий сурогат, який не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу»*. Окрім цього, НБУ констатував, що анонімність та децентралізованість віртуальної валюти зумовлює ризик використання віртуальної валюти/криптовалюти Біткоїн для відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом та фінансування тероризму [139].

Перш за все, згадане роз'яснення НБУ стосується лише Біткоїна, який станом на 2014 рік був найпопулярнішою віртуальною валютою [141, с. 3]. Властиво, у зазначений період інші віртуальні валюти також виконували

функцію засобу платежу, що підтверджується аналогічним підходом FATF до розуміння сутності віртуальної валюти [45, с. 4]. Однак, НБУ послуговувався терміном «віртуальна валюта/криптовалюта», фактично ототожнюючи ці поняття. Проте, НБУ при цьому обмежував обсяг застосування зазначеного роз'яснення лише щодо віртуальної валюти/криптовалюти Біткоїн, яка справді у розумінні FATF вважається криптовалютою як різновидом децентралізованої віртуальної валюти [45, с. 5].

Таким чином, з одного боку, поширення дії роз'яснення лише щодо віртуальних валют в умовах 2014 року було цілком виправданим, а з іншого боку, достатньо непослідовним, на думку авторки, був підхід щодо обмеження обсягу віртуальних валют лише Біткоїном, попри існування значної кількості інших віртуальних валют на ринку.

Окрім цього, незважаючи на позицію НБУ у 2014 році, Біткоїн складно віднести до грошового сурогату у розумінні статті 1 Закону України «Про Національний банк України», оскільки Біткоїн, як і будь-яка інша віртуальна валюта, не є документом у вигляді грошових знаків [142]. Попри це, можна припустити, що НБУ здійснив таку класифікацію на підставі інших характеристик грошового сурогату, які справді властиві і віртуальним валютам: випуск в обіг не НБУ з метою здійснення платежів в господарському обігу. Водночас, частина друга статті 32 Закону України «Про Національний банк України» забороняє випуск та обіг на території України грошових сурогатів. Відповідно, з 08 грудня 2014 року в Україні випуск та обіг віртуальної валюти Біткоїн був забороненим. Як було детальніше проаналізовано у підрозділі 2.1., така заборона, на думку авторки, є не непропорційним обмеженням реалізації фундаментальних прав людини.

Проте, через три роки, 30 листопада 2017 року НБУ спільно із Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку та Національною комісією, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг заявили, що продовжать працювати над питанням правового статусу криптовалюти в Україні. При цьому, регуляторні органи вказали, що в Україні криптовалюта не

може мати статусу законного платіжного засобу, валюти, валютної цінності, електронних грошей, цінного паперу, а також грошового сурогату [143].

Безперечно, така публічна заява не має зобов'язального характеру, але, на думку авторки, позиція зазначених регуляторів, які спершу двічі декларують про врахування підходів інших держав та тенденцій у цьому напрямку, а згодом зазначають, що складна природа віртуальних валют не дає змоги ототожнити її з поняттям цінним паперів, є дещо непослідовною. По-перше, саме у період осені 2017 року у багатьох державах регулятори поширювали правовий статус цінних паперів на віртуальні валюти, зокрема, у США [91, с. 1], Сінгапурі [130, с. 1], Гонконзі [144]. По-друге, саме складна неоднорідна природа віртуальних активів зумовлює потребу у застосуванні статусу цінних паперів.

Очевидно, що такий висновок регуляторів пов'язаний із відсутністю ознак документа та у деяких випадках емітента, що не дозволяє визначити віртуальну валюту як цінний папір у розумінні статті 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» [143]. У цьому аспекті влучним є зауваження американських науковців, які вказують на те, що нові фінансові інструменти доцільно визначати за функціональним спрямуванням, а не за формою [145, с. 477]. Однак, у згаданій заяві був застосований протилежний підхід, який є радше наслідком надмірної формалізованості вітчизняного законодавства та в цілому не відображає світові тенденції правового регулювання її обігу. У той же час, незважаючи на згадану вище спільну заяву, лист НБУ від 08 грудня 2014 року про визначення правового статусу Біткоїна як грошового сурогату втратив чинність лише 22 березня 2018 року [146].

За цей період окремі аспекти використання віртуальних активів та їх правового статусу неодноразово ставали предметом судових спорів. Зокрема, у справі № 753/599/16-ц позивач так і не отримав визначену договором міні кількість Біткоїн в обмін на виконані ним роботи [147, с. 45]. Суд першої інстанції зазначив, що продукція Біткоїн не є предметом матеріального світу, не має індивідуальних ознак, не може бути ідентифікованою та не може вважатись річчю в розумінні законодавства України і, відповідно, бути предметом договору

міни [148]. Суд Апеляційної інстанції підтримав таку позицію, а також зазначив, що Біткоїн не має ознак майнових прав [149]. Відповідно до статті 190 Цивільного кодексу України (далі – «ЦКУ») майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [150]. Отже, згідно із зазначеними судовими рішеннями криптовалюта в Україні не може вважатись річчю та/або майновими правами в розумінні ЦКУ, а, відтак, на неї також не поширюється правовий режим майна.

Водночас, у справі № 759/18949/19 у рішенні від 28 лютого 2020 року суд задовольнив позовні вимоги, які полягали у стягненні боргу за договором позики. Проте, на відміну від попередньої справи, позичальник зобов'язався повернути саме грошові кошти: вартість одиниць Біткоїн було визначено у доларах США [151].

Окремо у судових рішеннях також піднімалось питання оподаткування операцій із віртуальною валютою. Так, у справі № 820/5120/16 Харківський окружний адміністративний суд постановив скасувати індивідуальні податкові консультації Державної фіскальної служби, наданих позивачеві, в одній з яких йшлося про оподаткування ПДВ операцій з криптовалютою E-dinarcoin, а в іншій містився протилежний висновок щодо операцій із криптовалютою Aitibitcoin. В основі аргументації суду було рішення ЄСJ у справі David Hedqvist (C-264/14), помилково наведене судом як рішення ЄСПЛ, згідно з яким операції з обміну Біткоїн на традиційні валюти не оподатковуються ПДВ [152].

З одного боку, зазначене рішення враховує європейську практику щодо оподаткування ПДВ віртуальних валют. Однак, як нами було проаналізовано у підрозділі 2.3., такий підхід повинен застосовуватись у вузькому розумінні відповідно до рішення ЄСJ, а саме щодо віртуальних валют, що виконують функцію засобу платежу, та лише у разі здійснення операцій із обміну таких валют. Відповідно, суд при винесенні рішення повинен детальніше аналізувати та враховувати функціонал конкретної віртуальної валюти, а також характер відносин, що виникли у зв'язку із її використанням.

Окрім цього, фактично до скасування листа НБУ № 29-208/72889 від 08 грудня 2014 віртуальна валюта Біткоїн продовжувала мати статус грошового сурогату [148], [153]. Більше того, Печерський районний суд міста Києва продовжував послуговуватись зазначеним підходом та покликатись на лист НБУ навіть у грудні 2019 року [154]. Таким чином, відсутність законодавчого врегулювання обігу віртуальних валют призвела до неоднозначної судової практики, що, як наслідок, вказує на недотримання принципу правової визначеності як складової верховенства права та в окремих випадках зумовлює порушення права на справедливий судовий захист.

Водночас, спроби законодавчого врегулювання питання обігу віртуальних активів також були. У Верховній Раді України (далі – «ВРУ») депутатами VIII скликання були зареєстровані Проекти Закону № 7183 про обіг криптовалюти в Україні [155], № 7183-1 про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні [156]. Обидва законопроекти визначали засади цивільного обігу криптовалюти шляхом прийняття окремого закону.

На думку авторки, такий підхід не є виправданим, оскільки суперечить принципу технологічної нейтральності та ускладнює можливість застосування чинного законодавства у разі функціонального розвитку віртуальних активів. Також був зареєстрований Проект Закону про розвиток цифрової економіки № 7485 від 15.01.2018 р. [157], який фактично був перекладом згаданого нами Декрету Президента Білорусі № 8 «Про розвиток цифрової економіки» та, відповідно, містив значну кількість змістовних та техніко-юридичних недоліків.

Окрім цього, також були зареєстровані законопроекти про внесення змін до Податкового кодексу України (далі – «ПКУ») щодо оподаткування операцій з віртуальними активами [158], [159]. Однак, усі зазначені законопроекти не були прийняті у першому читанні за основу та, відповідно, були зняті з розгляду. Тим не менше, питання законодавчого врегулювання обігу віртуальних активів все ще продовжує залишатись актуальним.

У ВРУ IX скликання було зареєстровано два законопроекти, що передбачають регулювання відносин, пов'язаних із використанням віртуальних активів: Проект Закону № 2179 від 25.09.2019 р. «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – «Проект Закону № 2179»), який було прийнято ВРУ 06.12.2019 р., що, серед усього іншого, регулює питання фінансового моніторингу операцій із віртуальними активами [160], та Проект Закону № 2461 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо оподаткування операцій з криптоактивами» (далі – «Проект Закону № 2461») [161]. Зазначені законопроекти детальніше проаналізовано у підрозділі 3.3.

3.2. Засади правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні

З вересня 2019 року в Україні формування та розробку державної політики у сфері цифрової економіки здійснює Міністерство цифрової трансформації України (далі – «Міністерство»). Окрім цього, з 28 квітня 2020 року набирає чинності нова редакція Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів»), згідно з пунктом 5 частиною 1 статті 18 якого Міністерство буде здійснювати державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії щодо постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів [162]. У зв'язку з цим, Міністерство опублікувало Маніфест щодо віртуальних активів, в якому задекларувало намір здійснювати регулювання ринку на засадах «незалежних від технологій» (technology agnostic), «найкращої практики» (best practice) та міжнародних стандартів [163].

Для цілей правового регулювання засада «незалежності від технологій» швидше за все, вказує на використання принципу технологічної нейтральності при закріпленні норм щодо обігу віртуальних активів, хоч таким терміном рідко послуговуються у правових актах та наукових дослідженнях. Однак, до прикладу, Управління з фінансового регулювання і нагляду Великобританії розкриває зміст принципу технологічної нейтральності через формування регуляторної політики безвідносно (agnostic) до виду технології, що лежить в основі [164, с. 19]. Попри термінологічні розбіжності, декларування Міністерством наміру використання принципу технологічної нейтральності відповідає передовим світовим практикам, що було детальніше проаналізовано у підпункті 1.3.2., та здатне забезпечити гнучкість та актуальність законодавства в умовах динамічного розвитку технологічних рішень

Водночас, використання засади «найкращої практики» щодо регулювання обігу віртуальних активів, на думку авторки, є дещо некоректним. З огляду на проведений аналіз світового досвіду, підходи у різних державах вкрай відрізняються, що зумовлено як традиціями правових сімей, до яких відносять такі держави, так і цілями запровадження відповідного регулювання. Відповідно, ті практики, які показують свою ефективність в одній державі, є абсолютно незастосовними в іншій.

З іншого боку, беручи в основу «найкращу практику», Міністерство стоїть перед засадничим вибором: розробки окремих нормативно-правових актів, що будуть регулювати суспільні відносини, пов'язані із обігом віртуальних активів, як у Гібралтарі чи Мальті, або внесення змін до поточного законодавства з метою поширення його дії на зазначені відносини. З огляду на положення Проекту Закону № 2179 та Проекту Закону № 2461 можна стверджувати, що на даному етапі в Україні парламент використовує останній підхід.

Окрім цього, Міністерство планує використовувати режим тестових майданчиків [163], про який окремо йшлося у підпункті 1.3.3. Режим тестових майданчиків справді реалізовується тими державами, які прагнуть створити сприятливі умови для залучення інноваційних проектів, однак, на думку авторки,

на успішність такої практики також впливають, зокрема, такі фактори, як ефективність роботи судової системи, система оподаткування, легкість відкриття банківського рахунку, правове регулювання основного виду діяльності проекту, а також економічні чинники. Відповідно, впровадження такої практики в Україні може позитивно вплинути на інвестиційну привабливість нашої держави, однак, доцільність та результативність її застосування залежить не лише від наявності правового регулювання обігу віртуальних активів.

Насамкінець, застосування міжнародних стандартів безперечно є позитивним підходом з огляду на міжкордонність та псевдоанонімність операцій з віртуальними активами. З іншого боку, станом на сьогодні складно стверджувати про наявність міжнародних стандартів у цьому напрямку. Певною мірою, стандартами можна вважати рекомендації FATF щодо застосування ризик-орієнтованого підходу при протидії легалізації відмивання коштів у операціях із віртуальними активами. Саме ці вимоги частково враховані у редакції Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів».

3.3. Аналіз законодавчого регулювання та законодавчих ініціатив

3.3.1. Щодо протидії легалізації відмивання коштів та фінансування тероризму

Правове регулювання обігу віртуальних активів у напрямку протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму є євроінтеграційним зобов'язанням України. Так, відповідно до статті 20 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами Україна зобов'язується забезпечити імплементацію відповідних міжнародних стандартів FATF та стандартів, рівнозначних тим, які були прийняті ЄС [165]. Зокрема, на виконання цих вимог 06 грудня 2019 року ВРУ був прийнятий у новій редакції Закон України «Про запобігання та

протидію легалізації (відмиванню) доходів», що набирає чинності 28 квітня 2020 року. Цим Законом, серед усього іншого, закріплюється:

1. Правовий статус віртуального активу для цілей протидії відмиванню коштів. Зокрема, пункт 13 частини першої статті 1 визначає віртуальний актив як цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей. Саме таке означення віртуального активу є дослівним перекладом дефініції, запропонованої FATF [30, с. 57].

На думку авторки, таке визначення, є більш вдалим, ніж запропоноване у 5AMLD. По-перше, зазначене означення не містить вказівки на випуск такого активу центральним банком, що дозволяє поширити дію закону також на відносини, пов'язані із обігом віртуальної валюти, що випущена державою. По-друге, визначення FATF вказує на можливість використання такого активу як для платіжних або інвестиційних цілей, на відміну від 5AMLD, де про такі функції згадується у преамбулі документа, однак у означенні йдеться лише про використання як засобу платежу. По-третє, беручи до уваги, що йдеться не лише про платіжну функцію, термін «актив», а не «валюта», найбільш точно відображає природу явища. Насамкінець, саме таке формулювання вказує на застосування принципу технологічної нейтральності.

Водночас, у розумінні FATF термін «віртуальний актив» не включає цифрове вираження вартості фіатних коштів [30, с. 57], яким власне є електронні гроші. Як було зазначено у підпункті 1.2.2. у деяких державах віртуальні валюти, що містять вимогу до емітента можуть мати статус електронних грошей. Однак, в Україні це питання наразі залишається неврегульованим.

2. Відповідно до частини другої статті 6 до суб'єктів первинного фінансового моніторингу належать постачальники послуг, пов'язаних із обігом віртуальних активів. До них належать як фізичні, так і юридичні особи, які проводять один або декілька видів діяльності з обміну, переказу, зберігання та/або адміністрування віртуальних активів або інструментів, що дають змогу їх контролювати, участь і надання фінансових послуг, пов'язаних із пропозицією

емітента та/або продажем віртуальних активів. Зазначений перелік також відображає підхід FATF до визначення суб'єктів моніторингу [30, с. 57] та, як було проаналізовано у підрозділі 2.2., є ширшим за обсягом, ніж у 5AMLD.

Однак, у редакції Закону (пункт 51 частини першої статті 1) міститься формулювання «обмін віртуальних активів». За таких умов можна припустити, що мова йде лише про обмін віртуальних активів на інші віртуальні активи, що у зв'язку із псевдоанонімністю віртуальних активів дуже складно втілити на практиці. У зв'язку з цим, як було проаналізовано у підрозділі 2.2., вимоги 5AMLD застосовуються лише щодо операцій із обміну віртуальних активів на традиційні валюти, у той час як FATF пропонує застосовувати заходи із протидії відмиванню коштів щодо обміну як віртуальних активів між собою, так і на традиційні валюти. З огляду на те, що законодавець послуговується рекомендаціями FATF, формулювання пункту 51 частини першої статті 1 варто уточнити таким чином, щоб він відображав підхід FATF та 5AMLD – в частині обміну на традиційні валюти.

Водночас, наразі незрозуміло, яким чином буде здійснюватися первинний фінансовий моніторинг операцій з обміну віртуальних активів на інші віртуальні активи. Як зазначалось, у ЄС наразі лише працюють над розробкою механізмів, зокрема, тестують варіант із добровільною ідентифікацією суб'єктів обміну (пункт 9) [98, с. 44].

Окрім цього, FATF у своїх рекомендаціях наголошує на тому, що під переказом варто розуміти «проведення операцій від імені іншої фізичної чи юридичної особи» [64, с. 18]. Натомість формулювання пункту 51 частини першої статті 1 вказують на те, що така операція може включати переказ для такої особи, що не є коректним та підлягає уточненню. Також доцільно внести певні техніко-юридичні уточнення.

Насамкінець, FATF вказує на те, що суб'єктами фінансового моніторингу є ті суб'єкти, які здійснюють таку діяльність як бізнес (пункт 46) [64, с. 23]. Відповідно, пункт 51 частини першої статті 1 варто уточнити з огляду на те, що мова йде саме про підприємницьку діяльність, однак, на думку авторки, такі

зміни варто вносити після розробки Міністерством вимог щодо ліцензування такої діяльності та внесення відповідних КВЕД.

3. Згідно із частиною третьою статті 11 належна перевірка здійснюється у разі проведення фінансової операції із віртуальними активами на суму, що дорівнює чи перевищує 30 тисяч гривень. Така сума є еквівалентом у національній валюті, запропонованої FATF порогової суми у 1000 доларів США/євро [64, с. 35]. Таким чином, такий підхід є цілком виправданим.

4. Стаття 14 визначає перелік інформації, яка супроводжує переказ коштів або віртуальних активів. Водночас, положення частини першої застосовуються до переказів, що здійснюються на суму, що перевищує 30 тисяч гривень, положення частини третьої щодо таких переказів на суму, що є меншою або еквівалентною 30 тисячам гривень та здійснюються в межах України, а частина четверта – у разі ініціювання переказу за межі України на суму, що є меншою або еквівалентною 30 тисячам гривень.

На думку авторки, ця стаття містить кілька значних та системних недоліків. По-перше, частина перша статті 14, яка стосується переказу коштів на суму більше 30 тисяч гривень не вказує серед суб'єктів первинного фінансового моніторингу постачальника послуг, пов'язаних із обігом віртуальних активів, а відтак, це означає, що операції із віртуальними активами на суму більше 30 тисяч гривень не повинні супроводжуватись інформацією, зазначеною у статті 14.

По-друге, частина третя стосується переказу віртуальних активів в межах України. При цьому, FATF рекомендує визначати перекази віртуальних активів як транскордонні електронні перекази, а не як національні перекази (пункт 113) [64, с. 42]. Відповідно, частина третя є такою, що, на думку авторки, не повинна застосовуватись до переказів віртуальних активів взагалі.

По-третє, серед інформації, яка супроводжує переказ відповідно до статті 14, також вказується номер електронного гаманця. Однак, відповідно до пункту 1 частини першої статті 14 електронним гаманцем вважається той гаманець, на якому зберігаються електронні гроші. Водночас, FATF до необхідної інформації також відносить номер гаманця, на якому зберігаються

віртуальні активи (пункт 114) [64, с. 42]. Як зазначалось, на сьогодні в Україні віртуальні активи не мають правового статусу електронних грошей, а відтак, потрібно уточнити формулювання щодо електронного гаманця таким чином, щоб воно було застосовним і до віртуальних активів.

Насамкінець, попри те, що стаття 14, згідно із її назвою, повинна застосовуватись до переказу віртуальних активів, однак, частини п'ять-дев'ятнадцять цієї статті не містять згадки про віртуальні активи. З одного боку, можна би було припустити, що у цьому полягає ідея законодавця, проте, частина п'ята, яка прямо забороняє суб'єктам первинного фінансового моніторингу здійснювати переказ коштів, у разі відсутності інформації, відповідно, на переказ віртуальних коштів не поширюється, що не узгоджується із зобов'язаннями, які передбачені у частині першій, третій та четвертій статті 14.

Таким чином, Закон «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів», з одного боку, закріплює правовий статус віртуального активу та відносить постачальників послуг, пов'язаних із обігом віртуальних активів до суб'єктів первинного фінансового моніторингу, що в цілому відповідає рекомендаціям FATF, однак, з іншого боку, містить недоліки, які по суті допускають невиконання такими суб'єктами зобов'язань щодо здійснення первинного фінансового моніторингу за операціями із віртуальними активами.

3.3.2. Щодо оподаткування операцій із віртуальними активами

На сьогодні у ВРУ зареєстрований Проект Закону № 2461 [161], яким передбачається для юридичних осіб оподаткування операцій із продажу криптоактивів податком на прибуток підприємств (ставка оподаткування – 18%), для фізичних осіб – податком на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО). При цьому, ставка останнього строком на 5 років становить лише 5%. Насамкінець, операції із продажу віртуальних активів, а також надання комісійних, агентських

та інших послуг, пов'язаних із створенням та обігом віртуальних активів, не є об'єктом оподаткування ПДВ.

Попри те, що Проект Закону № 2461 має на меті врегулювання питання оподаткування криптоактивів, що згідно із пояснювальною запискою потенційно може зумовити збільшення надходжень до державного та місцевого бюджетів України та покращити інвестиційну привабливість України, на думку авторки, зазначений проект все ж містить ряд недоліків.

Перш за все, варто детальніше проаналізувати термінологію, що використовується, оскільки вона визначає обсяг операцій та віртуальних активів, на які поширюються положення щодо оподаткування. У цьому аспекті цілком справедливим є зауваження Головного науково-експертного управління, яке вказує на те, що обсяг дії законопроекту за своїм змістом є ширшим, ніж його назва, оскільки стосується оподаткування не лише криптоактивів, але й токен-активів [166, с. 3].

Проектом закону № 2461 пропонується термін «віртуальний актив», який визначається як «особливий вид майна, який є цінністю у цифровій формі, яка створюється, обліковується та відчужується електронно». Такий термін не повною мірою розкриває зміст явища «віртуальний актив», не вказує функції цього явища [166, с. 3].

На думку авторки, термін, що міститься у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів» є більш коректним та може використовуватись для цілей оподаткування. З іншого боку, використання цього терміну у ПКУ є доцільним лише у разі, якщо проект закону буде містити норми, що застосовуються до усіх різновидів віртуальних активів. У протилежному разі цілком достатнім буде використання термінів на позначення окремих різновидів віртуальних активів.

По-друге, Проект Закону № 2461 пропонує лише часткову класифікацію віртуальних активів. Законопроект передбачає, що до віртуальних активів належать криптоактиви, токен-активи та інші віртуальні активи. Ми

припускаємо, що такий підхід є схожим до досвіду Швейцарії [42], та є спробою виокремити токени-валюту, функціональні токени, токен-цінний папір.

Водночас, проект закону пропонує вважати криптоактивом такий «вид віртуального активу, який не посвідчує майнових та/або немайнових прав». На думку авторки, законодавець у цьому разі вказує на ті віртуальні активи, які виконують функцію платежу, такі як, до прикладу, Біткоїн чи Ефір. Натомість, з огляду на аналіз, проведений у підрозділі 1.2., на позначення таких активів доцільно використовувати термін «криптовалюта».

У той же час, термін «токен-актив» вказує на «вид віртуального активу, який посвідчує майнові та/або немайнові права власника токен-активу, які відповідають зобов'язанням особи, яка випустила токен-актив». Фактично, цей термін охоплює і функціональні токени, які надають право доступу до платформи і токени-цінні папери. В окремих випадках, також може охоплювати токени-валюту, яка використовується як внутрішня валюта на проектах. Згідно із проектом закону, такі операції повинні оподатковуватись за правилами, що застосовуються до операцій із використанням товарів/послуг, цінних паперів та валюти відповідно. З одного боку, такий підхід відповідає принципу технологічної нейтральності та зумовлює застосування норм права за функціональним спрямуванням, а з іншого боку, потребує додаткових роз'яснень Державної податкової служби щодо застосування поточних норм податкового законодавства до таких операцій.

По-третє, запропоновані Проектом Закону № 2461 зміни до статті 14 ПКУ не є досконалими з точки зору дотримання принципу технологічної нейтральності, що негативно впливає на можливість застосування його положень у майбутньому. На думку авторки, слід уникати детальних вказівок на те, у якій формі такий актив створюється, обліковується, зберігається чи відчужується.

По-четверте, Проект Закону № 2461 створює умови для зменшення бази оподаткування або узагалі уникнення сплати податків. Так, пункт 170.13.2 у редакції проекту закону дозволяє здійснювати операції з обміну криптоактивів

на інші об'єкти цивільних правовідносин за вартістю, що дорівнює договірній вартості такого об'єкта. Тобто, у сторін договору є можливість визначити між собою договірну вартість об'єкта і продати криптоактив за заниженою ціною (ціною об'єкта). Іншими словами, формулювання пункту 170.13.2 дозволяє здійснити обмін Біткоїна, в якого є визначена ринкова вартість (на криптовалютній біржі), що становить, до прикладу 5 тисяч доларів, за телевизор, оцінивши його у 100 доларів. Відповідно, виникає від'ємне значення, що вважається збитком від операцій з криптоактивами.

На думку авторки, в даному випадку доцільно використати підхід Естонії, згаданий у підрозділі 2.3. [109], та передбачити, що операції з обміну криптоактивів на інші об'єкти цивільних правовідносин, відмінні від криптоактивів, здійснюються за звичайною ціною криптоактиву. У той же час, звичайна ціна криптоактиву повинна визначатись з огляду на біржовий курс та не може бути нижчою від звичайної ціни об'єкта цивільних правовідносин. Послугуючись досвідом Естонії, авторка вважає, що перелік бірж криптоактивів, згідно з якими можна визначити їх курс, може бути затверджений Кабінетом Міністрів України.

По-п'яте, згідно із Проектом Закону № 2461 фактично усі операції із віртуальними активами не є об'єктом оподаткування ПДВ, що, на думку авторки, не є виправданим та не відповідає підходу, що використовується у більшості держав-членів ЄС. Відповідно до редакції проекту закону не є об'єктом оподаткування ПДВ не лише операції з продажу криптоактивів (пункт 196.1.4 статті 196 ПКУ), але й надання комісійних, агентських та інших послуг, пов'язаних зі створенням та обігом віртуальних активів (пункт 196.1.6 статті 196 ПКУ). Формулювання «інші послуги» дозволяє застосувати вказану норму до фактично будь-яких операцій із віртуальними активами.

Як зазначалось у підрозділі 2.3., відповідно до рішення ECJ у справі David Hedqvist оподаткуванню ПДВ не підлягають операції із обміну традиційних валют на Біткоїн, і навпаки. З огляду на функціональне спрямування, такий

підхід також можна застосувати до токенів-валюти. Однак, на думку авторки, відсутні підстави для тлумачення такого рішення у широкому значенні, згідно з яким усі операції із віртуальними активами за своїм змістом не підлягають оподаткуванню ПДВ.

З іншого боку, відповідно до статті 185 ПКУ об'єктом оподаткування ПДВ є, зокрема, постачання товарів, місце постачання яких розташоване на митній території України. Як зазначалось у підпункті 1.1.2. операції із віртуальними активами здійснюються в межах технології розподіленого реєстру, та є міжкордонними, а, відтак, видається неможливим встановити місце постачання віртуального активу у розумінні ПКУ. Відповідно, застосувати поточні норми ПКУ щодо оподаткування ПДВ до віртуальних активів наразі видається неможливим.

Окрім цього, проектом пропонується закріпити ставку ПДФО 5% для інвестиційного прибутку від продажу криптоактивів на 5 років, однак, не вказується, якою повинна бути ставка оподаткування після спливу зазначеного строку. Окрім цього, у проекті не зазначено, з якого моменту розраховується сплив цього строку. Такі неточності у майбутньому знову ж призведуть до прогалин та умов правової невизначеності щодо оподаткування операцій із віртуальними активами.

Насамкінець, як влучно зазначають юристи-податківці, проект закону справді не торкається питань оподаткування операцій із віртуальними активами, що здійснюються платниками на спрощеній системі оподаткування, а також діяльності з майнінгу [167].

Таким чином, Проект закону № 2461 в цілому є достатньо фрагментарним, оскільки встановлює більш чіткі правила оподаткування лише щодо операцій із криптоактивами. Водночас, проект закону не містить чіткої класифікації токенів-активів та передбачає їх оподаткування за правилами, що застосовуються до майнових та/або не майнових прав, які вони посвідчують. Такий підхід фактично є аналогією податкового законодавства та на практиці зумовить труднощі правозастосування. Окрім цього, проект закону містить ряд недоліків, які

допускають уникнення сплати податків або зменшення бази оподаткування при операціях із криптоактивами. Насамкінець, попри підтримку підходу, за якого операції із окремим віртуальними активами є об'єктом оподаткування ПДВ, відповідно до чинних норм ПКУ застосування ПДВ до таких операцій видається неможливим.

3.3.3. Щодо права власності на віртуальні активи

Одним із аспектів, які також пропонується врегулювати Проектом Закону № 2461 є захист права власності на віртуальні активи. У підрозділі 2.4. авторка окремо наголошує на потребі у визначенні правового статусу віртуального активу як об'єкта цивільних прав, що є необхідної передумовою для реалізації та захисту фундаментального права власності.

Зазначений проект пропонує внести зміни до частини першої статті 190 ЦКУ після слів «сукупність речей» доповнити словами «віртуальні активи». Таким чином, віртуальні активи вважаються майном у редакції Проекту Закону № 2461.

Як зазначалось у підрозділі 3.1., у практиці правозастосування в Україні наразі зберігається підхід, за яким криптовалюта в Україні згідно із чинним законодавством не може вважатись річчю та/або майновими правами, оскільки вона не є предметом матеріального світу, не має індивідуальних ознак та не може бути ідентифікованою, а відтак, на неї не поширюється правовий режим майна.

Водночас, окрім речей та майнових прав, відповідно до ЦКУ до об'єктів цивільних прав також належать інше майно, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. Розглянемо можливість застосування до віртуальних активів зазначених правових режимів.

Українське законодавство не містить законодавчого визначення поняття «інше майно». Однак, цей термін для цілей Положення про оренду майна неплатоспроможних банків визначається як «майно, відмінне від нерухомості,

майнового комплексу, транспортних засобів, спецтехніки, зокрема спеціалізоване банківське обладнання, обладнання приміщень, меблі, оргтехніка тощо» [168]. Таке визначення є затвердженням винятково на рівні підзаконного акта, відповідно, його зміст може бути зміненим законодавцем.

Однак, здійснивши системний аналіз норм ЦКУ, ми вважаємо, що категорія «інше майно» використовується на позначення тих явищ, які можна віднести до категорії «майно» у розумінні статті 190 ЦКУ, проте які прямо не передбачені цивільним законодавством.

Як правильно стверджують українські науковці, криптовалюта не можна віднести до категорії послуг, оскільки «на відміну від останніх вона не споживається в процесі її використання (стаття 901 ЦКУ)» [169, с. 154]. Вважатись результатом роботи криптовалюта може «лише у разі її видобування на замовлення іншої особи» [169, с. 154], що на практиці зустрічається вкрай рідко. У той же час, криптовалюта не може вважатись об'єктом інтелектуальної власності, оскільки «поява криптовалюти відбувається механічно шляхом майнінгу, а не в результаті творчої діяльності» [123, с. 7].

Насамкінець зауважимо, що поширити на віртуальний актив правовий статус інформації не є коректним. Право на інформацію за ЦКУ є особистим немайновим правом, відповідно, категорія «права власності» до інформації як особистого немайнового блага є не застосовною [170], що у свою чергу не співвідноситься із правовою природою віртуального активу.

З цього можна зробити висновок, що ті правові режими, які передбачені у ЦКУ, є складно застосовними до віртуальних активів. З іншого боку, визначати зміст прав людини через закони становить логічну хибу [171, с. 129]. У згаданих рішеннях Дарницького районного суду міста Києва та Апеляційного суду міста Києва підставою для резолютивної частини рішення була позитивна норма права, тобто така, що закріплена у законі, однак, на думку авторки, суд у даній справі повинен був сформулювати норму права з огляду на «дух» права, а не «букву» закону. Відповідно, з огляду також на наведений нами у підрозділі 2.4. аналіз розуміння права власності, на думку авторки, є підстави

стверджувати, що віртуальні активи доцільно вважати майном відповідно до ЦКУ. Таким чином, авторка підтримує ідею, запропоновану Проектом Закону № 2461.

Однак, запропоновані зміни все ж не дають можливості повноцінно реалізувати право власності на віртуальні активи, та не повною мірою вирішують питання правового статусу віртуальних активів як об'єкта цивільних прав, що у свою чергу ускладнює укладення договорів, предметом яких є віртуальні активи.

Водночас, проектом також запропоновано внести зміни до частини першої статті 139 Господарського кодексу України (далі – «ГКУ») та після слів «(включаючи» доповнити словами «віртуальні активи та інші». Відповідно, майном визнається, зокрема, сукупність інших цінностей (включаючи віртуальні активи та інші нематеріальні активи). Таким чином, Проектом Закону № 2461 пропонується відносити віртуальні активи до нематеріальних активів.

В цілому, ГКУ містить більш широке, ніж у ЦКУ визначення майна як сукупності речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів [172].

Однак, однозначно віднести віртуальні активи до нематеріальних активів, на думку авторки, також не вдається. Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» визначає нематеріальний актив як об'єкт права інтелектуальної власності [173]. Аналогічний підхід застосований у ПКУ [174].

Як нами було вище констатовано, поширити на криптовалюту правовий статус об'єкта інтелектуальної власності видається неможливим з огляду на особливості видобування криптовалюти, та як наслідок, визначати криптовалюту як різновид нематеріальних активів. Відповідно, на думку авторки, достатньо частину першу статті 139 ГКУ після слів «(включаючи» доповнити словами «віртуальні активи та».

У зв'язку з цим, на думку авторки, варто також внести зміни до пункту 6 частини першої статті 46 Закону України «Про запобігання корупції», згідно з яким до переліку інформації, яка зазначається у декларації відносять також криптовалюту [175]. Зазначене положення фактично визначає криптовалюту як різновид нематеріального активу, що не зовсім коректно.

Відповідно, запропоновано внести зміни до пункту 6 частини першої статті 46 Закону України «Про запобігання корупції», які б розмежовували поняття нематеріального активу та криптовалюти.

Окрім цього, з огляду на проведений аналіз термінологічного апарату, що використовується на позначення віртуальних активів, варто зазначити, що термін «криптовалюта» з точки зору формально-юридичного підходу звужує дію Закону України «Про запобігання корупції». На думку авторки, та, зокрема, у зв'язку із набранням чинності нової редакції Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів» пропонуємо для цілей декларування також послуговуватись терміном «віртуальний актив», який дозволяє максимально охопити усі різновиди віртуальних активів, а не лише криптовалюти.

3.4. Пропозиції щодо правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні

З огляду на наведені у підрозділі 3.3. зауваження, пропонуємо внести зміни до таких чинних Законів України:

1. У Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (Офіційний вісник України, 2020, № 4, том 2, стор. 265, ст. 189):

1) У статті 1:

а) пункт 51 частини першої викласти у такій редакції:

«51) постачальник послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, – будь-яка фізична чи юридична особа, яка провадить один або декілька таких видів діяльності та/або операцій для іншої фізичної та/або юридичної особи або від їх імені:

- обмін віртуальних активів на інші віртуальні активи;
- обмін віртуальних активів на кошти і навпаки;
- зберігання та/або адміністрування віртуальних активів або інструментів, що дають змогу контролювати віртуальні активи;
- участь і надання фінансових послуг, пов'язаних із пропозицією емітента та/або продажем віртуальних активів;
- та/або переказ віртуальних активів від імені іншої фізичної або юридичної особи, що переміщує віртуальний актив з однієї віртуальної адреси до іншої віртуальної адреси.».

2) У статті 14:

а) у частині першій:

після слів «послуги переказу коштів платнику (ініціатору переказу),» додати слова «та постачальник послуг, пов'язаних із обігом віртуальних активів»;

слово «повинен» замінити на слово «повинні»;

б) у підпункті а) пункту 1 частини першої:

після слів «на якому зберігаються електронні гроші» додати слова «або віртуальні активи»;

в) у частині третій:

слова «, віртуальних активів» виключити.

2. У Господарському кодексі України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144):

1) У статті 138:

а) у частині першій:

після слів «(включаючи)» додати слова «віртуальні активи та».

3. У Законі України «Про запобігання корупції» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст.2056):

1) У статті 46:

а) У пункті 6 частини першої:

слово «криптовалюти» замінити словами «віртуальні активи»;

після слів «до відомостей щодо нематеріальних активів та» доповнити словами «/або віртуальних активів».

Окрім цього, з огляду на проведений аналіз світового досвіду, на думку авторки, наступними кроками у правовому регулюванні обігу віртуальних активів в Україні мають бути, по-перше, законодавче закріплення різновидів віртуальних активів – токенів. По-друге, розробка умов реєстрації/ліцензування постачальників послуг, пов'язаних із обігом віртуальних активів, що відповідає положенням 5AMLD, та, відповідно, доповнення КВЕД. По-друге, з метою дотримання принципу правової визначеності варто роз'яснити правила оподаткування токенів-активів, а також діяльності з майнінгу.

Окремим і значним аспектом залишається визначення правового статусу віртуальних активів як об'єкта цивільних прав, що ускладнюється складною та неоднорідною природою віртуальних активів як явища. Цей напрямок безпосередньо пов'язаний із можливістю визначення віртуальних активів як цінних паперів. На думку авторки, доцільно переглянути позицію фінансових регуляторів щодо неможливості визначення віртуальних активів як цінних паперів, що суперечить підходу більшості держав.

Однак, це питання потрібно розглядати більш комплексно у поєднанні із змінами до законодавства про цінні папери, зокрема, Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів [176]. Насамкінець, такі зміни є передумовою впровадження інструментів залучення інвестицій, таких як ICO, STO, в українському законодавстві. Проте, доцільність внесення таких змін повинна додатково вивчатись та аналізуватись, перш за все, з точки зору інституційної спроможності фінансових регуляторів, а також враховувати

рівень потенційної зацікавленості інвесторів в участі у ICO, STO, проведених юридичними особами, зареєстрованими в Україні.

У зв'язку з цим, Комітет ВРУ з питань бюджету вважає, що перед прийняттям Проекту Закону № 2461 необхідно розробити окремий проект закону, який буде визначати *«порядок функціонування ринку віртуальних активів в Україні, їх правовий статус, загальнообов'язкові правила (норми) та організаційно-правові засади операцій з віртуальними активами, в тому числі, державне регулювання діяльності віртуальних активів»* [177, с. 2]. На думку авторки, оподаткування віртуальних активів потребує розуміння правового статусу та класифікації віртуальних активів.

Однак, з аналізу відповідного світового досвіду у підрозділі 2.3, можна зробити висновок, що правила оподаткування віртуальних активів впроваджувались без прийняття комплексних нормативно-правових актів щодо обігу віртуальних активів, а у більшості держав такі акти відсутні досі. Водночас, проведений у підрозділі 2.3 аналіз також дає підстави стверджувати, що правовий статус віртуального активу для цілей оподаткування часто відрізняється від правового статусу для інших напрямків правового регулювання. Відповідно, на думку авторки, питання оподаткування операцій із віртуальними активами доцільно врегульовувати і без наявності окремого профільного закону.

Окрім цього, на думку авторки, якщо на даному етапі не планується розробка та прийняття окремого проекту щодо проведення ICO та STO, то зміни щодо оподаткування, правового статусу як об'єкта цивільних прав необхідно вносити в чинні закони, а не приймати окремий профільний закон, оскільки, такий підхід буде сприяти швидкій застарілості в умовах динамічності розвитку віртуальних активів як технології.

Висновки до розділу 3

В Україні до 2020 року на законодавчому рівні не були врегульовані відносини, пов'язані із обігом віртуальних активів. Це, у свою чергу, призводило

до неоднозначної практики правозастосування, що ускладнювало реалізацію та можливість захисту фундаментальних прав людини.

Наразі у ВРУ зареєстровано Проект Закону № 2461, однак, він є достатньо фрагментарним: встановлює відповідне регулювання лише щодо операцій із криптоактивами, жодним чином не торкається питань оподаткування операцій із віртуальними активами, що здійснюються платниками на спрощеній системі оподаткування, а також діяльності з майнінгу. Окрім цього, містить ряд недоліків, які допускають уникнення сплати податків або зменшення бази оподаткування при операціях із криптоактивами.

Водночас, з 28 квітня 2020 року в Україні набирає чинності Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів та фінансуванню тероризму» у редакції від 6 грудня 2019 року, яким визначається правовий статус віртуальних активів для цілей протидії відмиванню коштів та фінансування тероризму, а також встановлюються зобов'язання постачальників послуг, пов'язаних із обігом віртуальних активів, у цьому напрямку. Однак, Закон містить суттєві недоліки, які фактично допускають невиконання такими суб'єктами зобов'язань щодо здійснення первинного фінансового моніторингу за операціями із віртуальними активами.

Окрім цього, згідно із зазначеним Законом Міністерство цифрової трансформації буде здійснювати державне регулювання і нагляд у цій сфері щодо постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів. У Маніфесті від 07 лютого 2020 року Міністерство цифрової трансформації декларує, що регулювання обігу віртуальних активів буде здійснюватися на засадах «незалежності від технологій», «найкращої практики» та міжнародних стандартах.

Однак, аналіз світового досвіду демонструє, що у світі відсутній єдиний підхід щодо регулювання обігу віртуальних активів, який би вважався «найкращою практикою». У зв'язку з цим, з огляду на традиції правової сім'ї континентального права, до якої належить Україна, положення чинного

законодавства, автором запропоновано наступні пропозиції щодо правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні:

- здійснювати правове регулювання обігу віртуальних активів із урахуванням принципу технологічної нейтральності;

- питання оподаткування операцій із віртуальними активами та правового статусу віртуальних активів як об'єкта цивільних прав врегулювати шляхом внесення змін до чинного законодавства;

- внести зміни до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів та фінансуванню тероризму», зокрема: уточнити перелік операцій, які здійснюють постачальники послуг, пов'язаних із обігом віртуальних активів, та інформації, яка супроводжує такі операції; передбачити механізм здійснення первинного фінансового моніторингу операцій з обміну віртуальних активів на інші віртуальні активи; визначати усі перекази віртуальних активів як транскордонні перекази;

- Міністерству цифрової трансформації розробити вимоги щодо ліцензування діяльності постачальників послуг, пов'язаних із обігом віртуальних активів;

- у Проекті Закону № 2461 до другого читання: уточнити термінологію та класифікацію різновидів токенів-активів; усунути ризик уникнення сплати податків у операціях з обміну криптоактивів на інші об'єкти цивільних правовідносин; визначити правила оподаткування операцій із віртуальними активами, що здійснюються платниками на спрощеній системі оподаткування, а також діяльності з майнінгу;

- визначити правовий статус віртуального активу як об'єкта цивільних прав;

- розмежувати віртуальні активи та нематеріальні активи у ГКУ та Законі України «Про запобігання корупції»;

- розробити окремий профільний законопроект лише у тому разі, якщо буде необхідність врегулювати відносини, пов'язані із проведенням ICO, STO.

ВИСНОВКИ

Віртуальні активи функціонують на основі технологій розподіленого реєстру, зокрема, блокчейну як їх різновиду. Це зумовлює такі особливості, пов'язані із їх використанням, як псевдоанонімність учасників операцій, децентралізованість та розподіленість систем, емісія за допомогою майнінгу, безкордонність операцій. Внаслідок цього, використання віртуальних активів часто пов'язують із ризиками для стабільності фінансової системи, відмиванням коштів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму, шахрайства, зловживання інвестиціями та коштами споживачів. Відповідно, метою правового регулювання першочергово є саме мінімізація зазначених ризиків.

Водночас, своєрідним викликом для правового регулювання є функціональне різноманіття віртуальних активів, які спершу використовувались лише як засіб платежу, проте, із розвитком технологічних рішень також як інструмент доступу до товарів/послуг, залучення інвестицій.

Така неоднорідна природа віртуальних активів закономірно призвела до розбіжностей у розумінні цього явища та відображення його змісту у термінології. Серед різноманіття термінів найбільш вживаним залишається «віртуальна валюта», який доцільно використовувати на позначення лише тих активів, що виконують функцію засобу платежу. При цьому, цей термін є вужчим за змістом, ніж «цифрова валюта», що вказує як на віртуальну валюту, так і електронні гроші. Криптовалюта є різновидом віртуальної валюти, що підлягає конвертації. У деяких державах (Велика Британія, Мальта) віртуальна валюта, що містить вимогу до емітента, може вважатись електронними грошима.

Водночас, термін «віртуальний актив» є ширшим за змістом, ніж «віртуальна валюта», оскільки використовується для охоплення усіх різновидів віртуальних активів та є тотожним із поняттями «криптоактив», «актив технології розподіленого реєстру». Для цілей правового регулювання обігу

віртуальних активів питання термінології відіграє ключову роль, оскільки визначає межі, обсяг та є підставою застосування відповідного правового акту.

Однак, у зв'язку із технологічною та функціональною еволюцією віртуальних активів метою правового регулювання повинна бути не лише мінімізація поточних ризиків, але й здатність такого регулювання бути застосовними у разі появи нових технологічних рішень. Як наслідок, у різних державах правове регулювання здійснюється на схожих засадах, а саме шляхом закріплення принципів на противагу чітко сформульованим законодавчим положенням, застосування принципу технологічної нейтральності, ризик-орієнтованого підходу, впровадження режиму «тестових майданчиків».

Аналіз світового досвіду демонструє, що наразі відсутній єдиний підхід, який вважається «найкращою практикою», проте, певні спільні тенденції прослідковуються. Насамперед у жодній державі віртуальна валюта не має правового статусу законного платіжного засобу. Окрім цього, напрямки правового регулювання у багатьох державах є схожими: протидія відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, оподаткування операцій із віртуальними активами, залучення інвестицій за допомогою віртуальних активів, у тому числі маркетинг, та ліцензування відповідної діяльності.

Основними підходами до правового регулювання обігу віртуальних активів є поширення дії чинних правових актів на відносини, пов'язані із обігом віртуальних активів, або внесення змін до них з аналогічною метою (США, Австралія, Сінгапур, Гонконг, Швейцарія); або прийняття окремого правового акту, що регулює винятково відносини, пов'язані із обігом віртуальних активів (Гібралтар, Мальта). Вибір того чи іншого підходу передусім залежить від правової сім'ї, до якої належить держава, та мети запровадження такого регулювання. Властиво останній підхід часто застосовується у державах, які прагнуть створити сприятливі умови для розвитку ринку інформаційних технологій. Водночас, заборона або непропорційні обмеження щодо використання віртуальних активів (Єгипет, Ірак, Пакистан, Китайська Народна

Республіка, Саудівська Аравія та інші) є такими, що порушують фундаментальні права людини.

У напрямку протидії відмивання коштів міжнародним стандартом варто вважати рекомендації FATF, які попри незобов'язальний характер, стали підґрунтям для прийняття на рівні ЄС 5AMLD, що також сприяє імплементації мінімальних стандартів та уніфікації підходів на рівні держав-членів ЄС. У той же час, у порівнянні із рекомендаціями FATF, обсяг застосування 5AMLD до операцій із віртуальними активами є вужчим. Зокрема, 5AMLD до суб'єктів первинного фінансового моніторингу відносить лише постачальників послуг із обміну віртуальних валют на фіатні та із зберігання приватних ключів. Окрім цього, згідно із 5AMLD вимоги щодо протидії відмивання коштів застосовуються лише щодо операцій із обміну віртуальних валют на фіатні та навпаки, у той час як FATF такі вимоги пропонує застосовувати і до операцій із обміну одного різновиду віртуальних активів на інший. Відповідно, при здійсненні правового регулювання у цьому напрямку варто послуговуватись не лише положеннями 5AMLD, але й рекомендаціями FATF.

Щодо оподаткування операцій із віртуальними активами, вони зазвичай стають об'єктом оподаткування податку на прибуток, податку на доходи фізичних осіб, податку на приріст капіталу, ПДВ. Питання оподаткування, на відміну від протидії відмиванню коштів, регулюється здебільшого на національному рівні, що лише посилює розбіжності у підходах. Водночас, внаслідок рішення ECJ у справі David Hedqvist, на рівні ЄС держави-члени дотримують єдиного підходу щодо незастосування ПДВ до операцій із обміну віртуальної валюти на традиційні валюти. Однак, на практиці зазначене рішення часто тлумачать більш широко та використовують щодо усіх операцій із віртуальними активами, що, на думку авторки, не завжди є доцільним.

Натомість правове регулювання саме на національному рівні є особливо важливим з метою реалізації та захисту права власності на віртуальні активи. У цьому напрямку є підстави стверджувати про наявність позитивного обов'язку держави у забезпеченні ефективного правового регулювання, зокрема, шляхом

визначення правового режиму віртуального активу як об'єкта цивільного обігу. Водночас, з огляду на конституційно-правову природу права власності відсутність такого визначення в межах цивільного законодавства не може бути перешкодою для захисту права власності.

В Україні довгий час на законодавчому рівні жодним чином не регулювались відносини, пов'язані із використанням віртуальних активів, що призводило до неоднозначної практики правозастосування, ускладнювало реалізацію та захист фундаментальних прав людини.

У зв'язку із набранням чинності 28 квітня 2020 року редакції Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» у редакції від 6 грудня 2019 року, в Україні вперше визначено правовий статус віртуальних активів для цілей протидії відмиванню коштів, а також встановлено зобов'язання постачальників послуг, пов'язаних із обігом віртуальних активів, щодо здійснення первинного фінансового моніторингу операцій із віртуальними активами.

Однак, зазначений закон містить суттєві недоліки, що фактично допускають його невиконання. З метою їх усунення авторка дослідження пропонує уточнити перелік операцій, які здійснюють постачальники послуг, пов'язаних із обігом віртуальних активів, та інформації, яка супроводжує такі операції; передбачити механізм здійснення первинного фінансового моніторингу операцій з обміну віртуальних активів на інші віртуальні активи; визначати усі перекази віртуальних активів як транскордонні перекази.

Окрім цього, законодавчі ініціативи у напрямку оподаткування (Проект Закону № 2461) також потребують доопрацювання. До другого читання авторка рекомендує уточнити термінологію та класифікацію різновидів токенів-активів; усунути ризик уникнення сплати податків у операціях з обміну криптоактивів на інші об'єкти цивільних правовідносин; визначити правила оподаткування операцій із віртуальними активами, що здійснюються платниками на спрощеній системі оподаткування, а також діяльності з майнінгу. Водночас, попри

підтримку ідеї щодо віднесення віртуальних активів до категорії майна відповідно до ЦКУ, авторка застерігає, що такий підхід потребує доопрацювання, оскільки повною мірою не вирішує питання правового статусу віртуальних активів як об'єкта цивільного обігу та укладення договорів, предметом яких є віртуальні активи. Окрім цього, запропоновано розмежувати віртуальні активи та нематеріальні активи у ГКУ та Законі України «Про запобігання корупції».

Насамкінець, з огляду на проведений аналіз світового досвіду, на думку авторки, розробка окремого профільного закону щодо використання віртуальних активів є доцільною лише у разі виникнення потреби врегулювати відносини, пов'язані із проведенням ICO, STO в Україні. В іншому випадку, варто вносити зміни у чинне законодавство з урахуванням принципу технологічної нейтральності. Саме такий підхід здатний забезпечити актуальність та можливість застосування чинних нормативно-правових актів в умовах динамічного розвитку віртуальних активів як технології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Moses L. How to Think About Law, Regulation and Technology: Problems with «Technology» as a Regulatory Target. *Law, Innovation and Technology*. 2013. Vol. 5, № 1. *UNSW Law Research Paper No. 2014–30. Law*. P. 1–20. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2464750&download=yes (Last accessed: 02.02.2020).
2. Baldwin R., Cave M., Lodge M. Understanding Regulation: Theory, Strategy, and Practice. *Oxford University Press*. Oxford. 2013. 2nd Edition. 548 p. URL: <https://global.oup.com/academic/product/understanding-regulation-9780199576098?cc=us&lang=en&> (Last accessed: 02.02.2020).
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
4. Цельєв О. В. Сфери і способи впливу держави на право. *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Т. 168: Юридичні науки. С. 20–22. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7783/Tseliev_Sfery_i_sposoby.pdf (дата звернення: 05.02.2020).
5. Filippi P., Hassan S. Blockchain Technology as a Regulatory Technology: From Code is Law to Law is Code. *First Monday*. 2016. Vol. 21, № 12: website. URL: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/7113/5657> (Last accessed: 02.02.2020).
6. Lessig L. Code: and Other Laws of Cyberspace, Version 2.0. *Basic Books*. 2006. 410 p. URL: <http://codev2.cc/download+remix/Lessig-Codev2.pdf> (Last accessed: 05.02.2020).
7. Zetsche D., Buckley R., Arner D. The Distributed Liability of Distributed Ledgers: Legal Risks of Blockchain. *University of Illinois Law Reviews*. 2018. Vol. 2018, № 4. P. 1361–1407. URL: <https://illinoislawreview.org/wp-content/uploads/2018/10/BuckleyEtAl.pdf> (Last accessed: 05.02.2020).

8. Наведено за: Jack N., Lillian R. Commentaries on The Law of the Horse: What Cyberlaw Might Teach by Lawrence Lessig. *Harvard Law Review*. 1999. Vol. 113, № 501.1999. P. 501–546. URL: <https://cyber.harvard.edu/works/lessig/finalhls.pdf> (Last accessed: 05.02.2020).
9. Sartor G. Human Rights and Information Technologies. *The Oxford Handbook of Law, Regulation and Technology* / ed. by Brownsword R., Scotford E., Yeung K. Oxford: Oxford University Press, 2017: printed from Oxford Handbooks Online. 29 p. URL: <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199680832.001.0001/oxfordhb-9780199680832-e-79> (Last accessed: 12.02.2020).
10. UN Experts Stress Links Between Digital Space and Human Rights at RightsCon, Tunis. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*. 2019: website. URL: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=24696&LangID=E@davidakaye> (Last accessed: 16.02.2020).
11. United Nations General Assembly. Human Rights Council. Res 26/13 Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including the Right to Development. 2014. 26th Session. 3 p. URL: <https://www.right-docs.org/doc/a-hrc-res-26-13/> (Last accessed: 16.02.2020).
12. Massad T.G. It's Time to Strengthen the Regulation of Crypto-Assets. *Economic Studies at Brookings*. 2019. 60 p. URL: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/03/Timothy-Massad-Its-Time-to-Strengthen-the-Regulation-of-Crypto-Assets-2.pdf> (Last accessed: 05.02.2020).
13. Nakamoto S. Bitcoin Open Source Implementation of P2P Currency. *P2P foundation*. 2009: website. URL: <http://p2pfoundation.ning.com/forum/topics/bitcoin-open-source> (Last accessed: 05.02.2020).
14. Nakamoto S. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. 2008. 9 p. URL: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> (Last accessed: 16.02.2020).

15. Houben R. Cryptocurrencies and Blockchain: Legal context and Implications for Financial Crime, Money Laundering and Tax Evasion. *Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies. The European Parliament*. 2018. 101 p. URL: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/150761/TAX3%20Study%20on%20cryptocurrencies%20and%20blockchain.pdf> (Last accessed: 18.03.2020).
16. Mendelson M. From Initial Coin Offerings to Security Tokens: A U.S. Federal Securities Law Analysis. *Stanford Technology Law Review*. 2019. Vol. 22, № 1. P. 52–94. URL: https://law.stanford.edu/wp-content/uploads/2019/01/Mendelson_20180129.pdf (Last accessed: 14.02.2020).
17. Christou T., Walden I. A Report for the World Bank on Legal and Regulatory Implications of Disruptive Technologies in Emerging Market Economies. *Queen Mary University of London. Centre for Commercial Law Studies*. 2018. 27 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3230674 (Last accessed: 08.02.2020).
18. Benedict G. Challenges of DLT-Enabled Scalable Governance and the Role of Standards. *Journal of ICT Standardization*. 2019. Vol. 7, № 3. P. 195–207. URL: https://www.riverpublishers.com/journal/journal_articles/RP_Journal_2245-800X_731.pdf (Last accessed: 05.02.2020).
19. Atlam H., Wills G. Intersections Between IoT and Distributed Ledger. *Role of Blockchain Technology in IoT Applications* / ed. by Kim S., Deka G., Zhang P. Elsevier, 2019. 41 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/330376010_Intersections_between_IoT_and_distributed_ledger (Last accessed: 10.02.2020).
20. What is the Distinction Between a Blockchain and a Distributed Ledger? *Blockchain Byte* / ed. by Rutland E. FINRA. R3 Research, 2018. P. 2–3. URL: https://www.finra.org/sites/default/files/2017_BC_Byte.pdf (Last accessed: 10.02.2020).

21. Virtual Financial Assets: Act No XXX of 20.07.2018. *Parliament of Malta*. 2018. P. 1225–1288. URL: <https://parlament.mt/media/95198/act-xxx-virtual-financial-assets-act.pdf> (Last accessed: 01.04.2020).
22. Проект Агентства США з міжнародного розвитку «Трансформація фінансового сектору». Криптовалюти в Україні: технологія, ринок, регулювання. 2018. 93 с. URL: https://zakon.help/files/article/9634/Cryptocurrency_Paper_Sept2018_ua.pdf (дата звернення: 07.02.2020).
23. Haffke L., Fromberger M., Zimmermann P. Virtual Currencies and Anti-Money Laundering – The Shortcomings of the 5th AML Directive. *Journal of Banking Regulation, Forthcoming*. 2019. 21 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3328064 (Last accessed: 16.03.2020).
24. Filippi P. The Interplay Between Decentralization and Privacy: The Case of Blockchain Technologies. *Journal of Peer Production*. 2016. Issue № 7: Alternative Internets. 18 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2852689 (Last accessed: 10.02.2020).
25. Marthews A., Tucker C. Blockchain and Identity Persistence. *Cryptoassets: Legal and Monetary Perspectives, Forthcoming*. 2019. 29 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3316088 (Last accessed: 08.02.2020).
26. Lu Y. Blockchain and the Related Issues: A Review of Current Research Topics. *Journal of Management Analytics*. 2018. Vol. 5., Issue 4. 25 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/327412263_Blockchain_and_the_related_issues_a_review_of_current_research_topics (Last accessed: 08.02.2020).
27. What is the Difference Between a Centralized and a Decentralized Blockchain? *Blockchain Byte* / ed. by Rutland E. FINRA. R3 Research, 2018. P. 2–3. URL: https://www.finra.org/sites/default/files/2017_BC_Byte.pdf (Last accessed: 10.02.2020).
28. Hazen T. Tulips, Oranges, Worms, and Coins – Virtual, Digital, or Crypto Currency and the Securities Laws. *North Carolina Journal of Law and*

- Technology, Forthcoming*. 2019. 31 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3340661 (Last accessed: 17.03.2020).
29. Sackheim M., Howell N. *Virtual Currency Regulation Review*. London, United Kingdom: Law Business Research. 2018. 418 p. URL: https://thelawreviews.co.uk/digital_assets/e61360db-b49e-4d17-83f0-eba976d0804c/The-Virtual-Currency-Regulation-Review---Edition-1.pdf?fbclid=IwAR2FmJE_wiR00icCX74ikohJaTBZBDF9n6x8GcHgKhZcz3nVXilSTTzpEUA (Last accessed: 01.04.2020).
 30. Financial Action Task Force (FATF). *Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers*. Paris, 2019. 57 p. URL: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/RBA-VA-VASPs.pdf> (Last accessed: 05.04.2020).
 31. Brownsword R., Scotford E., Yeung K. *The Oxford Handbook of Law, Regulation and Technology: The Field, Frame and Focal Questions*. Oxford: Oxford University Press, 2017: printed from Oxford Handbooks Online. 38 p. URL: <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199680832.001.0001/oxfordhb-9780199680832-e-1> (Last accessed: 12.02.2020).
 32. *Statement on Cryptocurrencies and Initial Coin Offerings. Securities and Exchange Commission*: website. URL: <https://www.sec.gov/news/public-statement/statement-clayton-2017-12-11> (Last accessed: 15.02.2020).
 33. *Cyber Enforcement Actions. Securities and Exchange Commission*: website. URL: <https://www.sec.gov/spotlight/cybersecurity-enforcement-actions> (Last accessed: 15.02.2020).
 34. Pagallo U., Bayamhoglu E., Cuijpers C., et al. *New Technologies and Law: Global Insights on the Legal Impacts of Technology, Law as Meta-Technology and Techno Regulation. New Technologies and Law*. Draft Version. 2015. 37 p. URL: <https://lawschoolsgloballeague.com/wp-content/uploads/2017/01/New-Technologies-and-Law-Research-Group-Paper-2015.pdf> (Last accessed: 09.02.2020).

35. European Central Bank (ECB) Crypto-Assets Task Force. Crypto-Assets: Implications for financial stability, monetary policy, and payments and market infrastructures. *ECB Occasional Paper Series*. № 223. 2019. 39 p. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op223~3ce14e986c.en.pdf> (Last accessed: 05.03.2020).
36. Virtual or Virtueless? The Evolution of Money in the Digital Age. *European Central Bank*: website. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2018/html/ecb.sp180208.en.html> (Last accessed: 05.03.2020).
37. Bacon J., Michels J., Millard C., et al. Blockchain Demystified. *Queen Mary School of Law Legal Studies Research Paper*. №. 268/2017. 2017. 53 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3091218 (Last accessed: 12.02.2020).
38. Наведено за: Dodek A., Alderson E. Risk Regulation for the Legal Profession. *Alberta Law Review*. 2017. Vol. 55, № 3. P. 621–646. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3026869 (Last accessed: 17.02.2020).
39. All Cryptocurrencies. *CoinMarketCap*: website. URL: <https://coinmarketcap.com/all/views/all/> (Last accessed: 24.02.2020).
40. Chapman J., Wilkins C. Crypto «Money»: Perspective of a Couple of Canadian Central Bankers. *Bank of Canada Staff Discussion Paper 2019-1*. 2019. 29 p. URL: <https://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2019/02/sdp2019-1.pdf> (Last accessed: 22.02.2020).
41. Goforth C. US Law: Crypto is Money, Property, a Commodity, and a Security, all at the Same Time. *Oxford Business Law Blog*. 2018. 11 p. URL: <https://www.law.ox.ac.uk/business-law-blog/blog/2018/12/us-law-crypto-money-property-commodity-and-security-all-same-time> (Last accessed: 15.03.2020).
42. Swiss Financial Market Supervisory Authority (FINMA). Guidelines for Enquiries Regarding the Regulatory Framework for Initial Coin Offerings (ICOs). 2018. 11 p. URL: <https://www.finma.ch/en/news/2018/02/20180216-mm-ico-wegleitung/> (Last accessed: 04.04.2020).

43. Henderson G. *Creating Legal Worlds: Story and Style in a Culture of Argument*. Toronto: University of Toronto Press, 2015. 192 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=80cjCgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Last accessed: 28.02.2020).
44. European Central Bank (ECB). *Virtual Currency Schemes*. 2012. 53 p. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf> (Last accessed: 03.03.2020).
45. Financial Action Task Force (FATF). *Virtual Currencies Key Definitions and Potential AML/CFT Risks*. 2014. 15 p. URL: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf> (Last accessed: 17.03.2020).
46. Наведено за: Söderberg G. Are Bitcoin and Other Crypto-Assets Money? *Economic Commentaries*. № 5. 2018. 14 p. URL: <https://www.riksbank.se/globalassets/media/rapporter/ekonomiska-kommentarer/engelska/2018/are-bitcoin-and-other-crypto-assets-money.pdf> (Last accessed: 02.03.2020).
47. Case of Skatteverket v. David Hedqvist. Court of Justice of the European Union. (2015) C-264/14. URL: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=E71E2A0055007DD32EFE7E213ABD9D38?text=&docid=170305&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=7833943> (Last accessed: 17.03.2020).
48. Про спільну систему податку на додану вартість: Директива Ради 2006/112/ЄС від 18.11.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_928 (дата звернення: 12.03.2020).
49. Chuen D. *Handbook of Digital Currency: Bitcoin, Innovation, Financial Instruments, and Big Data*. Elsevier, 2015. 588 p. URL: <http://index-of.co.uk/Big-Data-Technologies/HANDBOOK%20OF%20DIGITAL%20CURRENCY%20-%20Bitcoin,%20Innovation,%20Financial%20Instruments,%20and%20Big%20Data%20%5B2015%5D.pdf> (Last accessed: 02.03.2020).

50. Bal A. Taxation of Virtual Currency. *Institute of Tax Law and Economics, Faculty of Law, Leiden University*. 2014. 314 p. URL: <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/29963/000-5-Bal-14-10-2014.pdf?sequence=18> (Last accessed: 15.03.2020).
51. Dabrowski M., Janikowski L. Virtual Currencies and their Potential Impact on Financial Markets and Monetary Policy. *Center for Social and Economic Research*. № 495. 2018. 46 p. URL: https://case-research.eu/files/?id_plik=5708 (Last accessed: 05.03.2020).
52. Bal A. International Bitcoin Transactions: Recent Tax Developments and Regulatory Responses. *Derivatives & Financial Instruments*. 2015. Vol. 17, № 5. 10 p. URL: https://www.ibfd.org/sites/ibfd.org/files/content/pdf/dfi_2015_05_int_2.pdf (Last accessed: 04.03.2020).
53. Didenko A., Buckley R. The Evolution of Currency: Cash to Cryptos to Sovereign Digital Currencies. *Fordham International Law Journal*. 2019. Vol. 42, № 4. P. 1041–1095. URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2748&context=ilj> (Last accessed: 02.03.2020).
54. Hacker P., Lianos I., Dimitropoulos G., Eich S. Regulating Blockchain: Techno-Social and Legal Challenges. *Oxford University Press, Forthcoming*. 2019. 39 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3247150 (Last accessed: 02.03.2020).
55. Acuña G., Pullas A. The Digital Currency Challenge for the Regulatory Regime. *Centro De Estudios En Derecho Informático*. 2016. Vol. 5, № 2. P. 173–209. URL: <https://scielo.conicyt.cl/pdf/rchdt/v5n2/0719-2584-rchdt-5-02-00173.pdf> (Last accessed: 03.03.2020).
56. Dyntu V., Dykyi O. Cryptocurrency in the System of Money Laundering. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4, № 4. P. 75–81. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/viewFile/539/pdf> (Last accessed: 04.03.2020).

57. Girasa R. Regulation of Cryptocurrencies and Blockchain Technologies: National and International Perspectives. Palgrave Macmillan, 2018. 274 p. URL: <https://www.palgrave.com/us/book/9783319785080> (Last accessed: 04.03.2020).
58. Stevens A. Gaining Clarity on Key Terminology: Bitcoin versus Blockchain versus Distributed Ledger Technology. 2018. *Hackernoon*: website. URL: <https://hackernoon.com/gaining-clarity-on-key-terminology-bitcoin-versus-blockchain-versus-distributed-ledger-technology-7b43978a64f2> (Last accessed: 04.03.2020).
59. European Financial Reporting Advisory Group. Crypto-Assets Holders – Supplemental Issues Paper. № 11–02. 2019. 24 p. URL: <https://www.efrag.org/Assets/Download?assetUrl=%2Fsites%2Fwebpublishing%2FMeeting%20Documents%2F1809111257494854%2F11-02-%20Crypto%20-assets%20-%20TEG-CFSS-Holders%20Supplemental%20Issues%20Paper-%20190925.pdf&AspxAutoDetectCookieSupport=1> (Last accessed: 04.03.2020).
60. Щодо започаткування та здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/EC та 2006/48/EC, та скасовує Директиву 2000/46/EC: Директива 2009/110/EC Європейського Парламенту та Ради від 16.09.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_a18 (дата звернення: 06.03.2020).
61. European Banking Authority. Report with Advice for the European Commission on Crypto-Assets. 2019. 30 p. URL: <https://eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents/10180/2545547/67493daa-85a8-4429-aa91-e9a5ed880684/EBA%20Report%20on%20crypto%20assets.pdf?retry=1> (Last accessed: 04.03.2020).
62. UK Watchdog Grants Third E-Money License to Crypto Company. *CoinTelegraph*. 2018: website. URL: <https://cointelegraph.com/news/uk-watchdog-grants-third-e-money-license-to-crypto-company> (Last accessed: 04.03.2020).
63. Monetary Authority of Singapore. Consultation on the Payment Services Act 2019: Scope of E-Money and Digital Payment Tokens. № P016–2019.

2019. 18 p. URL: <https://www.mas.gov.sg/publications/consultations/2019/consultation-on-the-payment-services-act-2019---scope-of-e-money-and-digital-payment-tokens> (Last accessed: 04.03.2020).
64. Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Керівництво щодо Ризик-Орієнтованого Підходу до Віртуальних Активів та Постачальників Послуг з Переказу Віртуальних Активів. Париж: FATF, 2019. 85 с. URL: https://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2019/09/virtualni_aktyvy.pdf (дата звернення: 05.03.2020).
65. Blandin A., Cloots A., Hussain H. et al. Global Cryptoasset Regulatory Landscape Study. *Cambridge Centre for Alternative Finance*. Research Paper № 23/2019. 2019. 122 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3379219 (Last accessed: 05.03.2020).
66. European Securities and Markets Authority (ESMA). Advice on Initial Coin Offerings and Crypto-Assets. ESMA50–157–1391. 49 p. URL: https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/esma50-157-1391_crypto_advice.pdf (Last accessed: 15.03.2020).
67. Walch A. The Path of the Blockchain Lexicon (and the Law). *Boston University Review of Banking & Financial Law*. 2017. Vol. 36. P. 713–765. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2940335 (Last accessed: 02.03.2020).
68. Asian Development Bank. Distributed Ledger Technology and Digital Assets Policy and Regulatory Challenges in Asia. 2019. 52 p. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/509941/distributed-ledger-technology-digital-assets-asia.pdf> (Last accessed: 03.03.2020).
69. Hughes S. Cryptocurrency Regulations and Enforcement in the United States. *Western State Law Review*. 2017. Vol. 45, № 1. 24 p. URL: <http://www.scotthugheslaw.com/documents/CRYPTOCURRENCY-REGULATIONS-AND-ENFORCEMENT-IN-THE-US-2.pdf> (Last accessed: 03.03.2020).

70. Наведено за: Moses L. How to Think About Law, Regulation and Technology: Problems with «Technology» as a Regulatory Target. *Law, Innovation and Technology*. 2013. Vol. 5, № 1. *UNSW Law Research Paper No. 2014–30*. Law. P. 1–20. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2464750&download=yes (Last accessed: 08.03.2020).
71. Fenwick M., Kaal W., Vermeulen E. Regulation Tomorrow: What Happens When Technology Is Faster than the Law? *American University Business Law Review*. 2017. Vol. 6, № 3. P. 561–594. URL: <https://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1028&context=aubl> (Last accessed: 06.03.2020).
72. Financial Services (Investment and Fiduciary Services) Act: Legal Notice № 204 of 2017. *Gibraltar Gazette*. № 4401. 2017. P. 2476–2486. URL: <https://perma.cc/QG2W-8TQ6> (Last accessed: 10.03.2020).
73. Наведено за: Regulatory Approaches to Cryptoassets: Gibraltar. *Library of Congress*. 2019: website. URL: https://www.loc.gov/law/help/cryptoassets/gibraltar.php#_ftn30 (Last accessed: 10.03.2020).
74. Science and Technology Committee. Algorithms in Decision-Making: Witnesses. *House of Commons*. 2018: website. URL: <http://data.parliament.uk/writtenevidence/committeeevidence.svc/evidencedocument/science-and-technology-committee/algorithms-in-decisionmaking/oral/77536.html> (Last accessed: 07.03.2020).
75. Veerpalu A. Decentralised Technology and Technology Neutrality in Legal Rules: An Analysis of De Voogd and Hedqvist. *Baltic Journal of Law & Politics*. 2018. Vol. 11, № 2. P. 61–94. URL: <https://content.sciendo.com/view/journals/bjlp/11/2/article-p61.xml> (Last accessed: 08.03.2020).
76. Moses L. Recurring Dilemmas: The Law’s Race to Keep Up with Technological Change. *University of New South Wales*. Research Paper № 2007–21. 2007. 83 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=979861 (Last accessed: 08.03.2020).

77. Amstad M. Regulating Fintech: Objectives, Principles, and Practices. *Asian Development Bank Institute Working Paper Series*. № 1016. 2019. 13 p. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/533791/adbi-wp1016.pdf> (Last accessed: 08.03.2020).
78. Callsen G. Regulatory Approaches to FinTech and Innovation in Capital Markets: Brief. *International Capital Market Association*. 2018. 11 p. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=2ahUKEwjNnJ6Lg5rpAhUp4KYKHb9DDOQQFjABegQIAxAB&url=https%3A%2F%2Fwww.icmagroup.org%2Fassets%2Fdocuments%2FRegulatory%2FFinTech%2FICMA-Brief---Regulatory-approaches-to-Fintech-and-innovation-in-capital-markets---070918.pdf&usg=AOvVaw3G0-Y23HGNQvwTiZoGI9FJ> (Last accessed: 08.03.2020).
79. Regulating Blockchain: Techno-Social and Legal Challenges / Hacker P., Lianos I., Dimitropoulos G., Eich S. Oxford: Oxford University Press, 2019. 464 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=JdWhDwAAQBAJ&pg=PA113&lpg=PA113&dq=virtual+currencies+harvard+university&source=bl&ots=8zGKRks4Ni&sig=ACfU3U3eW10v_sdzn0lRAcIpp9Y2nVumg&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwirupKnneznAhXS5KYKHZS7AZ0Q6AEwCXoECAoQAQ#v=onepage&q=virtual%20currencies%20harvard%20university&f=false (Last accessed: 08.03.2020).
80. Sandbox. *Monetary Authority of Singapore*. 2019: website. URL: <https://www.mas.gov.sg/development/fintech/sandbox> (Last accessed: 08.03.2020).
81. Fintech Supervisory Sandbox. *Hong Kong Monetary Authority*. 2020: website. URL: <https://www.hkma.gov.hk/eng/key-functions/international-financial-centre/fintech/fintech-supervisory-sandbox-fss/> (Last accessed: 08.03.2020).
82. The Malta Gaming Authority Publishes a Consultation Document on a Sandbox Environment for Distributed Ledger Technology and Virtual Currencies. *Malta Gaming Authority*. 2018: website. URL: <https://www.mga.org.mt/the-mga->

- publishes-a-consultation-document-on-a-sandbox-environment-for-distributed-ledger-technology-and-virtual-currencies/ (Last accessed: 08.03.2020).
83. Financial Centre Futures. The Global Financial Centres Index 26. *Long Finance and Financial Centre Futures*. 2019. 56 p. URL: https://www.longfinance.net/media/documents/GFCI_26_Report_v1.0.pdf (Last accessed: 15.03.2020).
 84. Silva L. Fintech in Emerging Market Economies: Blessing or Curse? *Bank for International Settlements*. 2018. 11 p. URL: <https://www.bis.org/speeches/sp180620.pdf> (Last accessed: 09.03.2020).
 85. Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism. Risk-Based Approach. Committee of Europe Portal: website. URL: <https://www.coe.int/en/web/moneyval/implementation/risk-based-approach> (Last accessed: 09.03.2020).
 86. Collomb A., Filippi P., Sok K. Blockchain Technology and Financial Regulation: A Risk-Based Approach to the Regulation of ICOs. *European Journal of Risk Regulation, Cambridge University Press*. 2019. Vol. 10, № 2. 52 p. URL: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02445195/document> (Last accessed: 09.03.2020).
 87. Crypto-Currency Act of 2020: A Bill. Discussion Draft. 116th Congress, First Session. 2019. 6 p. URL: <https://thetokenist.io/wp-content/uploads/2019/12/Cryptocurrency-Act-of-2020.pdf> (Last accessed: 10.03.2020).
 88. Blockchain Laws and Regulations 2020. *Global Legal Insights*. 2019: website. URL: <https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/blockchain-laws-and-regulations> (Last accessed: 28.03.2020)
 89. Blockchain and the General Data Protection Regulation: Solutions for a Responsible Use of the Blockchain in the Context of Personal Data. *Commission Nationale Informatique & Libertés (CNIL)*. 2018: website. URL: <https://www.cnil.fr/en/blockchain-and-gdpr-solutions-responsible-use-blockchain-context-personal-data> (Last accessed: 10.03.2020).
 90. Blockchain & Cryptocurrency Regulation 2019 / ed. by Josias Dewey. London: Global Legal Group. First Edition. 2018. 499 p. URL:

- https://www.acc.com/sites/default/files/resources/vl/membersonly/Article/148977_5_1.pdf (Last accessed: 22.03.2020).
91. Securities and Exchange Commission. Report of Investigation Pursuant to Section 21(a) of the Securities Exchange Act of 1934. Release № 81207. 2017. 18 p. URL: <https://www.sec.gov/litigation/investreport/34-81207.pdf> (Last accessed: 13.03.2020).
 92. Legal Status of Cryptocurrencies. *Law Library of Congress*: website. URL: <https://www.loc.gov/law/help/cryptocurrency/map1.pdf> (Last accessed: 10.03.2020).
 93. Посібник з прав людини для інтернет-користувачів та Пояснювальний меморандум (Рекомендація CM/Rec (2014)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам). К.: Інжиніринг, 2015. 56 с. URL: <https://rm.coe.int/16802e3e96> (дата звернення: 12.03.2020).
 94. Case of Internet and Mobile Association of India v. Reserve Bank of India. Supreme Court of India. (2020) Petition (Civil) № 373 of 2018. 180 p. URL: https://www.livelaw.in/pdf_upload/pdf_upload-370875.pdf (Last accessed: 13.03.2020).
 95. The Constitution of India. 1950. 268 p. URL: https://www.india.gov.in/sites/upload_files/npi/files/coi_part_full.pdf (Last accessed: 13.03.2020).
 96. Poskriakov F., Chiriaeva M., Cavin C. Cryptocurrency Compliance and Risks: A European KYC/AML Perspective. *Blockchain & Cryptocurrency Regulation 2020* / ed. by Josias Dewey. London: Global Legal Group. Second Edition. 2020: website. URL: <https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/blockchain-laws-and-regulations/11-cryptocurrency-compliance-and-risks-a-european-kyc-aml-perspective> (Last accessed: 13.03.2020).
 97. Pucci M. Financial Action Task Force (FATF) Recommendations: Becoming Soft Law. *The Michigan Journal of International Law*. 2016. Vol. 37: website. URL: <http://www.mjilonline.org/fatf-recommendations-becoming-soft-law-2/> (Last accessed: 13.03.2020).

98. Amending Directive (EU) 2015/849 on the Prevention of the Use of the Financial System for the Purposes of Money Laundering or Terrorist Financing, and Amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU: Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018. *Official Journal of the European Union*. 2018. Vol. 61. P. 43–74. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2018:156:FULL&from=EN> (Last accessed: 02.04.2020).
99. The Group of Twenty (G20) Finance Ministers & Central Bank Governors Meeting: Communiqué. 2020. 7 p. URL: https://www.mof.go.jp/english/international_policy/convention/g20/communique200223.htm (Last accessed: 13.03.2020)
100. Venezuela Officially Launches Sale of Controversial Petro Coin for Fiat, Crypto. *CoinTelegraph*. 2018: website. URL: <https://cointelegraph.com/news/venezuela-officially-launches-sale-of-controversial-petro-coin-for-fiat-crypto> (Last accessed: 13.03.2020).
101. Vandezande N. Virtual Currencies under EU Anti-Money Laundering Law. *Computer Law & Security Review*. 2017. 13 p.: printed from Elsevier. URL: <http://isiarticles.com/bundles/Article/pre/pdf/137977.pdf> (Last accessed: 13.03.2020).
102. Financial Action Task Force (FATF). Guidance for a Risk-Based Approach: Virtual Currencies. Paris, 2015. 46 p. URL: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Guidance-RBA-Virtual-Currencies.pdf> (Last accessed: 14.03.2020).
103. The European Union (EU): Adoption of the Fifth Anti-Money Laundering Directive. *Harneys*. 2018. 3 p.: website. URL: <https://www.harneys.com/media/1485/european-union-adoption-of-the-fifth-anti-money-laundering-directive.pdf> (Last accessed: 14.03.2020).
104. Cryptocurrency License in Estonia. Eesticonsulting. 2019: website. URL: <https://eesticonsulting.ee/cryptocurrency-license/> (Last accessed: 14.03.2020).

105. Наведено за: McCullum P. Bitcoin: Property or Currency? *Tax Notes*. 2015. Vol. 148, № 8. P. 867–873. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2708188 (Last accessed: 15.03.2020).
106. Notice 2014-21. *Internal Revenue Service*. 2014. 6 p.: website. URL: <https://www.irs.gov/pub/irs-drop/n-14-21.pdf> (Last accessed: 15.03.2020).
107. Transacting with Cryptocurrency. *Australian Taxation Office*. 2020: website. URL: <https://www.ato.gov.au/General/Gen/Tax-treatment-of-crypto-currencies-in-Australia---specifically-bitcoin/?anchor=Transactingwithcryptocurrency#Transactingwithcryptocurrency> (Last accessed: 15.03.2020).
108. Tax Treatment of Cryptocurrencies. *Australian Taxation Office*. 2020: website. URL: <https://www.ato.gov.au/General/Gen/Tax-treatment-of-crypto-currencies-in-Australia---specifically-bitcoin/> (Last accessed: 15.03.2020).
109. Taxation of Private Person's Virtual Currency/Cryptocurrency Earnings. *Republic of Estonia Tax and Customs Board*. 2018: website. URL: <https://www.emta.ee/eng/private-client/declaration-income/other-income/taxation-private-persons-virtual> (Last accessed: 15.03.2020).
110. Swiss LegalTech Association. Data, Blockchain and Smart Contracts: Proposal for a Robust and Forward-Looking Swiss Ecosystem. *Regulatory Task Force Report*. 2018. 63 p. URL: <https://www.swisslegaltech.ch/wp-content/uploads/2018/05/SLTA-Regulatory-Task-Force-Report-2.pdf> (Last accessed: 15.03.2020).
111. Haeberli D., Oesterhelt S., Wherlock A. Switzerland. *Blockchain & Cryptocurrency Regulation 2020* / ed. by Josias Dewey. London: Global Legal Group. Second Edition. 2020: website. URL: <https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/blockchain-laws-and-regulations/switzerland> (Last accessed: 15.03.2020).
112. Guidelines on the Income Tax Treatment of Transactions or Arrangements Involving DLT Assets. *Malta Commissioner for Revenue*. 2018. 6 p.: website. URL: <https://cfr.gov.mt/en/inlandrevenue/legal-technical/Documents/Guidelines%20-DLTs%20Income%20tax.pdf> (Last accessed: 15.03.2020).

113. О развитии цифровой экономики: Декрет Президента Республики Беларусь № 8 от 21 декабря 2017 г.: вебсайт. URL: <https://legal.report/uploads/doc/декрет8.pdf> (дата обращения: 16.03.2020).
114. Cryptoassets: Tax for Individuals. *Her Majesty's Revenue and Customs*. 2019: website. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/tax-on-cryptoassets/cryptoassets-for-individuals#cryptoassets-received-as-earnings> (Last accessed: 15.03.2020).
115. Cryptoassets: Tax for Businesses. *Her Majesty's Revenue and Customs*. 2019: website. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/tax-on-cryptoassets/cryptoassets-tax-for-businesses> (Last accessed: 15.03.2020).
116. Marques F., Albuquerque M., Silva J. Portugal. *Blockchain & Cryptocurrency Regulation 2020* / ed. by Josias Dewey. London: Global Legal Group. Second Edition. 2020: website. URL: <https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/blockchain-laws-and-regulations/portugal> (Last accessed: 16.03.2020).
117. Regulation of Cryptocurrency Around the World / ed. by Global Research Center. The Law Library of Congress. 2018. 125 p. URL: <https://www.loc.gov/law/help/cryptocurrency/cryptocurrency-world-survey.pdf> (Last accessed: 16.03.2020).
118. Perchet C., Loget J., Daniel S. France. *Blockchain & Cryptocurrency Regulation 2020* / ed. by Josias Dewey. London: Global Legal Group. Second Edition. 2020: website. URL: <https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/blockchain-laws-and-regulations/france> (Last accessed: 16.03.2020).
119. Digital Token Generations in the Canton of Geneva. *Republique et Canton De Geneve*. 2019. 18 p.: website. URL: <https://www.ge.ch/document/guide-digital-token-generations-canton-geneva/telecharger> (Last accessed: 16.03.2020).
120. A. Hadzhieva. Impact of Digitalisation on International Tax Matter: Challenges and Remedies. *Committee on Financial Crimes, Tax Evasion and Tax Avoidance, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament, Luxembourg*. 2019. 114 p. URL:

- <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/161104/ST%20Impact%20of%20Digitisation%20publication.pdf> (Last accessed: 16.03.2020).
121. Загальна декларація прав людини: Міжнародний договір від 10.12.1948 р. № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 17.03.2020).
 122. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний договір від 20.03.1952 р. № 994_535. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_535 (дата звернення: 17.03.2020).
 123. Rueckert C. Cryptocurrencies and Fundamental Rights. *Journal of Cybersecurity*. 2019. Vol. 5, № 1. 12 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2820634 (Last accessed: 17.03.2020).
 124. Європейський суд з прав людини. Посібник за статтею 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Захист власності / пер. з англ. О. Дроздова та ін. Рада Європи, 2019. 75 с. URL: <https://www.echr.com.ua/publication/zaxist-vlasnosti-posibnik-zi-st-1-protokolu-1/> (дата звернення: 17.03.2020).
 125. Case of Tyrer v. the United Kingdom. European Court of Human Rights. (1978) 5856/72. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{\"itemid\":\[\"001-57587\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{\) (Last accessed: 17.03.2020).
 126. Наведено за: Thomas Webber. The European Convention on Human Rights and the Living Instrument Doctrine: An Investigation into the Convention's Constitutional Nature and Evolutive Interpretation. *Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy*. 2016. 340 p. URL: https://eprints.soton.ac.uk/413852/1/17._Final_submission_of_thesis.pdf (Last accessed: 17.03.2020).
 127. Наведено за: Європейський суд з прав людини. Посібник за статтею 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Захист власності / пер. з англ. О. Дроздова та ін. Рада Європи, 2019. 75 с. URL: <https://www.echr.com.ua/publication/zaxist-vlasnosti-posibnik-zi-st-1-protokolu-1/> (дата звернення: 17.03.2020).

128. Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. К: Реферат, 2006. 700 с.
129. The Securities and Futures Commission (SFC) of Hong Kong Warns of Cryptocurrency Risks. *The Securities and Futures Commission of Hong Kong*. 2018: website. URL: <https://www.sfc.hk/edistributionWeb/gateway/EN/news-and-announcements/news/doc?refNo=18PR13> (Last accessed: 18.03.2020).
130. A Guide to Digital Token Offerings. *Monetary Authority of Singapore (MAS)*. 2017. 13 p.: website. URL: <https://www.mas.gov.sg/~media/MAS/Regulations%20and%20Financial%20Stability/Regulations%20Guidance%20and%20Licensing/Securities%20Futures%20and%20Fund%20Management/Regulations%20Guidance%20and%20Licensing/Guidelines/A%20Guide%20to%20Digital%20Token%20Offerings%20%2014%20Nov%202017.pdf> (Last accessed: 18.03.2020).
131. Maume P., Fromberger M. Regulation of Initial Coin Offerings: Reconciling U.S. and E.U. Securities Laws. *Chicago Journal of International Law*. Vol. 19., № 2. P. 548–585. URL: <https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1748&context=cjil> (Last accessed: 18.03.2020).
132. Hacker P. Crypto-Securities Regulation: ICOs, Token Sales and Cryptocurrencies under EU Financial Law. *European Company and Financial Law Review*. 2018. 45 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3075820 (Last accessed: 18.03.2020).
133. Наведено за: The Approach to Cryptoassets in Property Law and Regulation. *Backer McKenzie*. 2019. 9 p.: website. URL: https://www.bakermckenzie.com/-/media/files/insight/publications/2019/11/fsr_bitesize_article_nov_2019.pdf?la=en (Last accessed: 19.03.2020).
134. Наведено за: Rettensteiner G. The Legal Nature of Bitcoin: Does Bitcoin Have Property Rights? *Law and Blockchain*. 2018: website. URL: <https://www.lawandblockchain.eu/legal-nature-bitcoin/> (Last accessed: 18.03.2020).

135. Bashkatov M., Heindler F., Völkel O. et al. A Comparative Analysis on the Current Legislative Trends in Regulation of Private Law Aspects of Digital Assets. *University of Aberdeen Centre for Commercial Law Working Paper Series*. 2018. № 1. 19 p. URL: <https://www.abdn.ac.uk/law/documents/A%20Comparative%20Analysis%20on%20the%20Current%20Legislative%20Trends%20in%20Regulation%20of%20Private%20Law%20Aspects%20of%20Digital%20Assets.pdf> (Last accessed: 22.03.2020).
136. Case Claiming the Bitcoin Transfer. Tokyo District Court. (2015) № 25541521. 9 p. URL: https://www.law.ox.ac.uk/sites/files/oxlaw/mtgox_judgment_final.pdf (Last accessed: 18.03.2020).
137. Наведено за: Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. К: Реферат, 2006. 700 с. (дата звернення: 25.03.2020).
138. United Kingdom Jurisdiction Taskforce. Legal Statement on Cryptoassets and Smart Contracts. *The LawTech Delivery Panel*. 2019. 56 p. URL: https://35z8e83m1ih83drye280o9d1-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2019/11/6.6056_JO_Cryptocurrencies_Statement_FINAL_WEB_111119-1.pdf (дата звернення: 25.03.2020).
139. Щодо віднесення операцій з «віртуальною валютою/криптовалютою «Bitcoin» до операцій з торгівлі іноземною валютою, а також наявності підстав для зарахування на поточний рахунок в іноземній валюті фізичної особи іноземної валюти, отриманої від продажу Bitcoin: Лист Національного банку України від 08.12.2014 р. № 29-208/72889. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2889500-14> (дата звернення: 27.03.2020).
140. Про платіжні системи та переказ коштів: Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14> (дата звернення: 02.04.2020).
141. Gandal N., Halaburda H. Competition in the Cryptocurrency Market. *Bank of Canada. Working Paper/Document de Travail 2014-33*. 2014.

- 32 p. URL: <https://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2014/08/wp2014-33.pdf> (Last accessed: 29.03.2020).
142. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. Дата оновлення: 28.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14> (дата звернення: 02.04.2020).
143. Спільна заява фінансових регуляторів щодо статусу криптовалюти в Україні. Національний банк України. 2017: вебсайт. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/spilna-zayava-finansovih-regulyatoriv-schodo-statusu-kriptovalyut-v-ukrayini> (дата звернення: 02.04.2020).
144. Statement on Initial Coin Offerings. *The Securities and Futures Commission of Hong Kong*. 2017: website. URL: <https://www.sfc.hk/web/EN/news-and-announcements/policy-statements-and-announcements/statement-on-initial-coin-offerings.html> (Last accessed: 02.04.2020).
145. Trautman J. Lawrence. Bitcoin, Virtual Currencies, and the Struggle of Law and Regulation to Keep Pace. *Marquette Law Review*. 2018. Vol. 102, № 2. P. 447–538. URL: <https://scholarship.law.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5389&context=mulr> (Last accessed: 02.04.2020).
146. Про визнання такими, що втратили актуальність, окремих листів Національного банку України: Лист Національного Банку України від 22.03.2018 р. № 40-0006/16290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v6290500-18> (дата звернення: 02.04.2020).
147. Наведено за: Проект Агентства США з міжнародного розвитку «Трансформація фінансового сектору». Криптовалюти в Україні: технологія, ринок, регулювання. 2018. 93 с. URL: https://zakon.help/files/article/9634/Cryptocurrency_Paper_Sept2018_ua.pdf (дата звернення: 02.04.2020).
148. Рішення Дарницького районного суду міста Києва від 24.03.2016 р., судова справа № 753/599/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56686444> (дата звернення: 02.04.2020).

149. Ухвала Апеляційного суду міста Києва від 12.10.2016 р., судова справа № 753/599/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62052778> (дата звернення: 02.04.2020).
150. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ed20200402> (дата звернення: 02.04.2020).
151. Заочне рішення Святошинського районного суду міста Києва від 28.02.2020 р., судова справа № 759/18949/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88226063> (дата звернення: 02.04.2020).
152. Постанова Харківського окружного адміністративного суду від 13.10.2016 р., судова справа № 820/5120/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62079235> (дата звернення: 02.04.2020).
153. Ухвала слідчого судді Малиновського районного суду міста Одеси від 13.03.2018 р., судова справа № 521/4115/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72826245> (дата звернення: 02.04.2020).
154. Рішення Печерського районного суду міста Києва від 03.12.2019 р., судова справа № 359/1325/18-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86724167> (дата звернення: 02.04.2020).
155. Про обіг криптовалюти в Україні: Проект Закону від 06.10.2017 р. № 7183. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення: 02.04.2020).
156. Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні: Проект Закону від 10.10.2017 р. № 7183-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710 (дата звернення: 02.04.2020).
157. Про розвиток цифрової економіки: Проект Закону від 15.01.2018 р. № 7485. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63316 (дата звернення: 02.04.2020).
158. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні: Проект Закону

- від 14.09.2018 р. № 9083. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597 (дата звернення: 02.04.2020).
159. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні: Проект Закону від 27.09.2018 р. № 9083-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64696 (дата звернення: 02.04.2020).
 160. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Проект Закону від 25.09.2019 р. № 2179. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66949 (дата звернення: 04.04.2020).
 161. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо оподаткування операцій з криптоактивами: Проект Закону від 15.11.2019 р. № 2461. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67423 (дата звернення: 04.04.2020).
 162. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. Дата оновлення: 28.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20> (дата звернення: 04.04.2020).
 163. Маніфест Міністерства цифрової трансформації щодо віртуальних активів: *Міністерство цифрової трансформації*. 2020: вебсайт. URL: https://thedigital.gov.ua/news/manifest-mintsifri-shchodo-virtualnikh-aktiviv?fbclid=IwAR0rcK2UmEKvR0lzAHRF4rArRqblasL2h0rxGI53_CzSxvsRTfAb7XZv4XU (дата звернення: 02.04.2020).
 164. Financial Conduct Authority. Guidance on Cryptoassets. *Consultation Paper CP19/3*. 2019. 49 p. URL: <https://www.fca.org.uk/publication/consultation/cp19-03.pdf> (Last accessed: 02.04.2020).
 165. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми

- державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний договір від 27.06.2014 р. № 984_011. Дата оновлення: 30.11.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 02.04.2020).
166. Висновок Головного науково-експертного управління до Проекту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо оподаткування операцій з криптоактивами № 2461 від 15.11.2019 р. 5 с. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67423 (дата звернення: 02.04.2020).
167. Які податки потрібно буде платити від продажу криптовалюти: законопроект. *AIN*. 2018: вебсайт. URL: <https://ain.ua/2019/11/20/nalogi-dlya-kripty/> (дата звернення: 02.04.2020).
168. Рішення Виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб про затвердження Положення про оренду майна неплатоспроможних банків від 15.02.2018 р. № 465. Дата оновлення: 02.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0313-18> (дата звернення: 03.04.2020)
169. Чаплян С. Правовий статус криптовалют. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 148–165. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2018/02\(97\)/17.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2018/02(97)/17.pdf) (дата звернення: 03.04.2020)
170. Кохановська О. Інформація як нематеріальне благо та захист інформаційних прав згідно з Цивільним кодексом України. Верховний суд України: вебсайт. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/6700A809B011484FC2257B7B004D77FF](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6700A809B011484FC2257B7B004D77FF) (дата звернення: 03.04.2020).
171. Шевчук С. Судова правотворчість: Світовий досвід і перспективи в Україні. К: Реферат, 2007. 640 с.
172. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Дата оновлення: 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print> (дата звернення: 03.04.2020).
173. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій: Закон України від 14.09.2006 р. № 143-V. Дата оновлення: 09.12.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16> (дата звернення: 03.04.2020).

174. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI.
Дата оновлення: 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 03.04.2020).
175. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Дата оновлення: 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 03.04.2020).
176. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів: Проект Закону від 17.10.2019. № 2284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67117 (дата звернення: 04.04.2020).
177. Висновок Комітету з питань бюджету від 05.02.2020 р. до Проекту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо оподаткування операцій з криптоактивами № 2461 від 15.11.2019 р. 2 с. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67423 (дата звернення: 04.04.2020).